Utak a nyelvhasználat kutatásában 1.

Hallgatói tanulmánykötet

Szerkesztette

Borissza Emese
Gömbös Zsófia
Heller Kata
Mocsári Bernadett
Osztroluczki Anett
Ruzsits Oroslya
Török Sára

ELTE BTK Alkalmazott nyelvészeti diákműhely

UTAK A NYELVHASZNÁLAT KUTATÁSÁBAN I.

Hallgatói tanulmánykötet

Szerkesztette

Borissza Emese
Gömbös Zsófia
Heller Kata
Mocsári Bernadett
Osztroluczki Anett
Ruzsits Orsolya
Török Sára

ELTE BTK ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI DIÁKMŰHELY

Budapest, 2024

UTAK A NYELVHASZNÁLAT KUTATÁSÁBAN I.

Lektorálta:

Benczes Réka, Bodó Csanád, Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, Dér Csilla Ilona, Hattyár Helga, Hrenek Éva, Huszár Ágnes, Huszárné Prikler Renáta, Kegyesné Szekeres Erika, Kökényesi Nikoletta, Kuna Ágnes, Laczkó Krisztina, Ladányi Mária, Palágyi László, Pintér Tibor, Rada Roberta, Simon Gábor, Sólyom Réka, Szabó T. Annamária, Tátrai Szilárd

Olvasószerkesztő:

Czirfusz Viktória, Osztroluczki Anett, Ruzsits Orsolya, Török Sára

Technikai szerkesztő:

Edelényi Dorottya, Heller Kata, Péli Fanni, Török Sára

ISBN 978-963-489-687-6 (nyomtatott kiadás)

ISBN 978-963-489-688-3 (elektronikus kiadás)

© A szerzők és a szerkesztők, 2024

Kiadja:

ELTE BTK Alkalmazott nyelvészeti diákműhely

TARTALOM

Szerkesztői köszöntő 5

BORISSZA EMESE
A svábok, ők itt a régiek, a bortermelők" kronotoposz vizsgálata a lokális identitások nyelvi konstruálásának viszonylatában 7

HELLER KATA
Road movie és/vagy tudatfilm: Egy dalszöveg filmművészeti fogalmak rendszerében 23

HORVÁTH BALÁZS
Retúrjegy a „miénktől" az „enyémig". A politikai perszonalizáció vizsgálata Orbán Viktor televíziós interjúiban a személyes névmások elemzésén keresztül 35

JÁNOSI BENJAMINA
Lehet-e gendersemleges a német nyelv? Nembináris személyek által létrehozott újszerű gendersemleges alakok morfológiai elemzése 51

JENEI KAMILLA
Szóhatárok jelölése heterográf írásmód esetén 67

KOPCSÁK RÓBERT
Kattintásvadász indexképek diszkurzív szerveződése – egy korpuszvizsgálat tanulságai 87

LÁSZLÓ-SÁRKÖZI GYOPÁRKA
A (SZENT) CSALÁD metaforái Albrecht Koschorke *Die Heilige Familie und ihre Folgen* c. könyvében 115

NAGY ROLAND
A hírekben rejlő befolyásolási szándék kiszűrése a szövegnyelvészet eszközeivel 133

OSZTROLUCZKI ANETT
A tótkomlósi szlovák pedagógusok kétnyelvűségének sajátosságai 153

Szerkesztői köszöntő

Az elmúlt két évben – részben a korábbi Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékek Országos Találkozója című konferenciasorozat hagyományiat folytatva – az Alkalmazott nyelvészeti diákműhely hallgatói konferenciákat szervezett, majd azok anyagait kötet formájában ki is adta. A 2023-as év sem tért el ettől: a diákműhely tagjai ismét megszervezték a(z immár újra személyes jelenléttel látogatható) konferenciát, amelynek eredményét az olvasó kezében tarthatja.

Hűek maradva az eddig megszokottakhoz, a 2023-as évi konferencia nem csak ELTE hallgatóinak adott lehetőséget kutatásuk bemutatására, de az ország számos egyetemének, illetve a határon túli egyetemeknek a diákjai is beszámolhattak munkáik eredményeiről. Külön öröm, hogy a tavalyi évtől kibővítettük a horizontot, így teret nyitva mindazon egyetemi hallgatóknak, akik nem nyelvészetet tanulnak, ám kutatási témájuk mégis kapcsolható a nyelvészethez. Ezen újítás, amely reményeink szerint képes lesz még inkább interdiszciplinárissá tenni a nyelvészeti kutatásokat, folytatódik tovább, a 2024-es évben pedig már második alkalommal várjuk szeretettel és érdeklődéssel a nyelvhasználat kutatása iránt elkötelezett diákokat.

A jelen kötetben megjelenő cikkek újfent nagy diverzitást mutatnak: találkozhatunk a határon túli magyar nyelvet oktatók nehézségeivel, a politikai és médiatartalmakkal összefüggő kérdések kutatásával, kisebbségi mesekönyvekben megvalósuló nyelvi sokszínűséggel, identitáskutatással és gendernyelvészeti kérdésekkel is. Bízunk benne, hogy ez a változatosság a kötetet érdekes és érdemes olvasmánnyá teszi, amely hasznára válhat minden kedves olvasónak.

Köszönettel tartozunk a konferencia résztvevőinek, a szerzőknek, a lektoroknak és a szerkesztőknek, illetve külön köszönet illeti Hrenek Évát támogató munkájáért.

Budapest, 2024. március 3.

A szerkesztők

„A svábok, ők itt a régiek, a bortermelők" kronotoposz vizsgálata a lokális identitások nyelvi konstruálásnak viszonylatában

A vizsgálat során egy Bakony lábánál található település lakóinak lokális és interakciós pozícióit vizsgáltam. Kutatásommal a nyelvészeti fókuszú identitáskutatások diskurzusához kapcsolódom, a kis lélekszámú településen belüli mikroközösségek strukturálódásának oldaláról közelítve meg a kérdéskört. A tanulmányban a település életében meghatározó jelentőséggel bíró közösségek közül a Szőlőhegy közösségét, valamint a hegyi ember identitás nyelvi konstruálását mutatom be. A vizsgálat során felhasználtam a szociolingvisztika társas-konstruktivista irányzatának szemléletét és módszereit, a térelmélet néhány megközelítését, illetve a kronotoposz fogalmát. A vizsgálat lehetőséget ad annak feltárására, hogy milyen tér-idő dimenziók kapcsolódnak össze az adott lokális identitások színterén. A használt keret lehetővé teszi azt, hogy a jelenséget a kronotoposz fogalmával összefüggésben lehessen vizsgálni, és hogy szisztematikusan elemezhetők legyenek az egy-egy közösség életében meghatározó identitások konstruálásának nyelvi gyakorlatai.

Kulcsszavak: kronotoposz, tér, idő, identitás, térelmélet, identitáskonstrukciók, deixis, személyközi viszonyok, mikroközösségek

1. Bevezetés, témaválasztás

Az identitások konstruálása társas interakciókban, diskurzushelyzetben zajlik, az identitások tehát nem az interakciókat megelőzően rögzült és pontosan megfogható pszichológiai tartalmak (Bucholtz–Hall 2005: 586). Az interakciókban létrejövő, illetve fenntartott identitások különböző társas viszonyokhoz, szerepekhez kapcsolódnak, így beágyazódnak emberek, csoportok működésébe. Tanulmányom egy megelőző empirikus kutatásra épül, melynek során a Pápai járásban található településen interjúhelyzetben gyűjtött nyelvi anyagon keresztül elemeztem a mikroközösségek tagjainak narrációit, így vizsgáltam a már fennálló társas viszonyrendszer leképeződését, fenntartását, diszkurzív megképződését, arra keresve a választ, hogy az egyes résztvevők hogyan konstruálják bizonyos csoporthoz tartozónak és bizonyos csoportoktól elkülönülőnek saját magukat. A kutatás során feltárt mikroközösségek közül tanulmányomban a szőlőhegyi közösséget, valamint a mikroközösséghez fűződő identitáskonstrukciókat vizsgálom, mellyel célom a vizsgált településen élő faluközösség tagjainak a szőlőhegyi közösséghez fűződő identitáskonstruálásának feltérképezése, különös tekintettel ennek nyelvi módjaira. Az elemzés során különös hangsúlyt fektetek a lokális és az egyéni identitások megképzésének folyamataira, valamint a diskurzusban alakuló kronotoposzra (Bahtyin 1981). Tanulmányomban egy olyan létrejövő jelenséget vizsgálok, mely több magyarországi kistelepülésen tapasztalható, a történelmi hatások, az urbanizáció és a mobilizáció folyamatainak eredményeképpen. Ez a jelenség az adott település mikroközösségeinek fokozott jelentősége a település életében, valamint a hozzájuk társítható identitás kategóriák nyelvi leképeződése. Célom feltárni a nyelvi kifejezőeszközök által, hogy ezen a közép-dunántúli településen élő beszélők hogyan hozzák létre a *hegyi ember* identitást, hogyan határolják el magukat ettől, milyen identitásokat hoznak létre, és mitől lehet azt mondani, hogy a Szőlőhegy kronotoposz. Kutatásommal ily módon a

nyelvészeti identitáskutatás diskurzusához kapcsolódok. Az identitás témakörében zajlanak nyelvészeti kutatások, viszont a kutatások nagy része a kisebbségi és a kétnyelvű mikroközösségek oldaláról közelíti meg a kérdéskört.

A kevert módszert alkalmazó vizsgálat kérdőívek lekérdezésével és félig strukturált interjúk készítésével zajlott, tárgya a településeken élők egyéni és lokális identitáskonstruálásának szociolingvisztikai eszközökkel történő vizsgálata. A kutatás eredményei alapján konklúziók fogalmazhatók meg arra nézve, hogy ki, és mi alapján számít hiteles *hegyi embernek*, illetve, hogy nyelvileg az egyes résztvevők hogyan konstruálják meg magukat a szőlőhegyi közösség tagjaként, autentikus alakjaként, továbbá milyen csoporthatárt jelölnek ki és tartanak fenn nyelvileg, és mindeközben hogyan képződik meg a Szőlőhegy kronotoposzként.

2. Elméleti háttér

A nyelvi interakcióknak fokozott jelentőségük van a személyközi viszonyok, valamint az embercsoportok alakításában és fenntartásában, mivel azok töltik fel a mindennapi tevékenységeket a szociális gyakorlatokat értelemmel, szerepekkel (Bucholtz–Hall 2005: 592). A lokális identitásgyakorlatok, szűkebben pedig az adott településen élő emberek identitásgyakorlatai nyelvészeti vizsgálatának szempontjából megkerülhetetlennek tartom az identitás, a kronotoposz, valamint a tér fogalmainak használatát és magyarázatát, továbbá ezen fogalmak összefüggését, egymásba fonódását. Az elemzés során az identitáskonstrukciók megragadása érdekében vizsgálati szempontjaim között szerepel a személyközi viszonyok kifejeződése a deixisek által. A tartalomelemzés során rámutatok ezen fogalmak bevonhatóságára a szociolingvisztikai szemléletmódba.

2.1. Identitás

Az első fogalom, a tanulmányom szempontjából fontos fogalom az identitás az identitás, mely kiindulópontja és meghatározó aspektusa a vizsgálatomnak. A tanulmányban az identitást a társas-konstruktivista szemléletmódnak megfelelő jelenségként fogom értelmezni, azaz relációs és szociokulturális folyamatként (illetve részben annak eredményeként) (Bucholtz–Hall 2005), ennek megfelelően a helyi diskurzus kontextusában megjelenőnek és alakulónak tekintem (Mózes 2018: 23).

A szociolingvisztika első hullámának szemléletmódja alapján az identitás a beszélő eleve fennálló, makroszintű kategóriáinak (pl. nem, kor stb.) együtteséből fakadó önmeghatározása, mely a nyelvi interakció során jut kifejeződésre (Ladányi–Hrenek 2019: 53), s amelyre a (nyelvi) viselkedés során reflektálunk. A szociolingvisztika harmadik hulláma, a társas-konstruktivista megközelítés (illetve a szociokulturális nyelvészeti szemlélet) a beszélőt aktív ágensnek tekinti, aki az adott beszédtevékenységekben részt vesz a társas jelentés és a szociokulturális identitás létrehozásában, a nyelvre pedig jelentések és kontextusok létrehozásának eszközeként tekint (Mózes 2018: 20). Ebben az értelmezésben az identitások nem kizárólag a makroszintű kategóriák összességéből adódnak, hanem dinamikusan változó nyelvi tevékenységnek tekinthetők (Mózes 2018: 20–23). Az identitáskonstruálás folyamatában a társas interakciók során szerepet játszanak a saját „lokális etnográfiai, és mikrointerakciós identitáskategóriák" (Ladányi–Hrenek 2019: 53). A mikrointerakciós identitáskategóriák létrehozásában szerepet játszik nyelvi tevékenységbe ágyazva az interakciók közvetlen kontextusa, és a kommunikáció egyéb tényezői (mint például a beszédpartnerek, a beszédhelyzet, és a beszédstílus).

„Interakciósan specifikus beállítottságainak (stances) egymásra hatásával és más befolyásoló tényezők változásával újra és újra megteremtődnek" (Mózes 2018: 26), változó természetűek, részben ideiglenesek, bizonyos kommunikációs tényezők, a kontextus változásával árnyalódhatnak, módosulhatnak. A szociokulturális nyelvészeti megközelítés tehát az identitások létrehozása szempontjából az interakciós szintet részesíti előnyben, mivel az identitás konstruálása az interakcióban nyer társadalmi jelentést. Az identitáskonstrukció folyamata nem az egyénen belül zajlik, hanem az azonosság és a különbözőség, a valódiság és a hamisság interszubjektív viszonyaiban, a hatalom és a hatalomnélküliség viszonyrendszerében (Bucholtz–Hall 2005: 608).

2.2. Interperszonális viszonyok, és deixis

Mivel az ember a társas viszonyait csoportok tagjaiként alakítja, ezért a csoporthoz való tartozás a saját egyéni identitások nyelvi megképzését tekintve is fontos, így elengedhetetlen a lokális identitások tanulmányozásakor. Ennek vizsgálatához az interperszonális viszonyok leképeződését vizsgáltam az interjúkban megjelenő deixiseken keresztül. A személyközi viszonyok mindennapi diskurzusok jelentős részét teszik ki, tehát fontos szervezőeleme a közösségek elrendeződésének, a közösségekhez tartozás kifejezésében (Tolcsvai Nagy 2011: 10). A nyelvi tevékenység során az interperszonális viszonyok a közelítés-távolítás (Kuna 2019: 83–86), a csoporthoz tartozás vagy a csoporttól való elkülönülés, elhatárolódás kifejezésein keresztül válnak érzékelhetővé.

A nyelvi tevékenység egyik lényegi funkciója a személyközi viszonyok alakítása és fenntartása (Tátrai 2010: 230), mely elsődlegesen a társas deixis műveleteihez kapcsolódik (Tátrai 2022: 37–46). Így ezek alakításának feltárása fontos volt az interjúk tartalomelemzésében a közösség szerveződéséhez, és az identitáskonstrukciók elemzéséhez kapcsolódóan. A deixis a nyelvi tevékenység azon művelete, mely által a diskurzus résztvevője bevonja a befogadót a diskurzus értelmezésébe, a közös figyelmi jelenetbe. A deixis aktiválja a résztvevők fizikai és társas világára vonatkozó tudáskereteit, mely azokat a kontextuális ismereteket jelentik, „amelyek a beszédesemény tér- és időbeli, valamint személyközi viszonyainak a feldolgozásából származnak" (Tátrai 2011: 127). A nyelvi elemeknek azt a funkcióját jelenti, amelyek konkrét nyelvi elem által, rámutatásszerűen utalnak a beszédhelyzetre és annak vonatkozásaira (tér, idő, személy). A prototipikus (a lehető legjellemzőbb, legáltalánosabb) deiktikus kifejezések kontextusfüggő viszonyítási pontok alapján teszik hozzáférhetővé annak a térbeli, időbeli, személyközi viszonyait (Tátrai 2011: 127). A deixisek között megkülönböztethető társas-, tér-, idő-, személy-, és diskurzusdeixis. A fent említett társas deixis a diskurzus szociokulturális beágyazottságából nyújt „szociokulturális szituáltságot mint kontextusfüggő kiindulópontot" (Tátrai 2022: 37), mely illeszkedik a tanulmányban használt identitás fogalom értelmezési keretéhez. A társas deixis a személyjelölés által a kommunikáció során mozgósítja azokat az ismereteket, melyek a kommunikáció résztvevőinek szerepeit azonosíthatóvá teszik, és tükrözik a szociokulturális viszonyrendszereket egyaránt (Tátrai 2022: 37).

A deixisek közül hangsúlyt fog kapni továbbá a tér-, és az időbeli deixis is. Míg a térdeixis a diskurzus sikeres referenciális értelmezéséhez a diskurzus térbeli viszonyait közvetlenül a résztvevők fizikai teréhez kapcsolja, az időbeli deixis a diskurzus értelmezésébe a résztvevők fizikai világának időviszonyaira vonatkozó ismereteit vonja be (Tátrai 2010: 215 – 223, Tolcsvai Nagy 2017: 424–430 Tátrai 2022: 23–37). A két deixis

hasonló abban az értelemben, hogy a kommunikáció során „a kontextus fizikai világában a megnyilatkozónak mint fizikai entitásnak a pozíciója" (Tátrai 2022: 29) meghatározó. A kronotoposz vizsgálatában a megjelölt okok miatt a tér-, és az idődeixisek kulcsfontosságú szerepet játszanak az elemzés során.

2.3. Tér-idő – a kronotoposz

A második kulcsfogalom a kronotoposz, melyet Mihail Bahtyin (1981) dolgozott ki, s nagy hatással volt az irodalomelméletre. A nyelvészeti diszciplínák körében sokáig kevésbé volt ismert, illetve használhatósága vitatott volt (De Fina 2019: 190). Bahtyin a regény különböző műfajainak elemzése kapcsán dolgozta ki a kronotoposz konstruktumát. A kronotoposz (idő-tér) elnevezést alkalmazta az időbeli és térbeli viszonyok belső összefüggésének megragadására, felhívva a figyelmet a tér és idő dimenzióinak elválaszthatatlanságára (Bahtyin 1981: 84). Elméletének fontos aspektusa, hogy az identitások csak egy kronotopikus egész részének tekinthetők. Az identitásvizsgálatban a kutatók fontos meglátása a kronotoposzról, hogy koherenciáját és történelmi gyökereit egy adott kor ideológiáihoz való kapcsolódásaiból nyeri, amelyek strukturáló elemként hatnak az irodalmi műfajok szerveződésének módjára (De Fina 2019: 191).

A késő- és posztmodern gondolkodás a globalizáció és a mobilitás korában megkérdőjelezi a terek és az identitások közötti kapcsolatok stabilitására vonatkozó, régóta fennálló feltételezéseket, felhívva a figyelmet annak újragondolására, hogy az identitások hogyan ágyazódnak be a kontextusokba, és hogyan viszonyulnak a különböző kommunikációs gyakorlatokat határoló tér-idő koordinátákhoz (De Fina 2019: 193). A kronotoposz finom rétegződési megkülönböztetést tesz lehetővé a szociolingvisztikai tevékenység szintjei között, és ezáltal olyan megkülönböztetéseket tehetők, amelyeket nehéz lenne olyan fogalom nélkül elvégezni, amely a jelentésalkotás vertikális-hierarchikus rendjét sugallja (Blommaert 2005). A kronotoposzelemzés magába foglalja az interdiszkurzív láncok rekonstruálásának összetett feladatát, amely például a műfajok és stílusok, valamint a diszkurzív és szemiotikai jelenségek közötti számos más lehetséges kapcsolat rekonstruálását jelenti, mely a nagyon különböző időben és térben lezajlott kommunikációs aktusok közötti kapcsolatok feltárását igényli. Arra, hogy a kronotoposz fogalma miért jelent fontos fejleményt a kontextus megközelítésében Jan Blommaert (2018: 16–22) az *Are chronotopes helpful?* című munkájában három pontban mutat rá:

> 1) A kronotoposz ahelyett, hogy alkalomszerűsítené a kontextus elemeit vagy kiemelné egy-egy aspektusát, megkísérli megragadni a társadalmi szituáció teljességét. **Tereket (helyeket), időket és identitásokat kapcsol össze forgatókönyvekkel, normatív viselkedési formákkal és értékekkel**.
>
> 2) A kronotoposz megragadja azt a történelmi dimenziót, amely minden kontextust jellemez. Nyitva hagyja a folyamatos újraértelmezések és konfigurációk lehetőségét.
>
> 3) A konkrét kronotoposzok által indexált viselkedési forgatókönyvek mindig értékítéletek elfogadhatóságát minősítik, és ezért általános értékrendszerekkel is társulnak, amelyek szintén mélyen ideológiai jellegűek (vö. De Fina 2019: 197–198).

Az újabb nyelvészeti etnográfiai kutatásokban a szuperdiverzitás hangsúlyos fogalommá vált (Vetrovec 2007, Blommaert–Rampton 2011), kifejezi a mai társadalomban egyre erőteljesebben jelenlévő mobilitást, az etnikai, kulturális és gazdasági sokféleséget, melyet a technológiai fejlődés is megsokszoroz, s amelynek következménye egyfajta megjósolhatatlanság (Holecz–Bartha–Varjasi 2016). A szuperdiverzitás kontextusában az embereknek gyakran újra kell gondolniuk és újra létre kell hozniuk olyan dolgokat, amelyek korábban magától értetődőnek számítottak (Blommaert 2018: 16). Ez az állandó újraértelmezési folyamat az identitás kérdésköréhez szorosan kapcsolódik, felveti a kérdést, hogy az emberek magukat kinek tartják, hová tartoznak, és hogyan adnak értelmet életüknek hiteles módon (De Fina 2019: 192). A nyelv és az identitáskonstruálás a sajátos idő-tér- konfigurációkhoz szorosan kötődő jelenség. Ezek csak meghatározott terekben és meghatározott időbeli keretek között alkalmazhatók. Az identitás és a kulturális formációk legtöbb formája kronotopikus, és gyakran szükségszerűen kapcsolódik a „hegemón" (mikrocsoportokat szabályozó) és intézményesített normákhoz (Sjaak Kroon – Jos Swanenberg 2019: 4–5). Mindezek miatt a kronotoposz lehetővé teszi, hogy feltételezéseket tegyünk a társadalom összetettségéről és dinamikájáról, a szuperdiverz és a gyorsan változó társadalomról, mert kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy miként szervezzük a tényleges, helyhez kötött, értelmes viselkedést a már kialakult identitáskategóriákhoz, valamint az újonnan megjelenő kategóriákhoz viszonyítva (Sjaak Kroon – Jos Swanenberg 2019: 13). Mivel a kronotoposz szempontjából a *tér* és az *idő* dimenziói meghatározóak, megkerülhetetlennek tartom a térről való tudományos gondolkodás egyes irányainak bemutatását, felhívva a figyelmet az idő dimenziójának tematizálására a térről való konceptualizációban.

2.4. Térelmélet

A kutatásomba bevonom a térelmélet bizonyos aspektusait, mely a szociolingvisztikai tartalomelemzés, és a kronotoposz feltárása szempontjából fontos. A térelmélettel foglalkozó tudományterületek s azok eredményei, melyeket a szocilingvisztika felől értelmezek, szintén szubsztanciális részei a dolgozat elméleti keretének. A tér vizsgálatának lényege, hogy úgy szemléljük a teret, mint egy metakritériumot, hogy az csak sokszínű megjelenési formájában, hozzá igazodó aspektusokból (mint például idő) tárható fel, önmagában nincs lehetőség a vizsgálatára (Faragó 2016: 102). Berki Márton (2015) bemutatja a térelmélet hagyományos, és posztstrukturalista nézetét, s a térelmélet trialektológiájára hívja fel a figyelmet, miszerint a térszemléleti módok együttese hármas osztatban figyelhető meg: a megélt tér, az elgondolt tér és az érzékelt tér hármasságában, melyek együttesen szükségesek a társadalom térbeliségének teljes szemléletéhez.

A tér hálózatként való értelmezésében a tér nem pusztán létező, hanem a társadalmi létezés konstruálja a teret, hálózatos módon. A szemlélet alapján az emberek „állandóan új tereket hoznak létre és átstrukturálják a már meglévőket" (Faragó 2016: 129). A tér mint hálózati hatás nyilvánul meg abban a megállapításban is, hogy mindig csak specifikus tér-idő konfigurációról beszélhetünk, mely a racionalitás és a kapcsolatrendszerek által szerveződik (Berger 2016). A beszélők tehát mindig saját, szubjektív tereket hoznak létre, melyek kölcsönhatásban állnak a kollektív téralkotással. A tértapasztalat szubjektív összességének kifejezése a kommunikációs eszközök vizsgálata által térképezhető fel (Faragó 2016: 148 – 155). Egy másik, a kutatásom szempontjából fontos meglátás, hogy a tér és az idő kodependens jellegű, és hasonló természetű jelenségként

tekinthetünk rájuk. „A régió (tér- vagy területegység) és az időtartam (időegység, korszak) hasonló típusú, a szubjektum által történő generalizálás, absztrahálás és konstruálás terméke (rövid táv, középtáv, hosszútáv, kistérség, megye, régió)" (Faragó 2016: 91).

Ebben a fejezetben áttekintést nyújtottam az elméleti keretül szolgáló identitás, deixis, kronotoposz és tér fogalmak tudományos értelmezéséről, az áttekintés során a fogalmak összefüggésrendszerben való értelmezését hangsúlyoztam. Az időbeli létezés feltételezi a térhez való kötöttséget, és a térhez kötöttség ugyanúgy feltételezi az időbeliséget, és ezeknek kell, hogy legyen indikátoruk. A nyelvi tevékenység során vizsgálható a beszélő által megalkotott és folyamatosan alakuló téridő konstruktum, mely visszacsatol az identitás kérdésköréhez, mely arra keresi a választ, hogy a vizsgálat résztvevői hogyan helyezik el magukat a térkonstruktumban a beszédhelyzet során, figyelembe véve az identitásgyakorlatok folyamatosan, dinamikusan változó jellegét.

3. Anyag és módszer

A tanulmányom egy megelőző kutatás anyagát elemzi, a lokális identitás nyelvészeti kutatásához kvalitatív és kvantitatív módon elemzett adatok egyaránt felhasználásra kerültek. Az adatgyűjtés két részből állt. Az egyik része a Pápai járásban végzett terepmunka során kitöltött kérdőívek lekérdezése, a másik pedig a járásban található községben élőkkel készített hat darab félig strukturált interjú felvétele volt. A terepmunka az Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégiumának Falukutatás kurzusának (kurzus oktatója: Horzsa Gergely), az ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológia Intézetének kutatásába csatlakozva az NKFIH OTKA 135676 „Alkalmazkodóképesség és helyi identitás vidéken" kutatásába (kutatásvezető: Dr. Megyesi Boldizsár) való becsatlakozás és együttműködés keretei között valósult meg.[1] A járás kiválasztása annak gazdasági profilja, a járásban tapasztalható civil aktivitás és a fejlesztési támogatottságban való részesülés mértéke szerint történt. Mivel a szakkollégium falukutatásának keretei között végeztem saját kutatói munkámat, ezért annak ellenére, hogy nagy mozgásteret adott az egyéni kutatói munkára, a lehetőségeim korlátosak voltak. A kérdőív kérdései kötöttek voltak, három nagy kérdéskört öleltek fel, melyek mind hozzájárulnak a lokális identitás feltérképezéséhez. A kérdőív kérdéseinek fontos aspektusa a helyhez való viszony és az identitás megélése, ezért számos kérdés megalapozza és kiegészíti az interjú nyelvi anyagát. A kérdőíves vizsgálattal számos adat gyűjthető a résztvevők életmódját, társadalmi-gazdasági helyzetét, a jövővel kapcsolatos elképzeléseit és kilátásait illetően, melyek hozzájárulhatnak a félig strukturált interjúk tartalomelemzéséhez és értelmezéséhez.

A tanulmányomban elsődlegesen az interjúk tartalmának elemzését ismertetem, a kérdőív adataiból származó következtetések kiegészítő jellegűek, háttér-információként szolgálnak. Ebből kifolyólag a tanulmányban a kvalitatív adatok elemzést mutatom be a kronotoposz és a lokális identitáskonstrukciók vizsgálatában. Az interjú vezérfonalában a következő kérdéskörök szerepeltek a helyi identitás feltérképezésének érdekében: a település lakói; vallásokhoz/felekezethez, vallási gyakorlatokhoz való viszony; munka; ingázás; migráció, faluba település, elvándorlás; iskola; hagyományok (zene, tánc, viselet, gasztronómia, ünnepek stb.); helyi szimbólumok; társas interakciók; közösségi programok; turizmus. A kutatásom az interjúban való részvétel során, azaz a diszkurzív

[1] Köszönöm a lehetőséget nekik az adatok felhasználására.

tevékenység közbeni identitáskonstruálást és annak különböző vonatkozásait vizsgálja. Az identitáskonstruálás általában társas tevékenység (Mózes 2018: 32), a kutatás kérdései mindezekkel összefüggésben a következők:

1. A Szőlőhegyről való diskurzus során, interjúhelyzetben, hogyan szerveződik a résztvevők önpozicionálása a közösségi színtéren?

2. Milyen értékek és identitások kapcsolódnak a Szőlőhegy témaköréhez?

3. Tekinthető-e a Szőlőhegy kronotoposznak?

3.1. És ha igen, hogyan jelenik meg a diskurzusokban?

A terepmunka során összesen 21 kérdőív került kitöltésre, és 6 interjú (hozzávetőleg 7 és fél órányi felvétel) készült. A résztvevőkkel saját lakhelyükön készültek az interjúk, melyekben kirajzolódtak a résztvevők saját lakhelyükhöz fűződő viszonyai, valamint a településen belül érvényes kategóriák (közösségek, csoportok, helyi figurák), illetve a helyi viszonyok rendszere. Az interjúban résztvevők megkeresése hólabda módszerrel történt, 2 tősgyökeressel, és 4 betelepülővel sikerült interjút készítenem; ez az elkülönítés meghatározó lesz az elemzés szempontjából.

	Életkor	**Nem**	**Amióta a településen él**	**Nemzeti kisebbséghez tartozás**
1.	89	nő	születésétől	– (férje sváb családból származott)
2.	59	férfi	születésétől	sváb
3.	középkorú	férfi	2017-től	–
4.	32	nő	2012-től	– (férje sváb családból származik)
5.	58	férfi	2015-től	–
6.	középkorú	nő	2015-től	–

1. táblázat. Az interjúkban résztvevők legfontosabb adatai

Az interjúk elkészítését követően az interjúkat lejegyeztem, majd a kérdőív adataival együttesen tartalomelemzéssel dolgoztam fel őket. Az adatgyűjtés korlátai miatt sajnos nem volt lehetőségem a település lakói közötti diskurzusok megfigyelésére, ezt szem előtt tartva fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a kutatási kérdések egy fő aspektusa a közösség tagjaihoz képesti kívülállói pozíció. A kívülállói pozíció azt is jelenti, hogy nincs lokális kötődésem a településhez. Ez a kutatás szempontjából előnyös lehet, mivel olyan struktúrák és elrendeződések tárhatók fel, melyek belülről lehet, hogy nem lennének láthatók. Hátránya az lehet, hogy bizonyos viselkedések értelmezése pontatlan.

A nyelvi példák bemutatásakor az interjúk résztvevőire az anonimitás megőrzése érdekében számozással fogok utalni, az 1. táblázatban pedig bemutatom az egyes számokhoz tartozó résztvevők szociolingvisztikai tulajdonságait, melyek segítséget jelenthetnek a különböző identitások nyelvi konstruálásának elemzésében. Ez a jellemzés

azért is fontos lehet, mert szemlélteti azt a pozíciót, amelyből az interjúalany konstruálja a lokális viszonyokat. A gyűjtött adatokat saját kutatói döntésem alapján szelektáltam, objektivitásra törekedve, de szükségszerűen a saját pozíciómból elemeztem őket. Kiemeltem bizonyos részleteket, amelyek a személyközi viszonyok elemzése szempontjából, a tér- és idődeixis vizsgálatát illetően, továbbá a szociális gyakorlatok és a helyi kategorizáció szempontjából egyaránt fontosnak, alaposabb vizsgálatra érdemesnek tűntek.

A kutatás a lokális gyakorlatokat az interjúkon keresztül segít jobban megérteni, illetve azt, hogy ki számít pl. egy-egy kistelepülés autentikus helyi figurájának, hogyan konstruálják a résztvevők az autentikusságot különböző viselkedési módokkal, köztük nyelvi gyakorlatokon keresztül (és milyen hitelességi kategóriákról számolnak be). A kérdőív adatai és az interjúk is elemezhetők a lokális és az egyéni identitások megkonstruálásának szempontjából. Az interjú módszerén keresztül feltárható, hogy a részvevők miként csoportosítják a település lakóit, milyen dichotómiákat különítenek el, hol helyezik el magukat ebben a kapcsolatrendszerben, és ezeket milyen nyelvi eszközök segítségével teszik. Az interjúanyagot az identitáskonstrukciók feltárásához első körben a közösség szerveződése szempontjából vizsgáltam az alábbi megállapításból kiindulva „A dinamikusan változó interakcióban több kapcsolódó folyamaton keresztül vizsgálható az identitás konstruálódása" (Bucholtz–Hall 2005: 594). Az interjúanyagot és a kérdőívek adatait szociolingvisztikai tartalomelemzéssel dolgoztam fel. A tartalomelemzés lehetősséget ad az adatok kontextusának, összefüggés-hálózatának feltárására, valamint arra, hogy a jelentéseket és a szimbolikus jellegű jelenségeket együttes módon lehessen kezelni. Krippendorff (1995: 24–25) értelmezésében a szimbolikus jelleg arra vonatkozik, hogy az adatok jelentése elválaszthatatlan a kontextusuktól, a közöttük lévő viszonyrendszerben létrehozott jelentéshálózatától. A tartalomelemzés során tematikus kategóriákba rendeztem a személydeiktikus és a tér-idő deiktikus viszonyok vizsgálata által az interjúkban megjelenő diskurzusszervező témaköröket (mikroközösségek, programok és események), mint például a Szőlőhegy, a kocsma, valamint a templom/vallási gyakorlatok szerepe és társas szervező ereje, valamint az intézményesült csoportok: Hölgyklub, Horgász Klub, Vadásztársaság, Német Nemzetiségi Önkormányzat, és a falu eseményei: Falunap, Szüreti mulatság, Disznóvágás. Ezek a tematikus csoportok azért fontosak, mert a közösség mindennapi interakciói tartják fenn a település közösségének elrendeződését.

Az így kirajzolódó kategóriákból kiválogattam a tanulmányom témájához szorosan kapcsolódót, s az elemzésem során ismertetem, hogy a Szőlőhegy hogyan jelenik meg az interjú résztvevőinek történetmeséléseiben, a csoporthoz (faluközösséghez) tartozás, illetve az attól történő elhatárolódás szempontjából. A tartalomelemzéshez az identitáskonstruálás Mary Bucholtz és Kira Hall (2005) által bemutatott legfontosabb, vizsgálati szempontként alkalmazható jellegzetességeit alakítottam át a saját kutatásom célkitűzéseivel összefüggésben. A szempontrendszer megalkotása azon a kijelentésen alapszik, hogy a nyelvi interakcióban több kapcsolódó indexikus folyamaton keresztül vizsgálható az identitás konstruálása. Ilyen folyamat 1. az identitáskategóriák és jelzők nyílt említése; 2. a saját vagy mások identitáspozíciójára vonatkozó implikatúrák és előfeltevések; 3. a folyamatban lévő beszélgetésben megjelenő értékelő és episztemikus orientációk, valamint interakciós alapok, résztvevői szerepek és a nyelvi konstrukciók (és azok rendszere), amelyek meghatározott személyiségekhez és csoportokhoz kapcsolódás által nyernek jelentést (Bucholtz–Hall 2005: 594). Ezzel összefüggésben vizsgálati szempontjaim a következők: 1. A mikroközösség konkrét megnevezése, jelzők, jelzős

szerkezetek, valamint az ebből adódó dichotomikus relációk megjelenése (nyílt identitáscímkék használata); 2. személydeixisek és nem-deiktikus viszonyban megjelenő személyközi viszonyok; 3. idő- és térdeixisek előfordulása, kronotoposz használata.

Az interjúkban megjelenő társasági eseményeket, tereket, társas struktúrákat a falu közössége tartja fenn, és konstruálja folyamatosan mind az egymás közötti, mind külső szereplővel való interakciók során. Ennek feltárását elsősorban az interjúkban megjelenő *én/te* és *mi/ők* személyes névmási viszonyok, a személy-, és társas deixisek, valamint a jelzők használatának vizsgálatával tettem, mely alapján kirajzolódtak a dichotómikus viszonyok, elrendeződések. Az interjúanyagban megjelenő nyelvileg konstruálódó identitások például a svábok és a hegyi emberek. Az interjúkban az elemzés két szempontja alapján három fő aspektus tematizálható: a személyközi viszonyok konstruálódása, az ebből fakadó közösség szerveződése, egy nem intézményesült közösség (Szőlőhegy) szerepe a falu életében az autenticitás kérdésköréhez szorosan kapcsolódva és ezzel egyidejűleg a diskurzusokban alakuló kronotoposz. Az interjúhelyzet ezeknek a viszonyoknak a tanulmányozására különösen alkalmasnak bizonyult, mivel a résztvevők folyamatosan alakították identitásaikat, és helyezték el magukat a település közösségben.

A tartalomelemzésben kijelölt lokális identitást jelölő nyelvi gyakorlatok kiválasztott szempontjai nem jelentik azt, hogy ne lennének az interjúkban való résztvevőknek egyedi és sajátos identitásjelölői, ezekre azonban a tanulmányomban nem térek ki részletesen. Az elemzés során kiemelkedő nyelvileg konstruálódó kategóriák a dolgozatom célkitűzése alapján kiemelt jellemzők, az interjúanyagokban kollektíven, gyakran többeknél, vagy mindenkinél megjelenő jelenségek. Az aspektusok nem jelentenek teljesen lezárt kategóriákat, egymással összefüggésben állnak, egymás viszonyában, egymásra való hatásukban értelmezhetőek.

Az adatok elemzését megelőzően a kutatás helyszínét, magát a települést jellemzem földrajzi pozíciója, lélekszáma, és a nemzetiségi, illetve a vallási/felekezeti adatai alapján. A község egy, a Közép-Dunántúlon, a Bakony lábánál elhelyezkedő, a 2022-es KSH adatok[2] szerint 251 fős zsákfalu. A település lakóinak nemzetiségi és vallási megoszlásából származó adatok közül a tanulmány szempontjából legfontosabb információk a következők (2022-es KSH népszámlálási adatok): a falu lakosságának a legnépesebb nemzetiségi csoportja a német kisebbség (24,7%); vallás, felekezet alapján a falu jelentős hányada (a lakosok 66,3%-a) római katolikus.

4. Elemzés

4.1. Kronotoposz – Szőlőhegy

A Szőlőhegy szerepét az identitáskonstruálás elemének tárgyalása kapcsán ismertetem. Ennek a konstrukciónak 3 fő aspektusa van: szociális gyakorlatok, hagyományőrző tevékenységek és ezeknek köszönhetően a betöltött közösségszervező funkciók. Ezen kívül bemutatom a Szőlőhegy mint kronotoposz jellemzőit.

Az interjúk elemzése során egyértelműen kirajzolódott a Szőlőhegy meghatározó szerepe a település lakosainak életében, minden résztvevő kiemelte, részletezte jelentőségét. A Szőlőhegy fontossága összekapcsolódik azzal a történeti aspektussal, hogy sváb falu, és a mai napig a legnagyobb ott élő nemzeti kisebbség a német. A Szőlőhegyi

[2] Lásd itt: https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=26417 (Utolsó megtekintés: 2023.10.31.)

munkák, közösségi események szorosan kapcsolódnak a sváb közösséghez, a Német Nemzetiségi Önkormányzathoz. A szőlőhegyi közösség tagjai csak férfiak lehetnek, meghatározó a közösség számára a borászat mint munka (fizikai munka), valamint a közösség ágenciája a befogadás kapcsán. Először is, hogy térben is el lehessen helyezni a szőlőhegyet, a szőlőhegyi közösség találkozásának színterét, térképen szemléltetem fizikai helyzetét a település területéhez képest[3], majd pedig bemutatom az interjúk fentiekre vonatkozó részleteit.

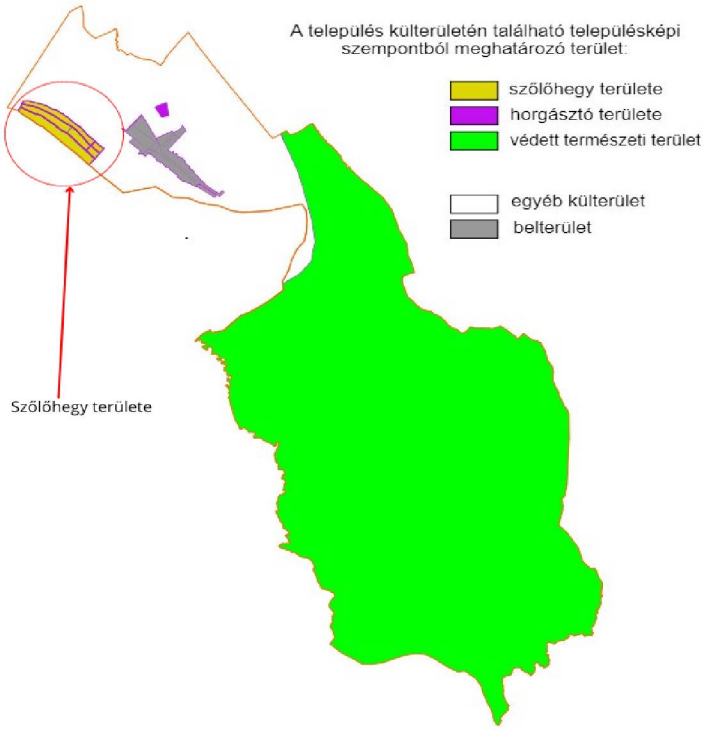

1. ábra. Szőlőhegy elhelyezkedése a település területéhez képest

Az eredmények bemutatása céljából az interjúkból hozott konkrét példákon keresztül szemléltetem a Szőlőhegy szerepkörének és kronotoposzként való értelmezhetőségének mibenlétét.

(1) - És az, hogy a **szőlőt művelik** az összekapcsolódik a sváb hagyományokkal?
- Hogyne azt **természetesen**. Ezt a **svábok**… tehát ez a… ez a falu igazából úgy Szücs. (2.)

(2) - A Német Nemzetiségi Önkormányzat munkájáról mesélne?

[3] A térkép eredetiben az alábbi oldalon tekinthető meg: http://bakonyszucs.hu/onkorm/rendelet/2017_12_telepuleskep_mell1.pdf

- Hát igazából… ugye **próbáljuk mi** is ezeket a **hagyományokat** meg a **nyelvet** egy kicsit próbálni meg igazából egy kicsit **mi** is **bent** vagyunk a falu életében. Tehát a nagy önkormányzattal **dolgozunk** egy kicsit együtt. Amennyire lehet. Tehát… Igazából… **Szőlőhegyet próbáljuk istápolni**, akkor a gyerekekkel, tehát ugye… Foglalkozni, ilyen… De…hát most igazából már csak ennyire szűkült a dolog. (2.)

A nyelvi adatokból ezeknél a példáknál elsősorban a svábság nyílt említése hangsúlyos, mely összekapcsolódhat az interjú résztvevőjének sváb identitásával. Kiemelten fontos, ahogy az első szemelvényben az interjúalany *természetesen* jelző használatával evidenciaként jeleníti meg és kapcsolja össze a sváb hagyományokat a szőlőműveléssel, és magához a fizikai, térbeli hellyel. Látható, hogy a második példában az interjú résztvevője jelen idejű referenciapontból helyezi el a Szőlőhegyet a diskurzusban, általános időkontextust teremtve; a Német Nemzetiségi Önkormányzat munkájához kapcsolja a helyszínt. Az interjúalanyok a személyközi viszonyok kifejezése során a közösséghez való tartozást fejezik ki és közelítést végeznek a konzekvens T/1. személyű személyesnévmások és személyragok által: *próbáljuk, dolgozunk*. A *mi* személyesnévmás többször expliciten megjelenik, mellyel nyomatékosítja saját identitáspozícióját, a közösséghez való tartozását. A *bent* határozószó közelre, a falu közösségi színterére mutató deixis, mely szembe állítható a Szőlőhegy falun kívül eső pozíciójával. A hagyományőrzés és a nyelvvel kapcsolatos munkákon kívül a Szőlőhegy jelenik meg, mint „munka", valamint a térdeixisek bevonása által a helyszín szociokulturális térként is megkonstruálódik. Ezekben a nyelvi példákban a Szőlőhegy kronotopikussága abban mutatkozik meg, hogy a konkrét, fizikai tér jól körülhatárolható egységet képez a településen belül, és ezt a teret az interjúalany a hagyományos életformával és a svábsággal kapcsolja össze.
A következő nyelvi példákon keresztül szemléltetem, hogy a Szőlőhegy térbeli jellemzőjén kívül milyen egyéb időbeli vonatkozásait emelték ki a résztvevők.

(3) - Ez is a svábsághoz kapcsolódik?
- *Hát a* ***svábok****, azért jutott* ***róluk*** *eszembe, mert* ***ők itt a régiek, a bortermelők****.*
- Van egy szőlőhegy is ugye?
- *Igen, szép Szőlőhegy van.* (3.)

(4) *Tehát a* ***mi présházunk, szőlőnk****, az* ***1884-ben*** *lett megvéve a [név] nevű* ***ükapám*** *vásárolta meg, aki kint volt három évig Kanadában fát vágni. Hazajött és akkor vette itt a földeket, présház, szőlő, Zsörkön vett… Tehát igazából ebből próbáltak ők is akkor hasznot húzni.* ***Sváb ember az nem volt lusta, az csinálta a magáét mindig.*** (2.)

(5) *a* ***helyi borászok****, van egy Szőlőhegy, és azért* ***azt mondják****, hogy* ***rendes embernek van pincéje és szőlője****.* (5.)

A (3)-as nyelvi példában megfigyelhetők a kronotoposz jellemzői. A résztvevő a svábságot, és a szőlő kapcsolatát elhelyezi egyrészt egy időbeli síkon, másrészt fő feladatköreket is kiemeli: *régiek, bortermelők*. A svábság így a régiek kategóriájának kiterjesztését is magába foglalja. Az interjúalany az *ők* személyes névmás által pedig elkülöníti saját magát a sváb és bortermelői csoporttól, kívülállóként pozícionálva magát. Az *itt*

térdeixis mutató névmási szóosztályú, ikonikus jellegű, az interjú beszédhelyzetének helyszínét vonja be a diskurzusba. A sváb kifejezés a kontextusban metonimikus jelleggel bír, a történeti faktorra vonatkozóan. A következő példában (4) szintén ez a viszonyrendszer konstruálódik meg. Ebben a részletben az interjúalany a *mi* személyes névmás által konstruálja meg a személyközi viszonyokat és helyezi el saját magát ebben. Konkrét dátummal ábrázolja magát hiteles személyként, a sváb kisebbség általános tulajdonságainak leírásakor pedig negatív önmeghatározást alkalmaz. Tagadó formát használ, vagyis egy negatív tulajdonsággal való nem-rendelkezéssel jellemzi magukat; a svábokat oppozícióba állítja egy tipikusan negatív tulajdonságú csoporttal ("lusta emberek") mely a régebben és most is fennálló dichotomikus viszonyra utal. A munka kérdésköre többször, ha nem is explicit módon megjelenő attribútum a szőlőhegyről való diskurzusokban. Az ötös nyelvi példában az *azt mondják* T/3. személyű ragozás által konstruálódik a kívülállói pozíció, általánosít, de az általánosítást szűkíti is a helyi borászok körére. A Szőlőhegy presztízs jellege a *rendes ember* jelzős szószerkezet által már ebben a példában is kitűnik, azonban a következő példákban még részletesebben látható a szőlőhegyi közösségbe való tartozás státuszértéke.

4.2. Termőföld mint érték

A földtulajdonlás szimbolikus és valós értéke régi hagyományokra vezethető vissza, mely értéktulajdonítás az interjúkban is hangsúlyosan megjelent. A szőlőhegyi közösség számára maga a termőföld is kiemelten fontos, hiszen felmenőkig visszavezethetően birtokolja a közösség nagy része a saját szőlőterületét. A szőlőhegyi közösség tagjai közül sokan döntési pozícióban is vannak azokkal a területekkel kapcsolatban, amelyek még megvehetőek (alapvetően is sok kritériumnak kell megfelelni ahhoz, hogy valaki termőföldet tudjon vásárolni).

(6) *A **hegyi emberek időközönként összeülnek**, **most már** meg vagyok **én** is hívva, mert akkor **most már nekem** is van szőlőm, **megbeszéljük**, milyen rendezvény legyen. Megkérdeztem, hogy akkor [név] is jöjjön el, mert ha rendezvény van, akkor még neki is van kötődés, és mondta, hogy **ez nem hegyi*** (5.)

(7) *A szőlőt **öröklik** egymástól. Mellettünk az már a **dédnagyapa óta ugyanaz** a présház a szőlő.* (5.)

(8) *De ezek **nagyon zártak**, oda csak az, akinek **ott a szőlője**, **vér ági egyenes ágon** lehet bejutni, az, hogy **én így bejutottam, az egy ilyen….** Egész este sztorikat mesélnek **gyerekkorukból**. Tehát, akik még **gyerekkoruktól kezdve**, **fiatal korukon keresztül végig** mindenféle csínytevéseket **együtt** csináltak.* (5.)

(9) *Mert a képviselő testület nagy részének, illetve a polgármesternek ott van szőlője.* (4.)

Az interjúrészletek tükrözik, hogy azok, akiknek van szőlő a birtokában külön közösséget alkotnak, az interjú résztvevője a *hegyi emberek* címkével jelöli az embereknek ezt a csoportját, közösségét. A hatodik interjúrészletből látható, hogy a Szőlőhegy szociokulturális térként jelenik meg, a közösség tagjai elkülönítik magukat a mikroközösségen

kívüliektől, a „nem hegyi" emberektől. A terminus használata miatt feltételezhető, hogy az interjúalany a közösség nyelvhasználatából merítve alkalmazza a „hegyi emberek" metonimikus megnevezést, oppozícióba állítva azt a „nem hegyi"-vel. A *most már* kifejezés magába foglalja azt a kezdőpontot, amely áttörte a közösségbe való bevonás lehetőségét. Az idődeixis többszöri használata által a kezdőpont fontossága konstruálódik *most már meg vagyok én is hívva, most már nekem is van szőlőm,* kijelölve a referenciapontot, mint az állapotváltozás indikátorát. A referenciapont kijelölése előtt a közösség T/3.-as ragozásban jelenik meg, mely által kívülállóként helyezi el magát (távolít), majd az idődeixis használata után T/1.-ben beszél a közösségről, magát is a mikroközösség tagjaként konstruálva (közelít). Az interjúalany folyamatosan utal az identitáspozícióra: a megelevenített jelenetben azok a szerepek tükröződnek, melyek a csoportdinamikát képzik le.

A (7)-es példa alátámasztja, a közösség zártságát, presztízsét, a bekerülési lehetőség kizárólagos feltételét. A földhöz jutás aspektusát is érinti, és ezzel egyidejűleg időbeli síkon is elhelyezi *dédnagyapa óta ugyanaz, öröklés*. A harmadik szemelvényben is hasonló jelenség figyelhető meg, a résztvevő expliciten kiemelte a közösség zártságát, valamint folyamatosan további nyelvi elemekkel fokozta a jelenség mibenlétét*: ezek nagyon zártak, vérági egyenes ágon, még gyerekkoruktól, végig, együtt.* A személyközi viszonyokat a T/3. személyes névmású ragozás *mesélnek, csináltak*, és a mutató névmás *ezek, akiknek, akik* által konstruálja a résztvevő, melyek a közösség zártságát ezáltal is szemléltetik. Ezekben a diskurzusrészletekben az interjúalany távolít, kívülállói pozícióban lévőként jeleníti meg magát, mellyel saját autentikusságát kérdőjelezi meg a szőlőhegyi közösségben. Ezt alátámasztja az *én így bejutottam, az egy ilyen…* megfogalmazás, az interjú résztvevő saját hitelességének kérdése. A (9)-es példában a befolyás kérdésköre tematizálódik, az interjú résztvevője azokat a tisztségű embereket jelöli ki, akik a szőlőhegyi közösséget alkotják. A közösség presztízsét a tagok adják, mivel a falu életében fontos pozíciókat betöltőknek van szőlője a Szőlőhegyen.

(10) *Volt a férjemnek szőlője, és azt gondoltuk, hogy azt fejlesszük. És akkor én itt palackozok, tehát egy kisvállalkozásként megtermeljük, eladjuk stb. És ahhoz viszont kellett volna földterületet venni. Volt a szomszédos földterület, és direkt olyan árat szabtak, hogy legalább ötszörösét, tehát szürreális földárakat, és direkt az, hogy meg azt nem, tehát hanem másikat ajánlanak, ami arrébb van, tehát most lehetetlenné tették az egészet.* (4.)

Ebben a részletben szintén a közösség szerepét és döntési pozícióját teremti meg a résztvevő. A pozíció a szőlőhegyi területvásárlás megvonása által konstruálódik, mely egyben a közösséghez való tartozás megvonását is jelenti. A *szabtak, direkt, tették* szavakban megjelenik a Szőlőhegy közösségének ágens szerepe. A résztvevő a közösségtől való elhatárolódást is jelöl a T/3.-as ragozás által, valamint a múltidő használata is kijelöli azt. A szőlőterület tulajdonlása tehát elsősorban nem a materiális javak mentén számít értéknek, hanem a társaságba való belépésének jelzőjeként (egy szimbolikus értékként).

5. Összegzés

Összességében elmondható, hogy a Szőlőhegy a közösségformálódás aktora és indikátora. A Szőlőhegyről való diskurzus során, interjúhelyzetben, a résztvevők önpozicionálása a

közösségi színtéren többek közt megjelenik a személyközi viszonyokat kifejező nyelvi elemek, a közelítés-távolítás művelete, és a hitelesség és autenticitás konstrukciójának nyelvi kifejezése által. A deiktikus viszonyok ábrázolásában megjelent az interjúalanyok egymáshoz, és a településen kialakult elrendeződésekhez való viszonyulása (kontextualizáció konstrukciók).

Összefoglalásképp ábrán szemléltem a szőlőhegyi identitás kapcsán kirajzolódott eredményeket, hogy vizualizációval segítsem a vizsgált identitáskategória rétegződésének átláthatóságát. A Szőlőhegy témaköréhez kapcsolódó identitásokat és értékeket tehát a következőképpen ábrázoltam:

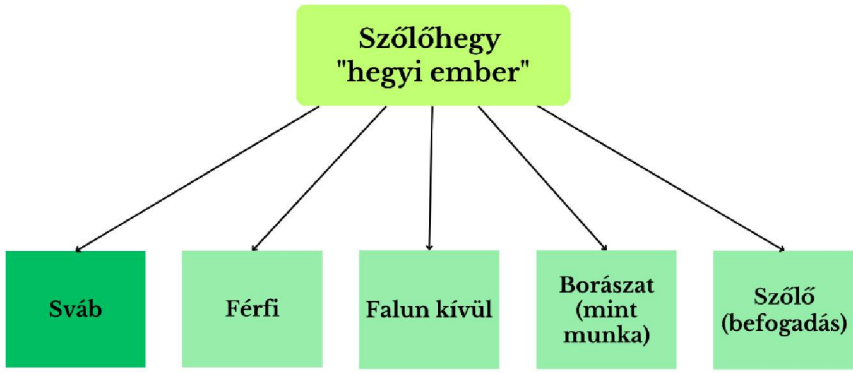

2.ábra. Szőlőhegyhez kapcsolódó identitások és értékek

A Szőlőhegyi közösség „hegyi ember" identitáskonstrukcióhoz a svábság, mint kívülálló attribútum jelent meg külön kategóriaként. A közösség ágenciája a befogadás kitételei kapcsán fogalmazhatók meg, melyek az interjúk alapján a következők: szőlő birtoklása, dolgosság, valamint a közösségbe való meghívás mint a befogadás feltétele. A „hegyi ember" tipikusan férfi, a falu határain kívül helyezkedik el a közösség. Szőlőhegy közösségét elsősorban a tősgyökeresek alkotják, így valójában a tősgyökeresek ágenciája jelenik meg a befogadás aktusában is.

A Szőlőhegy az elemzés alapján kronotoposznak tekinthető, mivel térben jól körülhatárolható része a településnek, valamint a résztvevők többféleképpen, időbeli síkon is elhelyezték az interjú során (legszemléletesebb példa*: régiek, svábok*). A térbeli hely a konkrét fizikális tér mellett szociokulturális térként is megjelent. A közösségnek kiemelt szerepe van, meghatározó a közösséghez való tartozás kapcsán az autenticitás kérdésköre, valamint a közösség tagjainak ágens szerepe. A Szőlőhegyhez normatív viselkedési mintázatokról számoltak be az interjúalanyok, melyben az értékelő orientáció is folyamatosan konstruálódott.

6. Kitekintés

Az általam végzett kutatás során létrehoztam egy keretet, amiben olyan szempontok rendszerét alkottam meg a szakirodalmi háttérrel összefüggésben, mely lehetővé teszi, hogy a lokális identitások nyelvi konstruálásának jelenségét a kronotoposszal való

összefüggésben vizsgálni lehessen. Az interjú megfelelő módszernek bizonyult a lokális identitások nyelvi konstruálásának vizsgálatában a csoportosítás, a dichotóm viszonyrendszerek, valamint az interjú résztvevőinek saját maguk pozicionálásának feltárása által. A jelenség további vizsgálatába fontosnak tartom egy etnográfiai megfigyelés beemelését, ahol résztvevő megfigyeléssel a feltérképezett mikroközösségen belüli diskurzus vizsgálható; valamint egy, az interjúkból kiinduló, az interjú résztvevőinek identitásgyakorlataira vonatkozó metanyelvi, metapragmatikai tudás mozgósítására alapuló második interjú elkészítését, mely az adatok értelmezését támogatná.

Hivatkozott szakirodalom

Bakhtin, Mihail 1981. Forms of time and of the chronotope in the novel: Notes toward a historical poetics. In Holquist, M. (ed.): *Mihail Bakhtin The Dialogic Imagination: Four Essays.* Austin: University of Texas Press. 84–258.

Berger Viktor 2016. *A tér kategóriája a szociológia-és társadalomelméletekben*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.

Berki Márton 2015. A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom* 29/2: 3–18.

Blommaert, Jan 2005. *Discourse: A Critical Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert, Jan 2008. Bernstein and poetics revisited: Voice, globalization and education. *Discourse & Society* 19/4: 421–447.

Blommaert, Jan 2015. Chronotopes, scales and complexity in the study of language in society. *Annual Review of Anthropology* 44: 105–116.

Blommaert, Jan 2018. Are chronotopes helpful? *Working Papers in Urban Language & Literacies* 243: 16–22.

Blommaert, Jan – De Fina, Anna 2017. Chronotopic identities: On the spacetime organization of who we are. In De Fina, Anna – Ikizoglu, D. – Wegner, J. (eds): *Diversity and Superdiversity: Sociocultural Linguistic Perspectives.* Washington: Georgetown University Press. 1–15.

Blommaert, Jan – Rampton, Ben 2011. Language and Superdiversity. *Diversities* 13/2: 1–21.

Bucholtz, Mary – Hall, Kira 2005. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7/4–5: 585–614.

Bucholtz, Mary – Hall, Kira 2006. Language and Identity. In Duranti, Alessandr (ed.): *Companion to Linguistic Anthropology.* Chicester: Wiley-Blackwell. 369–394.

De Fina, Anna 2019. 11. Insights and Challenges of Chronotopic Analysis for Sociolinguistics. In Kroon, Sjaak – Swanenberg, Jos (eds): *Chronotopic Identity Work*. Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters. 190–200.

Faragó László 2016. Téri lét. Társadalomtér-elméleti alapfelvetések. Doktori értekezés. 84–159.

Goffman, Erving 2008. A homlokzatról. Ford. Síklai István. In Síklai István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex Kiadó. 11–36.

Holecz Margit – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs 2016. Új paradigma vagy térfoglalás? Nyelvhasználók a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. In Bartha Csilla – Kenesei István (szerk.): *A többnyelvűség dimenziói: terek, kontextusok, kutatási távlatok. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII*. 73–90.

https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=26417 Utolsó megtekintés: 2023. okt. 31.

http://bakonyszucs.hu/onkorm/rendelet/2017_12_telepuleskep_mell1.pdf Utolsó megtekintés: 2023. júl. 1.

Krippendorff, Klaus 1995. *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi Kiadó. 22–31.

Kroon, Sjaak – Swanenberg, Jos 2019. *Introducing chronotopic identity work. Chronotopic identity work: Sociolinguistic analysis of cultural and linguistic phenomena in time and space*. UK, Bristol: Multilingual Matters.

Kuna Ágnes 2019. *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás: a meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 83–85.

Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.) 2019. *Alkalmazott nyelvészeti kissszótár*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 17–53.

Mózes Dorottya Katalin 2018. *Az identitás, a stílus és a performancia jelenségei a posztkoloniális angolszász regényben*. Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. 20–37.

Tátrai Szilárd 2010. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 311–332.

Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Budapest: Tinta Kiadó.

Tátrai Szilárd 2019. A kontextualizáció perspektivikussága és metapragmatikai reflektáltsága. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. DiAGram Könyvek 1. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium. 13–29.

Tátrai Szilárd 2022. A kontextusfüggő kiindulópontok deiktikussága. Újabb rátekintés a deixisre. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Tanulmányok a deixisről*. DiAGram Könyvek V. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium. 19–53.

Tolcsvai Nagy Gábor 2011. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem. 9–21.

Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–499.

Vertovec, Steven 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30/6: 1024–1054.

Borissza Emese
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
borissza.emese@gmail.com

Road movie és/vagy tudatfilm: Egy dalszöveg filmművészeti fogalmak rendszerében

A mai dalszövegek a filmekhez hasonlóan a kép, a szöveg és a hangzás hármasságával olyan multimodális felületet alkotnak, amelyben egy több művészeti ágat is felölelő alkotás interdiszciplináris megközelítést kíván. Holi *Roadmovie (Sírok és nevetek)* című dala vizsgálható a filmművészet egyes kategóriái szerint, és lehetőséget nyújthat a nyelvészeti és a filmművészeti tudományterületek szempontjait is érvényesítő interdiszciplináris elemzéseknek.

A kutatás arra igyekszik választ találni, hogy a fenti dalszövegben az ún. amerikai típusú *road movie* műfajához tartozó mozgás vagy az ún. európai típusú tudatfilm műfajához kötődő, mentális térben való mozgás érvényesül-e inkább. A kérdés megválaszolását egy 17 fő részvételével végzett kérdőíves kutatás, illetve a mozgást kifejező igék kognitív nyelvészeti elemzése segítette. Az eredmények azt mutatják, hogy bár a kiválasztott részek igei komponensei gyakran utalnak aktív mozgásra, a befogadók mégis az események és önmaguk mentális folyamataira, illetve a lírai énre reflektálnak a dalszöveget értelmezve. Feltételezhető, hogy bár a dalszöveg utal a *road movie* műfajára, a tudatfilm filmművészeti tendenciái is megfigyelhetők benne.

Kulcsszavak: dalszöveg, kognitív szemantika, filmművészet, road movie, tudatfilm

1. Eposztól a dalszövegig, avagy a mozgás mibenléte

A mozgás, az úton levés toposza nem új keletű, hiszen már az ókortól része a kultúránknak (Morris 2003). Az események sorozata olyan módon jön létre, hogy azt a szubjektum aktív, megélt élményei teszik ki, szereplője vagy szereplői folyamatosan úton vannak, utaznak, az utazás maga pedig általában cél nélkül (ritkább esetben céllal) történik. Ezt a koncepciót érvényesíti modern környezetben többek között James Joyce *Ulysess* című regénye, amelyben Dublin utcáival ismerkedhetünk meg, erősen szubjektivizált nézőpontból.

Az ez és ehhez hasonló irodalmi előzmények később utat nyitottak a filmművészet számára is, ahol a road movie mutatja fel az irodalmi hagyományokra épülő központi motívumokat. A road movie-k (vagy road filmek) központi eleme az utazás, illetve a közben történő folyamatos reflektálás mind az éppen zajló eseményekre, mind a szereplők belső folyamataira, időkezelésük pedig lineáris, nem megszakított. Ez a megoldás hasonlóvá teszi a befogadói élményt az olvasási tevékenység folytonosságához (Morris 2003)[1]. Maga a road movie műfaj azonban viszonylag későn, az 1970-es években

[1] A Nemzeti Filmintézet fogalomtárában a következő definíció olvasható: „Egy road movie főszereplői folyamatosan úton vannak, néha kifejezett céllal, de gyakran anélkül. Utazásuk során elszakadnak hétköznapi életüktől és jellemzően újradefiniálják értékeiket és önképüket. A road movie kulcselemei az utazás környezetét meghatározó táj és a szemlélődés. Utóbbi általában a szereplők nemzetről, kultúráról vagy korszakról, illetve saját egzisztenciális válságukról szóló elmélkedéseikhez vezet. A párbeszédben megjelenő gondolatmeneteken túl a road movie kontemplatív stílusa a rendezőnek is lehetőséget ad arra, hogy absztrakt képekben fogalmazzon meg közérzetet, társadalmi problémákat". Utolsó letöltés: 2023. nov. 21. https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek---/fogalmak/road-movie.html

jelenik meg a hollywoodi filmgyártásban, az ezelőtt készült filmek a műfaj előzményeként, előfutáraként értelmezhetők (Hurault-Paupe 2014), így például Arthur Penn *Bonnie and Clyde* (1967) című munkája is.

Az úton levés tematikája allegóriaként is értelmezhető, hiszen valamilyen egyéb, belső utazáshoz kapcsolható problémát hangsúlyoz, mint amilyen a „nemzeti identitás" vagy az „önfelfedezés aktusa" (Morris 2003: 26). Az a mozgás, amellyel a néző találkozik a filmek esetében, széles repertoárt tud biztosítani a rendezőknek, hiszen a leírt alkotásokkal szemben különféle kameramozgásokat tudnak alkalmazni. A filmművészetben – a kameramozgásokon kívül – hat kategóriát lehet elkülöníteni a mozgás érzékeltetésére, amelyek együttese tehát képes a folyamatosság, a haladás érzékeltetésére.[2]

A road movie-k mozgásvilága erősen kultúraspecifikus, kiindulópontja Amerika, így az összefüggésbe hozható az amerikai szabadságérzettel, ami az európai kultúrkörben nehezebben képezhető le, hiszen utóbbi kontinens hagyományosan határokkal szabdalt országokból áll. Az európai modern utazásfilmek kulcsfontosságú tematikájává a tudatfilm vált [3](Benke 2020): az események nem linearitásukban érzékelhetők, hanem emlékek, érzések vetületén keresztül, szekvenciálisan mozognak az emlékbeli aktuális jelen és a protagonista által megélt, a néző számára kiindulópont szerinti, tematikus jelen között [4](Lénárd-Bella 2019). Ez a fajta filmművészeti koncepció megtalálható például a magyar rendező, Huszárik Zoltán *Szindbád* (1971) című filmjében is; azaz a film időkezelése az örök jelenidejűséget ragadja meg. Az emlékképek alkotta mozgás mindig az aktuálisan megélt jelenbe viszi el a nézőt, és az emlékek között nincs lineáris kapcsolat, a szubjektum önmagát teremti meg az emlékein keresztül (vö. Szabolcsi 2021).

A kétezres évektől megfigyelhető, hogy a filmművészet mellett a magyar alternatív zenekarok[5] és dalszövegeik széles körű ismeretségre tesznek szert, kiegészülve a videóklipek médiumával is. Ha azonban a dalszövegeket pusztán csak leírt vagy leírva közölt formájukban értelmezzük, hasonlónak tekinthetjük őket a lírai művekhez – Tóth

[2] A mozgástípusok Hurault-Paupe (2014: 3–6) tanulmányában részletesen megtalálhatók, amelyek az alábbiak: 1) duration-induced movement, 2) thematic movement, 3) profilmic movement, 4) camera movement, 5) composition-induced movement, 6) editing-induced movement, 7) narrative flows of films.

[3] Egyes esetekben mentálisutazás-filmként is definiálják ezt a filmművészeti kategóriát, azonban az NFI fogalomtárát követve jelen dolgozat a tudatfilm terminussal él.

[4] A Nemzeti Filmintézet fogalomtárában a következő definíció olvasható: „Olyan szerzői film, melynek cselekménye egy szubjektum tudati tartalmaiból, emlékeiből, álmaiból, fantáziaképeiből áll össze. A tudatfilm nem követi a klasszikus elbeszélés logikus szerkezetét, ehelyett időrendfelbontó elbeszélés és asszociatív gyorsmontázs segítségével modellezi az emberi tudat csapongó működését. Gyakran játszik el a valós és a képzeletbeli események közti határvonal elmosásával úgy, hogy nem jelöli filmes eszközökkel ezek összekeveredését a cselekményen belül. A tudatfilm a modernizmus kiemelt műfaja, legjellegzetesebb darabjai a szerző tudati tartalmait közvetítik. Rövidebb tudatfilmes betét megjelenhet klasszikus elbeszélésmódú játékfilmekben is, például álomjelenet formájában." Utolsó letöltés: 2023. nov. 21. https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek---/fogalmak/tudatfilm.html

[5] Az alternatív dalszövegek Imre (2017: 27) alapján azok, amelyek több címzetthez szólnak, váltásokat alkalmaznak, a váltásokkal pedig több diskurzust is létrehoznak, szövegük heterogén, nyelvileg kidolgozott, rendszeresen alkalmaznak komplex metaforákat.

Zsombor (2012) tanulmánya alapján –, ennek megfelelően a továbbiakban mindenekelőtt lírai alkotásként kezelem őket.[6]

A mozgást a zenei közegben alapvetően nem a vizualitás, hanem a dallam és a szöveg segítségével érzékeltetik, amelyeknek együttes alkalmazása képes kialakítani a folyamatosság filmszerű érzését, továbbá a filmekhez hasonlóan a dalok is meghatározott időintervallumban mozognak. Amíg a mozgás expliciten tetten érhető a mozgást kifejező igék használatával (például *megy, jön, fut*), addig a mentális folyamatokban bekövetkező mozgás felismerése kevésbé explicit (például *gondol, emlékszik*).

Jelen tanulmány bevezető kutatásnak tekinthető a filmelmélet és a kognitív nyelvészet interdiszciplináris keretében, a road movie filmes műfajához címadásában kapcsolódó dalszöveg igei jelentésszerkezetének vizsgálatával és befogadói kérdőívek elemzésével igyekszik alkalmazhatóvá tenni a filmművészetben ismert fogalmakat nyelvészeti keretrendszerben. Holi *Roadmovie (Sírok és nevetek)*[7] dala címadásában eleve központi elemként tematizálja az utazást, és a több mint 18 perces zeneidő is kisfilmszerű tartalmat sejtet. A cselekmény egy A pontból B pontba történő mozgást ír le, amely során az események láncolata végül az utazás katarzisához vezeti el a hallgatót vagy akár az olvasót, hiszen a videóklip a szöveg folyamatos vetítését tartalmazza, azaz a szöveg kerül a figyelem előterébe a multimediális környezetben is. Az utazás kulcsfontosságú motívuma mellett megfigyelhetjük a tudatfilm több elemét is. Bizonyos esetben nem egyértelmű, hogy az események a valóságon, a képzeleten vagy emlékképeken alapulnak-e, mivel folyamatos önreflexiót hallhatunk/olvashatunk a lírai én éppen aktuális állapotaira vonatkozóan. A bevezető kutatás tehát az alábbi kutatási kérdésekre igyekszik választ találni:

1) Mennyire azonosítható a dalszöveg az igei elemzést követően a prototipikus filmművészeti kategóriák kétpólusú skáláján road movie-hoz vagy a tudatfilmhez közelebb állóként?

Feltételezhető, hogy a dalszöveg nyelvileg képes reflektálni a road movie filmművészeti kategória tipikus jegyeire, amennyiben az utazás a lírai én önreflexióján és a saját aktív mozgását kifejező igék használatának dominanciáján keresztül kerül kifejtésre, ezáltal a road movie-hoz közelebb állóként értelmezhető a szövegvilág.

2) A kérdőívben részt vevők mennyire reflektáltak a dalszövegben megjelenített külső vagy belső világra, és ez a reflexió segíthet-e abban, hogy a dalszöveget el lehessen helyezni a prototipikus filmművészeti kategóriák skáláján?

Továbbá feltételezhető, hogy a résztvevők kevésbé reflektálnak a dalszövegtérben és időben előrehaladó cselekményére, fókuszukban inkább a belső világ tényezői lesznek. Így tehát nem a road movie (térben való utazást központi elemmé tevő filmes műfaj) fizikailag is megtapasztalható sajátosságai ragadják meg a befogadókat, hanem azok mentális hatásai (hiszen vizuálisan is csak a folytonos szöveget jeleníti meg). Ezáltal

[6] További dalszövegekkel foglalkozó szakirodalmak például: Imre (2017) és Tátrai (2018).

[7] A dal az alábbi linken elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=vkPH7X2TuAA ; míg a dalszöveg az alábbi oldalról került letöltésre: https://genius.com/Holi-hu-roadmovie-sirok-es-nevetek-lyrics (Utolsó letöltés: 2023. aug. 27.)

feltételezem, hogy a dalszöveg rokonítható a tudatfilm (az utazás maga nem fizikailag kötött, sok esetben a szereplő gondolataiban játszódik le) filmes kategóriájának tagjaival.

A fenti kérdésekre feltételezett válaszok alapján a dalszöveg tehát az ismertetett filmművészeti fogalmak skáláján, a dal teljes ideje alatt folyamatos elmozdulásban van, ennek alátámasztására mind az igei, mind a kérdőíves kutatás elvégzésére szükség van.

A tanulmány a továbbiakban bemutatja az igei szerkezetek elemzéséhez elengedhetetlen kognitív nyelvészeti elméleti keretrendszer sarkalatos pontjait, az elemzett igék által várható válaszokat, majd pedig a kérdőíves vizsgálat eredményeivel zárja a kérdéskört.

2. Elméleti keret: igék és mozgás

Az igei konstrukciók elemzése során – a mozgást figyelembe véve – két elméleti kerettel dolgozom: a mozgást nyelvészeti szempontból a kognitív szemantika keretrendszerében vizsgálom (vö. Tolcsvai Nagy 2015, 2016), illetve a filmművészetből ismert road movie (vö. Morris 2003; Hurault-Paupe 2014) és tudatfilm (vö. Everett 2009; Gelencsér 2016) mozgáskoncepcióinak az értelmezési hálójából merítek.

Az igéknél elsődleges szempont az időbeliség kérdése (Tolcsvai Nagy 2017). Az igék egyik alcsoportjaként határozhatjuk meg a mozgást kifejező igéket (Tolcsvai Nagy 2016) melyek az alábbi három alkategóriába sorolhatók: 1) saját aktív mozgás, 2) okozott mozgás, 3) fiktív mozgás (Tolcsvai Nagy 2016: 268). A csoportosításokat kibővítve a mentális folyamatokat kifejező igék is az elemzés részévé váltak. A fenti kérdések megválaszolásához az igéket két csoportba soroltam: a) saját aktív mozgás és b) mentális folyamatokat kifejező igék (avagy mentális mozgás). Az első kategóriába olyan igei elemek tartoznak, amelyek mozgását egy entitás saját akaratából, saját testét felhasználva végez el, ezt térbeli és időbeli változás követi: *megy, jön, fut* (vö. Tolcsvai Nagy 2016). A második kategóriát a mentális folyamat (Tolcsvai Nagy 2017: 319–320) átgondolt és továbbfejlesztett, mentális mozgásként fémjelezett elemei alkotják. Ide olyan igék tartoznak, amelyek mentális folyamatokra utalnak (például *emlékszik, megért*), ezen jellegük egyfajta mozgásként feltételezhető: „valamire irányuló mentális figyelmi állapot vagy mentális állapot változása" (Tolcsvai Nagy 2015: 39). Ez a mozgás, amely mentális térben és időben zajlik le, folyamatjelleget feltételez mentális körülmények között, amennyiben „a folyamat egy dolognak az időben létezése és változása egy másik dologgal való viszonyában, az emberi megismerés szerint" (Tolcsvai Nagy 2015: 29), akkor ezáltal a tudatfilm filmművészeti fogalmával együtt értelmezhetők. És bár a saját aktív mozgást kifejező igék is képesek mentális folyamatokra utalni, jelen esetben a mentális mozgás kategóriájába csak az olyan igék besorolhatók, amelyek „önmagukban hordozzák a mentális jelleget" (ld. abszolút mentális igék, Vincze–László 2006: 340). Az igék két csoportra osztása és két csoportban történő azonosítása így tehát kizárja mindazon mozgást kifejező igéket, amelyek akár okozott (például *esik*), akár fiktív mozgásra (például „közeledik a napforduló" *közeledik* igéje (Tolcsvai Nagy 2016: 268)) reflektálnának, továbbá a mozgás szempontjából statikusnak tekinthető igéket (például *áll*), a létigéket és a segédigéket sem elemeztem a jelen kutatásban. Az igék, amennyiben igekötővel jelentek meg a dalszövegben, úgy az igekötőkkel együtt, azaz a teljes kompozitumszerkezetben értelmeződnek, hiszen az igekötő alapvetően meghatározza az ige dinamikus irányultságát, míg az ige az időbeli folyamat kifejezésére képes (Tolcsvai Nagy 2021).

A mozgást kifejező igéket öt szempont szerint elemeztem a kognitív szemantika keretrendszerében, ahol a fő hangsúly a *trajektor* és a *landmark* szerepének az azonosítására került, illetve az ige mondatbeli pozíciójának értelmezésére. Az öt szempont Tolcsvai Nagy (2016: 265–268) alapján a következők:

a) a folyamat időszerkezete: azaz azok a referenciapontok a végtelen időben, amelyben a cselekvés profilálttá válik, a megértett idő;
b) a folyamat eseményszerkezete: azaz az ige jelentését képező cselekvési aktus leírása;
c) a folyamat résztvevőinek jellege: az elsődleges szereplő (trajektor) és a másodlagos szereplő (landmark) helyzete;
d) erődinamika: a figyelem erőforrásában lévő agonista és az arra irányuló erőhatás, antagonista szerepviszonyainak a helyzete;
e) a referenciakeret tér-idő kontinuuma: tehát a térben és időben felállított referenciakeret, a beszélő által irányított és lehorgonyzott referenciapont.

Ez a csoportosítás tehát segítséget nyújt abban, hogy értelmezhetővé váljanak a mozgásesemények szempontrendszerei, és e rendszerek kibővíthetővé váljanak a mentális mozgás fogalmának bevezetésével.

Habár a dalszöveg elemzése közben a metaforizálódás jelensége kulcsfontosságúvá válhat egy-egy ige csoportosításánál – azaz a metafora a fogalmak között olyan viszonyt alakít ki, ahol az egyik fogalom a másik fogalom viszonyában válik értelmezetté (vö. Kövecses 2005; Szabó 2015) –, ezen jelenségek mélyebb értelmezése nem tárgya a jelen dolgozatnak. A továbbiakban két példán keresztül részletezem az igék elemzésének lépéseit, illetve ismertetem az igéken elvégzett kutatás eredményeit.

2.1. A *Roadmovie* igei képei

A dalszövegben összesen 331 darab főigét elemeztem. Ámbár szerepelt közöttük ún. statikusságot kifejező ige is, ezek a továbbiakban nem képezik a csoportosítás részét.[8]

A főigék elemzése kétlépcsős folyamatban történt. Az első lépcsőben az igék dekontextualizált lexikai jelentésének vizsgálata valósult meg a trajektor és a landmark figurák adott igei eseményszerkezetben való szerepének meghatározásával. A második lépés az igék kontextuális helyzetére vonatkozott, amely alapján a trajektor és a landmark szerepét újra meghatároztam. Ez az elemzési módszer lehetőséget adott azoknak a főigéknek a feltérképezésére, amelyek a szövegben kiterjesztett jelentéssel rendelkeznek – így akár átkerülhetnek a saját aktív mozgás kategóriájából a mentális mozgásába és vice versa.

A következőkben a dalszövegből kiválasztott két ige, a saját aktív mozgást kifejező igék kategóriájába tartozó *jár* és a mentális mozgást kifejező igék kategóriájába tartozó *emlékszik* részletes, kézi annotálással elvégzett elemzésén keresztül szemléltetem az igék szemantikai vizsgálatának sajátosságait.

[8] Az igék elemzése és csoportosítása kvalitatív kutatói módszeren alapult, így a kutatói elvárásoktól nem tudott teljes mértékben független lenni, ez okból jelen dolgozat reprezentativitásra nem törekszik.

I) JÁR

a) a folyamat időszerkezete: hosszú idejű, folyamatos, közepes intenzitású, sematikusan határolatlan[9]
b) a folyamat eseményszerkezete: aktív mozgással, fizikai helyváltoztatással történik meg
c) a folyamat résztvevőinek jellege: a trajektor aktívan végzi a mozgást, a landmark ismeretlen, specifikálatlan
d) erődinamika: trajektor saját forrásból mozgatja testét
e) referenciakeret tér-idő kontinuuma: nem specifikus, azaz a mozgás kezdő- és végpontja nem kifejtett, időben sem reflektált

Az ige a dalszövegben az alábbi kontextusban található meg: *Kiskorában járt zongira, de az nem olyan szép emlék*. A trajektor a dalszövegben megjelenő E/3-ban, a lírai éntől eltérő harmadik személy, a lány szemszögéből ír le egy múlt idejű, gyakorta végbemenő mozgást. A landmark pedig a cselekvés helyszínét, és az eseménysorozat fő cselekvési aktusát is jelöli: a zongoraórákon való részvételt. Így az ige, csakúgy, mint az első, részletes csoportosításban, bizonyítja a rá érvényes saját aktív mozgás elemeit – így a továbbiakban is annak tekintettem.

II) EMLÉKSZIK

a) A folyamat időszerkezete: közepes intenzitású, időben hosszabb folyamatot jelöl.
b) A folyamat eseményszerkezete: élő entitás az eddigi életében megtörtént valós vagy fiktív dolgokra gondol vissza, folyamatosan vagy visszatérésekkel az aktuális jelenbe, esetleg egy adott pillanatban, ám mindenképp folyamatjellege van. Lehet akaratlagos vagy az akarat ellenére bekövetkező esemény.
c) A folyamat résztvevőinek jellege: a trajektor a mentális folyamat részese, míg a landmark az emlékezés tárgya (általában esemény vagy események sorozata), esetlegesen az emlékezés helye.
d) Erődinamika: saját erőből, avagy külső hatásra bekövetkező mentális mozgás.
e) Referenciakeret tér-idő kontinuuma: térben nem specifikált, az emlékezés azonban meghatározza az aktuális időben történő események terét és idejét. Továbbá időben változó, hiszen a beszélő jelen helyzetéből a múlt aktuális jelen helyzeteire utal.

A dalszövegben az ige megjelenésének egyik példája az alábbi szövegkörnyezetben található meg: A legnagyobb része, és én főleg erre emlékszem/ Magányosan sétálok átszellemülve egészen. A trajektor E/1.-ben a lírai ént jelöli, míg a landmark egy eseménysorozatra mutat rá. Az ige tehát az aktuális jelen pillanatból a múlt pillanatainak sorozatára utal vissza, ennek folytonossága pedig mozgásként reflektálódik. A cselekmény

[9] A hosszú idő alatt azt értem, hogy az esemény időben hosszabb folyamatra utal. Közepes intenzitásának jelentése abban ragadható meg, hogy nem vár el a cselekvőtől kifejezetten nagy energiabefektetést. Továbbá határolatlan, hiszen sem az időbeli kezdőpont, sem a végpont nem meghatározott.

tehát a jelenből a múltba mutató események összessége, míg a mozgás mentális terekben következik be. Így a továbbiakban a mentális mozgás kategóriájába tartozónak tekintettem az igét.

A fenti elemzéssel elvégzett eredmények azt mutatták, hogy 331 lexémából összesen 68 lexéma utalt mentális mozgásra (például *érez, emlékszik*); míg 148 saját aktív mozgást fejezett ki (például *meg-meg áll, hazaindul, megy*), illetve további 115 lexéma egyéb kategóriákba csoportosítható: okozott mozgás, fiktív mozgás és statikus igék. Ezek alapján az állapítható meg, hogy a saját aktív mozgást kifejező igék relatív többségben szerepelnek a dalszövegben a mentális mozgást kifejező, illetve egyéb igékkel szemben. Mindazonáltal szükséges hangsúlyozni, hogy az itt megállapított kategóriák nem kizárólagosak, közöttük átjárhatóság és skálaszerű eloszlás figyelhető meg.[10] A saját aktív mozgást kifejező igék képesek az „úton lenni" érzés megteremtésére, így azokat a road movie nyelvi reprezentálásának tekintettem; míg a mentális mozgást kifejező igék mentális megismerési közegben értelmezhető jelentései miatt azokat a tudatfilm nyelvi reprezentációjának tekintettem. Ezen feltételek alapján a dalszöveg megidézi a road movie kategóriajegyeit, ám mindez további kérdéseket is felvet.

A fiktív keretrendszerbe helyezkedő igék közelebb állnak a mentális térben értelmezett igékhez, mint a saját aktív mozgáshoz, ámbár a kérdés tisztázásához szükség lenne az igei kategóriák teszteltetésére befogadók és annotátorok segítségével, amely nem volt célja a jelen tanulmánynak.[11]
Az első kérdésre, azaz

1) Mennyire azonosítható a dalszöveg az igei elemzést követően a prototipikus filmművészeti kategóriák kétpólusú skáláján road movie-hoz vagy a tudatfilmhez közelebb állóként?

válaszul az igei elemzés arra világított rá, hogy bizonyos igék viszonylag könnyen kategorizálhatók, míg más igéknél kifejezetten szükség lenne az elemzés befogadói véleményekkel való összevetésére is (például a *telik* [az élet] ige fiktív vagy mentális mozgás kategóriába sorolása esetén). A felállított hipotézis részben igazolódni látszott, ámbár a fenti észrevételeket figyelembe véve az mondható el, hogy a kategorizálás lehetséges, mégsem szükségszerűen könnyű – a határvonal road movie, illetve a tudatfilm között nem egyértelműen megállapítható a fenti elemzési rendszert használva.

3. Kérdőíves vizsgálat eredményei

A kutatáshoz kapcsolódóan kérdőívet hoztam létre a GooglePoll rendszerében, a kitöltőknek 4 napjuk állt rendelkezésre, összesen 17 fő vett részt adatközlőként a kutatásban. A kérdőív a következő feladatokat tartalmazta: 1) általános információk megadása, 2) a

[10] Ilyen például a szövegben megjelenő *A felhők mögül röhögve mutat valaki* sor *mutat* igéje. Bár saját aktív mozgásként lehetne elsőként definiálni, azonban szövegkörnyezetében nem egyértelműen azonosítható a cselekvés trajektora, feltételezhetően a lírai én mentális világában képzett kép fiktív aktora.

[11] Amennyiben a fiktív mozgásra úgy tekintünk, mint ami a „térbeli mozgással konceptualizálható, de fizikai mozgás nem jön létre" (Tolcsvai Nagy 2016: 268), elkülönítése a saját aktív mozgástól szükségesnek tekinthető. Mindazonáltal a fiktív mozgások kérdésköre további kutatásokat igényel.

dalszöveg címére vonatkozó elsődleges benyomások rögzítése, 3) hangos gondolkodás (thinking aloud) technika a dalszöveg egyes részleteire vonatkoztatva. A hangos gondolkodás technikát (Gibbons–Whiteley 2018) találtam a téma megközelítéséhez a leghasznosabbnak, hiszen ebben az esetben a befogadói benyomások soronként realizálódnak, ezáltal előtérbe kerülhetnek a feltűnő elemek, és esetlegesen a műfaji meghatározottság követését (avagy eltérését) is szembetűnővé tehetik. A feladathoz három részt emeltem ki a dalszövegből – az első rész 8, míg a további kettő 7-7 sorból áll –, és kiemelésük az alábbi logika mentén zajlott: 1) az első 8 sor a dal legelejéről, 2) az események felgyorsulásának kezdete, a fordulópont, 3) a road movie műfaját leginkább megidéző szövegrészlet, amely az utazásallegóriát a legjobban megragadja. Az alábbi táblázatban, a megoldáshoz kapcsolódóan, részekre osztva láthatók a szövegrészletek.

1. Részlet	2. Részlet	3. Részlet
(1)Az életem legutóbbi 15 évének / (2)Csak elhanyagolható részét teszik ki aktív élmények / (3)Olyanok, mikor a dolgoknak valódi súlya van / (4)Vagy valakivel egynek érzem magam egy adott pillanatban / (5)A legnagyobb része, és én főleg erre emlékszem: / (6)Magányosan sétálok átszellemülve egészen / (7)Hegyen vagy egy réten, városban, főtéren.../ (8)Csak ezt látom élesen, hogyha visszanézek	(1)Az örök vesztesek nyugalmával hazaindulok / (2)„Ilyen nincs, ilyen nincs!" – csak ezt ismételgetem / (3)Lepörög előttem az egész életem / (4)Hátra nézek hirtelen, de már nem is látom / (5)Egyszer csak fejvesztve rohanni kezdek, hátha megtalálom / (6)Megmegállok közben, mikor az eszem visszakapcsol: / (7)„fúú, ez kibaszott ciki lesz öreg, jobb ha lenyugszol."	(1)Mikor egy buszt látunk meg, az oldalára írva, hogy Itália / (2)Közelebb megyünk, emberek pakolnak, egymásra nézünk / (3)A felhők mögül röhögve mutat valaki: ez a mi részünk / (4)Velencébe megy a busz, indul húsz perc múlva / (5)Sofőrnek itt nyoma nincs, Zsófi már fönn is van / (6)Mosolygós olaszok között leghátulra beülünk / (7)Félünk és örülünk, motorhang, megyünk

1. táblázat. A dalszöveg felhasznált részletei

A kitöltők átlagéletkora 35 év volt, nemenkénti arányukban 11 nő és 6 férfi vett részt a kitöltésben, többségük városi volt (15 fő), míg 2 fő vidékinek vallotta magát. A dalszöveg címére utaló első kérdés a válaszadók előzetes elképzeléseit és tudását volt hivatott feltérképezni. A válaszokat három csoportba osztottam: (1) utazás, (2) érzelmek, (3) zenei reflektáltság. Az alábbi besorolás szerint az (1) és (2) kategóriát 6-6 fő választotta, míg a (3)-at 3 fő, egy fő pedig a zene angol és magyar címe közötti eltérésre utalt. A fenti adatok jelzik, hogy a cím angol és a zárójeles magyar megnevezése egyenlő arányban váltotta ki az ehhez fűződő véleményeket: míg a *Roadmovie* inkább az utazást hívta elő, addig a *Sírok és nevetek* az utazás érzelmi folyamataira és esetleges hatásaira hívta fel a figyelmet. Továbbá az (1) kategória esetében 2 fő az utazás mellett megemlítette a filmes jelleget, amit maga a műfaji meghatározás segíthetett.

A kérdőív második része a fenti szövegelemek mondatonkénti értelmezését kérte a kitöltőktől. A beérkezett válaszokat jelentésük szerint az alábbi négy kategóriába csoportosítottam:

1) A mentális folyamatok kiemelése (MF) (pl. „Visszatekintés", „Önsajnálat", „Nosztalgia")

2) A dalszöveg alkotási módjára, a szavak értelemzésére vonatkozó válaszok (DSZ) (pl. „Egy erőteljes Road stílusú refrén", „Jelentős pillanat, fordulópont", „Külső szemlélő behozása")

3) A mozgásra való reflektálás (MO) (pl. „Menjünk", „Közös utazás", „Utazás")

4) Önreflexió (Ö) (pl. „Szép fiatal éveim", „A szenvedés szükségszerű", „[Kellemetlen a káromkodás, zavaró] önismeret")

A kategóriák létrehozása önkényesen történt, tehát bizonyos csoportok nem különíthetők el élesen egymástól (például a mentális folyamatokra és a saját személyes asszociációkra vonatkozó válaszok), közöttük ugyancsak skalaritás figyelhető meg. Mindazonáltal a válaszok csoportosítása képes arra, hogy felhívja a figyelmet a befogadói reflexiók és a szöveg közötti eltérésekre. Az eredményeket az alábbi táblázat összegzi:

Kategóriák	1. rész	2. rész	3. rész
MF	53	56	32
DSZ	36	20	31
MO	4	3	10
Ö	43	40	46

2. táblázat. Kérdőíves válaszok eredményének összegzése

A kapott válaszokat a részletek főigei elemzése is kíséri annak érdekében, hogy különbséget lehessen tenni a befogadói válaszok és a nyelvi megformáltság között.

Az első rész 8 sorából a 17 kitöltő összesen 136 válaszából csak 4 vonatkozik a mozgásra, nagyobb arányban, 53 válasz jelenik meg a mentális folyamatokra, illetve 43 a saját asszociációkra vonatkozik. Az itt megjelenő 6 elemzett főigéből 5 vonatkozik mentális mozgásra, míg egy saját aktív mozgásra.

A második rész 7 sorából a 17 kitöltő összesen 119 válaszából továbbra is kis számban, 3 vonatkozik a mozgásra, a mentális folyamatokra és a saját asszociációkra pedig 56-40 válasz érkezett. Az itt megjelenő 10 elemzett főigéből 5 vonatkozik saját aktív mozgásra, míg 5 az egyéb kategóriába sorolható.

Az utolsó rész 119 válaszából 10 vonatkozik mozgásra, és a saját asszociációk száma megelőzte a mentális folyamatokra adott válaszokat. Az utolsó résznél az is látható, hogy a mozgásra utaló válaszok száma emelkedett, ugyanis ez a rész mutatja be tipikusan az amerikai road movie filmes műfaj stílusát. Az itt megjelenő 11 elemzett főigéből 8 vonatkozik saját aktív mozgásra, 2 mentális mozgásra, míg egy egyéb kategóriába került.

A csoportosításból végleges következtetéseket nem lehet levonni – a kategóriák önkényes megalkotása miatt –, az azonban látszódik, hogy a mentális folyamatokra és a saját asszociációkra több válasz érkezett; továbbá nagy az aránya a dal szerkezeti jellemzőire és megformáltságára utaló válaszoknak is. Ez azonban adódhat abból is, hogy a hangos olvasás technikája az intuíciót és a személyes asszociációkat helyezi előtérbe, bár látható, hogy az utolsó résznél többen reflektáltak a mozgásra, mint a többi dalszövegrészletnél – és ezt az eredményt az igei elemzés kategorizálása is alátámasztja.
A második kérdéssel, azaz

2) A kérdőívben részt vevők mennyire reflektáltak a dalszövegben megjelenített külső vagy belső világra, és ez a reflexió segíthet-e abban, hogy a dalszöveget el lehessen helyezni a prototipikus filmművészeti kategóriák skáláján?,

kapcsolatban elmondható, hogy a válaszok döntő többségben a mentális folyamatok kiemelésének dominanciáját mutatták a mozgáshoz képest. E magyarázat okaként előfordulhat, hogy a hangos olvasás technikája inkább az önreflexiót teszi hangsúlyossá a szöveg értelmezése helyett. A szövegrészletek jellege befolyásolta az adatközlők reflexióit abban az esetben, amikor a szöveg bizonyos elemei erőteljesen felidézhették a tipikus road movie elemeit, legalábbis a 3. részben a mozgásra adott válaszok száma megnövekedett. Az előzetesen megfogalmazott hipotézis részben igazolódni látszott, hiszen a befogadók valóban hangsúlyossá tették a dalszöveg tudatfilm jellegét is, mégis inkább az tapasztalható, hogy a dalszöveg a filmművészeti műfajok skálájának két végpontja között mozog szövegrésztől függően – a művészeti elemek vegyesen jelennek meg a dalszövegben.

4. Összegzés

Az alábbi kutatás arra tett kísérletet, hogy a filmművészetből ismert műfaji kategóriák – nevezetesen a road movie és a tudatfilm – beépíthetők és alkalmazhatók legyenek a hasonló témamegjelöléssel íródott dalszövegek elemzésénél. Továbbá célja volt egy olyan interdiszciplináris keret biztosítása, amelyben kognitív nyelvészeti alapokkal és filmművészeti fogalmakkal ötvözve mélyebb megismerés nyújtható mind az igei elemek értelmezéséhez, mind pedig a befogadók mentális sémáinak feltérképezéséhez.

Ennek érdekében Holi *Roadmovie (Sírok és nevetek)* című dalának igeszemantikai elemzését és a befogadók reflexióinak értelmezését használtam fel. Az eredmények rávilágítottak arra, hogy bár az igék szigorú kategorizálása megoldható feladat, mégsem szükségszerűen kielégítő és feltétlen elvárható, hiszen a kategóriák határai nehezen definiálhatók. Mindazonáltal a fenti igei elemzés képes volt tartalmilag a road movie-hoz közelebb álló műfajnak tekinteni a dalszöveget.

A 17 fő által kitöltött kérdőív válaszai pedig rávilágítottak arra, hogy értelmezésükben a mentális folyamatokra történő reflektálás elsődleges volt a szövegvilág aktuális jelenében létrejövő mozgással szemben. Abban az esetben, amennyiben a mozgás nyelvileg hangsúlyosan jelent meg a szövegben, a befogadók is inkább írták válaszként az utazásra való észrevételeiket. Mindezek alapján megállapítható volt, hogy a dalszöveg a road movie és a tudatfilm skáláján szövegrészenként eltérő mértékkel tolódik egyik vagy másik irányba.

A fenti eredmények ismeretében elképzelhetőnek tűnik, hogy interdiszciplináris keretek között értelmezhetővé váljanak az olyan dalszövegek, amelyekben az utazás mint topik jelenik meg, de ez a feladat az elméleti keret még részletesebb kidolgozását követeli meg a jövőben.

Források

Genius.com https://genius.com/Holi-hu-roadmovie-sirok-es-nevetek-lyrics (Utolsó letöltés: 2023. aug. 27.)

Nemzeti Filmintézet https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek---/fogalmak (Utolsó letöltés: 2023. nov. 21.)

Hivatkozott szakirodalom

Benke Attila 2020. Míg a vasfüggöny el nem választ. *Jelenkor Online*. https://www.jelenkor.net/visszhang/1657/mig-a-vasfuggony-el-nem-valaszt

Everett, Wendy 2009. Lost in Transition? The European Road Movie, or a Genre „adrift in the cosmos". *Literature, Film Quarterly* 37/3: 165–175.

Gelencsér Gábor 2016. Az emlékezés formái és az emlékezet politikái: Az emlékezés mint a történelmi-politikai identitáskeresés időrendfelbontó narratív formája a Kádár-korszakban és továbbélése a posztkommunizmus időszakában. *Aperatúra* 1/4.

Gibbons, Alison – Whiteley, Sara 2018. *Contemporary Stylistics. Language, Cognition, Interpretation.* Edinburgh: Edinburgh University Press. 285–318.

Hurault-Paupe, Anne 2014. The paradoxes of cinematic movement: is the road movie a static genre?. *Miranda* [Online] 10: 1–16. https://doi.org/10.4000/miranda.6257

Imre Petra 2017. A szerelem megkonstruálása populáris és alternatív dalszövegekben. *Ösvények* 2017: 27–45.

Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Budapest: Typotex Kiadó.

Lénárd-Bella Dorina 2019. Szubjektivitás a kortárs filmben. In Ruszkai Szilvia Éva – Szabados Bettina – Furtando Renátó – Szabó Ferenc (szerk.): *Útközéspontok V. A Doktoranduszok Országos Szövetsége Filozófiatudományi Osztálya konferenciájának kötete.* Szeged: JATEPress. 95–106.

Morris, Christopher 2003. The reflexivitiy of the Road Film. Allegheny College. *Film Criticism* 28/1: 24–52.

Szabolcsi Alexander 2021. Átmeneti idő. Tanulmány Huszárik Zoltán *Szindbád* című filmjéről. *Nincs Online Folyóirat*. https://www.nincs.online/post/átmeneti-idő

Szabó Réka 2015. *Metaforák és szimbólumok*. C.G. Jung szimbólumértelmezése és a fogalmi metaforák elméletének összevetése. Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Tátrai Szilárd 2018. Hárman egy ladikban. Kotextualizáció, perspektiválás és személyjelölés a dalszövegekben. *Magyar Nyelvőr* 142: 310–327.

Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Az ige a magyar nyelvben. Funkcionális elemzés*. Budapest: Tinta Kiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 2016. A mozgást jelentő magyar igék szemantikája. *Nyelvtudományi közlemények* 112: 263–276.

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 2021. A *fel* igekötős igék konstrukciói. Kognitív szemantikai elemzés. *Argumentum* 17: 418–436.

Tóth M. Zsombor 2012. Zene és szöveg. A dalszövegek helye „Az irodalom határterületei" érettségi tételtípusban. *Anyanyelv-pedagógia* 3. https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=413

Vincze Orsolya – László János 2006. A mentális igék szótára, valamint alkalmazása az automatikus tartalomelemzésben. In Alexin Zoltán – Csendes Dóra (szerk.): *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* Szeged. 339–345.

HELLER KATA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
hellerkata.13@gmail.com

Retúrjegy a „miénktől" az „enyémig": A politikai perszonalizáció vizsgálata Orbán Viktor televíziós interjúiban a személyes névmások elemzésén keresztül

A politikai kommunikáció perszonalizációja az egyre személyesebb tartalmak és információk megosztását jelenti a politikai életben, amellyel egy időben a politikai kollektívák jelentősége csökken. A kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a politikai perszonalizáció milyen mértékben van jelen a magyar politikai kommunikációban. Ennek felderítéséhez a vizsgálat az első személyű névmásokat használja. Az egyes szám egyértelműen a perszonalizációt mutatja, míg a többes szám csoportidentitásra utal. Elemzésem Orbán Viktor televíziós interjúin keresztül feltárja, hogy 1990 és 2022 között hogyan változott a perszonalizáció a személyes névmások tekintetében, ehhez a választási kampánybeli és azt követő televíziós interjúk szöveges átiratát használja.

Az egyes szám első személyű személyes névmások aránya bár időben előre haladva nem növekedett a rendszerváltoztatástól a legutóbbi országgyűlési választásig (2022), a legtöbb interjúban mégis az E/1. személyes névmások voltak többségben. A többes szám első személyű névmások több kategóriára oszthatók, a politikus értheti alatta a családját, pártját, a nemzetet, vagy akár az egész emberiséget is. Orbán Viktor kommunikációjában a pártra utalás csökkent, míg a nemzetre utalás növekedett a vizsgált interjúkban.

Kulcsszavak: politikai perszonalizáció, személyes névmások, politikai kommunikáció, kommunikációelemzés, nyelvészet, miniszterelnöki kommunikáció

1. Bevezetés

A politikai kommunikáció perszonalizációja az egyre személyesebb tartalmak és információk megosztását jelenti a politikai életben (Rahat–Sheafer 2007; Plasser 2008; Aczél 2009; McAllister 2009; Balmas et al. 2014; Holtz-Bacha et al. 2014; McAllister 2015; Perloff 2021; Szabó 2021, 2022a, 2022b). A fogalom egyrészt jelentheti azt, hogy az egyén (itt a politikus) előtérbe helyeződik a kollektívával (jelen esetben a párttal vagy kormánnyal) szemben (Papp 2013). Tehát például a miniszterelnök sokkal jelentősebb szerepet játszik egy kormány életében, mint a testület többi tagja. Fontos kiemelni, hogy a politikai berendezkedés sajátosságai is létrehozhatnak perszonalizációra utaló megszólalásokat, jelen értelmezésben ezeket nem tekintem a politikai kommunikáció perszonalizálódásának. Másrészt arra is utalhat, hogy a politikai szereplők egyre növekvő mennyiségű magánéletükkel kapcsolatos információt osztanak meg a közélettel (Papp 2013). Ebből pedig az következik, hogy a politikusok szakmai- és magánszférájukba egyaránt betekintést engednek kommunikációjuk során (Szabó 2020).

A perszonalizációt külföldön kutatták már a törvényhozásban (Wauters et al. 2021), a médiában (Langer–Sagarzazu 2018), valamint a közösségi médiában (McGregor et al. 2017) is. Utóbbi esetén a magyar politikai kommunikációban is megfigyelték a jelenséget (Farkas–Bene 2020). Az eddig kutatott területek tervezett kommunikációs formák, ami azt jelenti, hogy a beszélő kérdező nélkül, önállóan közli az információkat, a szöveget pedig – amin egyébként sokszor egy egész kommunikációs csapat dolgozik – előre megírják. Vannak másrészről nem tervezett formák is, amelyek

esetében a felek spontán módon alkotják a mondanivalójukat. Ez elsősorban a két- vagy többoldalú kommunikációra jellemző, ilyen például a televíziós interjú műfaja.

Az elemzés Orbán Viktor magyar politikus (jelenleg miniszterelnök) választási kampánybeli, illetve az azt követő televíziós interjúit vizsgálja 1990 és 2022 között. A kutatás több műsort is forrásként vesz (például Az Este, Egyenes beszéd, Napi aktuális), mivel a tág vizsgálati időszak alatt egyes műsorok megszűntek, míg mások csak az 1990-es éveket követően jelentek meg. A miniszterelnöki kommunikáció több mint 30 évet felölelő vizsgálata lehetőséget biztosít a változás irányának kimutatására – tehát arra, hogy növekszik vagy csökken a perszonalizáció mértéke. A korpusz mérete miatt átfogó következtetéseket nem lehet levonni, bizonyos tendenciák leírása azonban lehetséges jelen tanulmány alapján.

A perszonalizáció kifejezetten nyelvészeti vizsgálata nem elterjedt, tanulmányom ezért a témát árnyaló, érdekes adaléknak tekinthető. A kutatás a személyes névmások alany-, tárgy-, részes-, és birtokos eseteinek használatán keresztül elemezte az interjúkat, amely lehetőséget biztosított a perszonalizáció gyakoriságának számszerű kimutatására. Az egyes szám első személy egyértelműen a perszonalizációt mutatja, míg a többes szám első személy csoportidentitásra utal. A T/1. kategória több alcsoportot is magában foglal – utalhat a családra ($T/1._{Család}$), pártra ($T/1._{Párt}$), nemzetre ($T/1._{Nemzet}$) vagy akár az egész emberiségre ($T/1._{Emberiség}$) is (Beard 2000; Proctor – I-Wen Su 2011; Szabó 2020, 2021; Urban 1986). A politikusok kommunikációjuk során az egyes- és többesszámot figyelemfelhívásra és a politikai üzenetek tudatosabb értelmezésére is használhatják.

Várakozásaim szerint a rendszerváltást követő időszak első demokratikus választásához képest (1990) a legutóbbi (2022) országgyűlési választásig növekedés lesz tapasztalható az egyes szám első személyű névmások (E/1.) tekintetében. A hipotézisemet a politika globális személyközpontúvá válása teszi indokolttá (Holtz-Bacha et al. 2014). Emellett a tanulmány előfeltevése, hogy a $T/1._{Párt}$ használata csökkent (a pártidentifikáció gyengül), míg a $T/1._{Nemzet}$ növekedett (a technológia fejlődésének köszönhetően egyre több embert tudnak megszólítani és elérni a politikusok). A pártra utalás csökkenését a perszonalizáció definíciójára alapozom, mely szerint csökken a politikai kollektíva ereje. A nemzetre vonatkozó növekedést a nemzet fontossága és a Fidesz populista fordulata indokolja (Körösényi–Patkós 2015).

2. A politikai perszonalizáció okai és következményei

A politika perszonalizálódását serkentő tényező a társadalom individualizálódása, a politikai mediatizáció, valamint a politikai pártok megváltozott működése (Rahat–Kenig 2018), ebben a részben ezek kerülnek bemutatásra.

Az individualizálódás hatására a társadalom tagjai saját magukat (egyénként) a kollektíva elé helyezik. Az individualizáció azt jelenti, hogy az ember több, egymást metsző társadalmi körbe tartozik (Weiss 2019). A társadalmi realitás a társadalmi szerveződés különböző formáiból épül fel, amelyeket Simmel (1908) „társadalmi köröknek" nevez. A körök számával arányosan nő az individualizáció mértéke, valamint a kultúra egyik leglényegesebb mértékének is tekinthető az, hogy az egyén hány társadalmi körnek a tagja (Simmel 1908). Goffman (1959) a választópolgárok percepcióját (észlelését) is a perszonalizáció okaihoz sorolta, ami az individualizáció hatására vált gyakorivá. A választóknak ugyanis igényük van arra, hogy legyen egy- vagy akár több személy a politikából/közéletből, akit követhetnek, akiben megbízhatnak, vagy akire felnézhetnek

(Goffman 1959). Ezzel tulajdonképpen a politikai perszonalizáció okaként magukat a választókat nevezi meg.

Politikai mediatizációnak nevezzük azt a jelenséget, amikor a média a politika elsődleges szereplőjévé válik és nemcsak beszámol a történésekről, hanem a politikai szereplők már folyamatosan számolnak a média jelenlétével (Sükösd 1993). A jelenség az 1990-es években kezdett elterjedni és alapjaiban változtatta meg a politikai kommunikációt. A tömegkommunikáció – főleg a kereskedelmi televíziók megjelenése – nagy hatással volt a politikusok kommunikációs formájára is, kénytelenek voltak alkalmazkodni. Altheide és Snow (1979) médialogika elmélete szerint a média a társadalomra ható erőteljes jelenség, amely meghatározza, hogyan szerkesztik a sajtóanyagot (hír, cikk, riport, tudósítás stb.), milyen stílusban teszik őket közzé, illetve mire helyezik a hangsúlyt.

A politikai pártok működésében bekövetkező változások is a perszonalizáció okaihoz sorolhatók, amelynek legprototipikusabb példája ugyanazon miniszterelnök jelölése és megválasztása több választási cikluson keresztül (Rahat–Kenig 2018). Az újabb kormányformák (például elnöki, kancellári, félelnöki rendszerek) megjelenése szintén felerősítették a perszonalizációt (Sándor–Gallai 2003). Ez magyarországi kontextusban még inkább megjelenhet, ugyanis 2010 óta ugyanaz a párt és miniszterelnök van kormányon, valamint Körösényi és Patkós (2015) szerint az állam működése egy elnöki rendszerre kezd hasonlítani, ugyanis példátlanul magas a miniszterelnök személyes kontrollja a párt és kormány felett. A pártok mindeközben képesek voltak alkalmazkodni a megváltozott médiakörnyezethez, illetve az emberek választási szokásaihoz.

A következőkben az okok után a következményeket mutatom be. A perszonalizáció gyakorlati jelentősége abban nyilvánul meg, hogy hatással van a demokráciára, az azonban vitatott, hogy pozitívan, vagy negatívan hat rá. McAllister (2009) úgy véli, hogy a politikai vezetők nagyobb autonómiát kapnak a mai demokratikus rendszerekben, mert több országban nem a pártok, hanem a választópolgárok szavaznak a vezető személyéről. Ez a megbízatás azonban sokszor az egyéni preferenciák és szimpátia alapján kerül kiosztásra, ami sokkal nehezebbé teszi a felelősségre vonást, és károsítja a demokráciát (Pedersen–Rahat 2019).

A perszonalizáció definíciójából következően a politikusok több magánéleti információt osztanak meg magukról, aminek negatív hatása lehet a politikára, ugyanis elvonja a figyelmet a politikailag fontos problémákról (Rahat–Kenig 2018).
A politikai perszonalizáció a fentieken túl növeli a bizonytalan szavazók számát, illetve a pártok gyengüléséhez is vezethet (Van Zoonen – Holtz-Bacha 2000).

Pozitív hatásai is lehetnek a perszonalizációnak, amelyeket a következő bekezdésekben foglalok össze. A személyesebb hangvétel hatására akár olyan személyek is érdeklődni kezdhetnek a politika iránt, akiknek egyébként semmiféle ilyen irányú indíttatásuk nem volt korábban (Rahat–Kenig 2018). Ráadásul nemcsak többen kezdhetnek érdeklődni általánosan a politika iránt, hanem a politikus személye is egyre kedveltebbé válhat a perszonalizált kommunikáció által.

A politikusok saját szerepük növelésével hozzájárulnak a személynek szóló szavazatok növelése mellett a pártjuk szavazatainak gyarapításához is (Papp 2013). Azt azonban fontos kiemelni, hogy attól még, hogy a politikusoknak és pártjaiknak mindez jó, a demokráciára nem feltétlenül van pozitív hatással a perszonalizáció erősödése.

A politikai szocializáción keresztül a perszonalizáció a politikai kultúrára is hat, ezáltal ugyanis generációkon átívelően általánosan elfogadottá válik a folyamat (Gregus

2010). A perszonalizáció következményének mértéke függ a médiafogyasztási szokásoktól is, amelyben egyébként szerepet játszik az egyéni preferencia, valamint a szocializációs háttér hatása is (például a szülők kiemelt felelőssége a gyermekek politikai tudatosságának kialakításában).

Összefoglalva, a negatív hatások elsősorban a demokráciára – és azon keresztül az állampolgárokra – hatnak, míg a pozitív következmények a hatalmon lévő politikai szereplőket érintik.

3. Személyes névmások a politikában

A személyes névmások nyelvészeti kutatása a 20. századtól lendült fel (Wales 1996). A szakirodalom ezen kutatási kereteket kettéosztja a szociolingvisztikára és a pragmatikára. A szociolingvisztika a társadalmi rétegződés és a nyelvhasználat összefüggéseit vizsgálja, gyakran kutatva a nyelv használatán keresztül például a társadalmi csoportok, a hatalom (kritikai szociolingvisztika), illetve a társadalmi nem (gender) és biológiai nem kérdéseit (Wardhaugh et al. 2002).

Ezzel szemben a pragmatika a személyes névmások befogadóra gyakorolt hatását elemzi és arra kíváncsi, hogy miért fontos odafigyelni a névmás kiválasztására (Wilson 1990). Jelen kutatás a pragmatikai irányt követi, így a továbbiakban erről lesz szó. A pragmatika a többes szám első személyű névmások alkalmazásának kétféle típusát különbözteti meg: az inkluzív és exkluzív használatot (Laczkó–Tátrai 2015).

A személyes névmásoknak kiemelt szerep jut a perszonalizációban, különösen a politikusok esetében. A politikai perszonalizáció kutatása a személyes névmásokon keresztül segíthet jobban megérteni azt az összetett módot, ahogyan a nyelvet a politikai diskurzus alakítására használják a szereplők. A szakirodalom az egyes szám első személyű és a többes szám első személyű névmásokat vizsgálta (Beard 2000; Proctor – I-Wen Su 2011; Szabó 2020, 2021; Urban 1986).

Az E/1. személyes névmás elsősorban szubjektív megszólalásokra utal, valamint a politikus beszédében legtöbbször az egyén gondolatainak közvetítését jelenti (Fludernik 2003). Ezek a személyes névmások (mint például az *én*, *engem* és a *nekem*) azért fontosak a politikában, mert lehetővé teszik a politikai vezetők számára, hogy személyes meggyőződésüket, attitűdjüket és szándékukat közvetítsék a nyilvánosság felé (Hart 1987). Használatukkal a politikusok közvetlenebb kapcsolatot teremthetnek potenciális szavazóikkal és demonstrálhatják, hogy személyes felelősséget vállalnak tetteikért és döntéseikért, sőt akár egyéni márkát is teremthetnek, megkülönböztetve magukat az ellenfelektől (Rahat–Kenig 2018).

A személyes identitás megteremtése mellett az egyes szám első személyű névmások használata segíthet a bizalom és a hitelesség kiépítésében is, ugyanis, ha a politikus azt sugallja a nyilvánosság felé, hogy hajlandó felelősséget vállalni tetteiért, az segíthet a választók bizalmának kiépítésében (McAllister 2015). Ez különösen fontos lehet olyan helyzetekben, amikor a politikus hibát követett el vagy kritikával kell szembenéznie, mivel az egyes szám első személyű névmás használata erősíti az elszámoltathatóság érzetét a választópolgárokban.

Érdemes azonban megjegyezni, hogy az egyes szám első személyű névmás használata önközpontúnak vagy egoista viselkedésnek is tekinthető, különösen, ha túlzásba viszik – ezért a politikusoknak ügyelniük kell arra, hogy megtalálják az egyensúlyt e névmások használata és a közönséggel való személyes kapcsolat kialakítása, valamint a

túlzott énközpontúság vagy önreklámozás látszatának elkerülése között (Pennebaker–King 1999).

A T/1. névmás esetén már nem ilyen egyszerű a helyzet, ugyanis több jelentés is társulhat ugyanahhoz a szóhoz a pragmatika szerint (Tátrai–Laczkó 2015). Az inkluzív jelentéstartalom esetén a beszélő (jelen esetben a politikus), a befogadók (választók) és akár egy harmadik csoport is beletartozhat a többes szám első személyű névmásba, míg az exkluzív jelentésnél a megszólalók – az inkluzívval ellentétben – kizárják a befogadókat, ez azt jelenti, hogy csak a beszélő (politikus) és egy harmadik csoport (például a párt vagy a nemzet) értendő a személyes névmás alatt.

A különböző jelentéstartalmak által a politikusok kifejezhetik egy-egy csoporttal való azonosulásukat vagy ellentétüket egyaránt – utóbbit például több exkluzív, mint inkluzív névmás használatával (Wilson 1990).

4. A vizsgálat korpusza

A vizsgálat alapját Orbán Viktor magyar politikus (jelenleg miniszterelnök) választási kampánybeli, illetve azt követő televíziós interjúi adták. A beszélgetések kiválasztásánál elsősorban a kronológiát vettem figyelembe, megkerestem az országgyűlési választás időpontjához legközelebbi videókat. Az 1990-es választási évből volt az első elemzett interjú, ugyanis akkor indult útjára a szabad politikai élet Magyarországon. A kutatás végét pedig a legutóbbi, 2022-es országgyűlési választások jelentették. Összesen 9 választási évet tanulmányoztam, ami 18 elemzett interjút jelentett 27 128 szó terjedelemben.

Az országgyűlési választások kampányidőszaki és a választásokat követő interjúkat választottam az elemzés alapjául, mert a Nemzeti Választási Iroda részvételi adatai (NVI 2022) alapján a magyarországi szavazókat leginkább az országgyűlési választások mozgatják meg. A rendszerváltás óta az összes évben nagyobb volt a részvételi arány az országgyűlési választásokon, mint a helyi önkormányzatikon.

Az aránylag hosszú vizsgálati időszak lehetőséget biztosít a változás irányának pontos kimutatására – tehát arra, hogy növekszik vagy csökken a perszonalizáció mértéke. A tág korpuszból pedig következik, hogy a kutatás több műsort is forrásként vesz (például Az Este, Egyenes beszéd, Napi aktuális, Mokka, Napkelte, Napló), ugyanis időközben jelentek meg új műsorok és szűntek meg régiek. A felhasznált anyagok tételes listája a forrásoknál olvasható.

A televíziós interjúk vizsgálatát indokolja, hogy Magyarországon a televízió hírforrásként való használata még 2022-ben is kiemelt jelentőségű, a Reuters Digital News Report (2022) szerint ugyanis a magyar lakosság több mint fele szerzi be a hírek egy részét a televíziós műsorokból.

5. Módszertan

A kutatás a perszonalizáció mértékét nyelvészeti szempontból vizsgálja a személyes névmások alany-, tárgy-, részes-, és birtokos eseteinek használatán keresztül. Az egyes szám első személy egyértelműen a perszonalizációt mutatja, míg a többes szám első személy csoportidentitásra utal (Urban 1986). A T/1. kategória több alcsoportot is magában foglal – utalhat a családra ($mi_{Család}$), pártra ($mi_{Párt}$), nemzetre (mi_{Nemzet}) vagy akár az egész emberiségre ($mi_{Emberiség}$) is (Beard 2000; Proctor – I-Wen Su 2011; Szabó 2020, 2021; Urban 1986).

A $mi_{Család}$ vonatkozhat az „én + egy másik személy" (például politikus és házastársa), illetve az „én + egy csoport" (például a politikus felesége és gyermekei) kategóriára egyaránt (Beard 2000). A $mi_{Párt}$ kategória is értelmezhető a fenti két keretben, itt azonban a párttagok a csoport részei. A mi_{Nemzet} egy inkluzív T/1. értelmezés, amelynek része a beszélő mellett a jelenlévő címzettek és a nemzet összes tagja (Beard 2000). Végül a legtágabban értelmezhető csoport a $mi_{Emberiség}$, amely a nemzethatárokon átívelően a világon minden embert magában foglal.

A beszélőhöz való közelséget Rees (1983, idézi Jobst 2007) modellje alapján értelmezem, amely szerint a személyes névmások különböző távolságra helyezkednek el a megnyilatkozótól, ráadásul sorrendiség is van közöttük, amelyet az 1. ábra mutat be.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
I	*we*	*you*	*one*	*it*	*she*	*he*	*they*
én	mi	te/ti	általános alany	ő	ő	ő	ők
		direkt		semlegesnem	nőnem	hímnem	

1. ábra. A beszélőtől („én") való távolság (Rees 1983, idézi Jobst 2007: 32)

Ez a sorrend azonban csak akkor igaz, ha a beszélő az egyes szám első személy referenciaponthoz – azaz saját magához – viszonyítva választja ki az alkalmazott személyes névmást (Wilson 1990). Az elméletet korábban már Jobst (2007) és Szabó (2021, 2022a, 2022b) is alkalmazta.

A magyar nyelvben az 5., 6. és 7. sorszámmal jelölt pontokat össze lehet vonni, így a rangsor jelen esetben a következő lesz: én, mi, te/ti, általános alany, ő, ők.

Szabó (2021) egy radiális modellen ábrázolta ezeket, amelyben a többes szám első személyű denotátumok távolsága a beszélőtől a 2. ábrán látható módon értelmezhető.

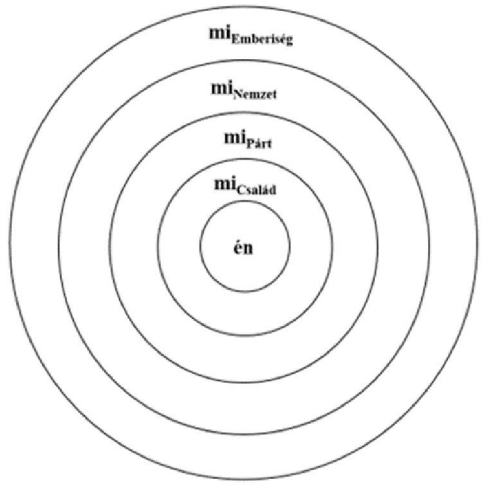

2. ábra. A T/1. denotátumok relatív távolsága a megnyilatkozótól (Szabó 2021: 65)

A radiális modellben – mivel egocentrikus módon látjuk a világot és az E/1. a saját nézőpontunk – az egyes szám első személy (én, engem, nekem, az én …) a centrumban helyezkedik el, míg a többes szám első személy (mi, minket, nekünk, a mi …) attól távolabb.

A T/1. névmások kategóriáján belül a $mi_{Család}$ esik legközelebb a beszélőhöz, mert ebbe a csoportba tartoznak azok a személyek, akikkel a legszorosabb kapcsolata van a politikusnak. A következő a sorban a $mi_{Párt}$, ez a kategória ugyanis hasonló (legalábbis pártidentifikációjuk miatt) személyek közösségét jelenti. Ezt követi a mi_{Nemzet}, amelybe a miniszterelnökkel azonos nemzethez (államhoz) tartozó emberek (magyarok) sorolhatók. A politikustól legtágabban értelmezhető T/1. kategória pedig a $mi_{Emberiség}$. Az 1. táblázat az összes kategóriára mutat egy-egy példát a kutatási adatbázisból.

Kategória	Példa
$mi_{Család}$	„Miután az Önök városának, illetve a *mi* városunknak, Szolnoknak van két kórháza is […]" (2018-as kampány, Szolnok TV)
$mi_{Párt}$	„A végén *mi* föl is hívjuk a tagjainkat, hogy ne használjanak olyan képes beszédet […]" (1990-es kampány, Nap TV – Kinn, padon)
mi_{Nemzet}	„Ez egy orosz-ukrán háború, *mi* pedig magyarok vagyunk, *mi* segítünk a bajbajutottaknak […]" (2022-es kampány, HírTV – Napi aktuális)
$mi_{Emberiség}$	„Miért ne hihetnénk azt, hogy képesek vagyunk arra, hogy *mi* magunk megmondjuk, hogy nekünk mi a jó." (2010-es kampány, ATV – Egyenes beszéd)

1. táblázat. Példák a T/1. személyes névmások különböző kategóriáira

A korpusz elemzését a következő lépésekben valósítottam meg. Először az összes interjút megnéztem, majd mindegyikről leiratot készítettem az Alrite (www.alrite.io) beszédfelismerő szoftver segítségével. A megszólalások közül minden olyat töröltem, amely nem Orbán Viktortól származott. A leiratokban az AntConc (Anthony 2023) korpusznyelvészeti elemző program segítségével kulcsszavas lekérdezést végeztem az alábbi táblázatban szereplő kifejezésekre.

Személyes névmás	A személyes névmások alany-, tárgy-, részes-, és birtokos esetei és azok ragozott alakjai
Egyes szám első személy (E/1.)	én, engem, rajtam, bennem, nálam, rám, belém, hozzám, rólam, belőlem, tőlem, nekem, velem, értem
Többes szám első személy (T/1.)	mi, minket, rajtunk, bennünk, nálunk, ránk, belénk, hozzánk, rólunk, belőlünk, tőlünk, nekünk, velünk, értünk

2. táblázat. A személyes névmások (E/1. és T/1.) és azok ragozott alakjai

Az egyes szám első személynél egyszerűen összegeztem a számokat, míg a többes szám első személyhez kapcsolódókat egy Excel fájlban besoroltam a $mi_{Család}$, $mi_{Párt}$, mi_{Nemzet} és $mi_{Emberiség}$ kategóriák valamelyikébe. A legtöbb helyen nyilvánvaló volt a csoport kiválasztása, ahol nem, ott a tágabb szövegkörnyezetre támaszkodtam (Bazzanella 2002) – erre egy példa a következő szövegrészlet.

(1) Először is engedje meg a miniszterelnök úr, hogy megköszönjem, hogy ilyen kimerítően beszélt a Fidesz választási magatartásáról. Szeretném elmondani, hogy *mi* hogyan látjuk ugyanezt. (1998-as kampány, MTV)

A kutatásban a 2. számú táblázatban szereplő kifejezések közül néhányat bizonyos esetekben ki kellett zárnom, ugyanis azok nem mindig személyes névmásként voltak jelen a szövegben, mint például az „értünk" és a „mi". Egy-egy példamondat a korpuszból:

(2) Van nekünk álláspontunk mondjuk a gázáremelésben, amivel nem *értünk* egyet. (2002-es választás után, MTV – Az Este)

(3) […] tehát tudtuk, hogy *mi* az, amit kilencvenben akartunk, de nem tudtuk megvalósítani. (2014-es kampány, M1 – Az Este)

A kontextus vizsgálatával szűrtem ki a nem személyes névmásként jelen lévő kifejezéseket. Az *értünk* a fenti példában igeként van jelen, míg a *mi* főnevet helyettesítő névmásként.

A *bennünk* névmás helyett a miniszterelnök kommunikációja során többször is a *bennünket* tárgyraggal bővített szót használta, így az összes leiratban rákerestem utóbbira is. A tárgyragos verzió 23-szor fordult elő a teljes átiratban.

(4) Ha nincs meg az a mély lelki közösség a magyarok között, ami összetart *bennünket*, hiszen mégiscsak idegenek vagyunk egyedül, hát mindenki, aki körülvesz *bennünket*, az másfajta nép. (2022-es választás után, HírTV – választási műsor)

A korpuszon belül anafora is megfigyelhető volt Orbán Viktor kommunikációjában, méghozzá a *bennünket* kifejezések esetén, amelynek egy mondaton belüli ismétlése is előfordult, erre példa az előző bekezdésben olvasható.

6. Eredmények

Az eredményeket 1 000 szóra normalizálva adom meg a korpusznyelvészeti konvenciónak megfelelően (Gries 2010). A 3. ábra Orbán Viktor interjúiban található egyes szám első személyű és többes szám első személyű személyes névmások előfordulásának gyakoriságát mutatja a vizsgált időszakban.

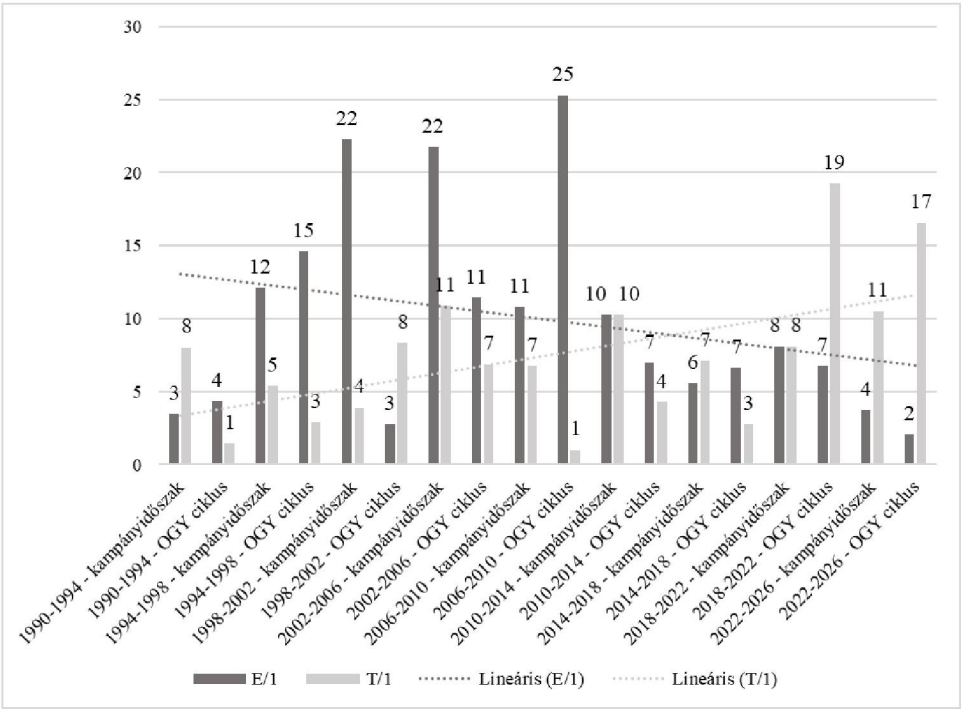

3. ábra. Az E/1. és T/1. személyes névmások eloszlása a vizsgált interjúkban, 1990–2022

A 3. ábra trendvonalairól leolvasható, hogy az E/1. elemszám csökkenő tendenciát mutat 1990 és 2022 között, míg a T/1. aránya kismértékű növekedést jelez. 1990 és 2010 között két interjú kivételével az összes esetben az egyes számú személyes névmások voltak többségben. A 2018-as választási győzelem óta pedig már folyamatosan a többes számú névmások vannak többségben a miniszterelnök kommunikációjában.

Az egyes választási éveket figyelve változatos adatokat láthatunk. A legnagyobb számú E/1. névmás a 2006–2010 közötti országgyűlési ciklusban volt, míg a T/1. utalások legmagasabb arányban a 2018-ban kezdődő országgyűlési ciklusban voltak megfigyelhetők.

Az adatok alapján az is elmondható, hogy a rendszerváltást követően először a T/1. személyes névmások voltak gyakoriak Orbán Viktor kommunikációjában, majd növekedés volt megfigyelhető az egyes számú személyes névmások használatában, 2010-től pedig – bár nem folyamatosan – de csökkenni kezdett azok gyakorisága és végül 2022-re az E/1. utalások száma a rendszerváltoztatáskori adatok alá is csökkent. Ez indokolta a dolgozat címadását (Retúrjegy a „miénktől” az „enyémig”) is, mely arra utal, hogy oda-vissza mozgás figyelhető meg a T/1. és E/1. használata között.

A kampányidőszakot és az országgyűlési ciklusokat érdemes külön is elemezni, mert a választás idején a perszonalizáció előfordulása ritkább, mint a szavazás utáni kommunikációban – ez ugyanis befolyásolhatja a választások kimenetelét, tehát különbségek is kialakulhatnak a személyes névmások gyakoriságában (Papp 2013). Az adatok alapján elmondható, hogy a kampányidőszakban nagyobb mértékű csökkenés figyelhető meg az egyes szám első személyű utalásokban, mint az országgyűlési ciklusok esetén.

A T/1. növekedésénél pont fordított volt a változás üteme, a választások utáni interjúk esetén nagyobb mértékű volt a növekedés, mint a kampányidőszakoknál.

A továbbiakban a Módszertanban már ismertetett T/1. kategóriák eredményeit mutatom be. A $mi_{Család}$ és a $mi_{Emberiség}$ csoportokat alacsony elemszámuk miatt a további vizsgálatokból kizártam.

A $mi_{Párt}$ kategóriában csökkenést vártam a perszonalizáció definíciójának (lásd Bevezetés) megfelelően. A kapcsolódó eredményeket a 4. ábra mutatja be, amely alapján elmondható, hogy bár ingadozott a $mi_{Párt}$ gyakorisága a magyar miniszterelnök kommunikációjában, a vizsgált időszakban összességében csökkent az előfordulása. Folyamatos csökkenésről azonban nem beszélhetünk 1990-ről 2022-re.

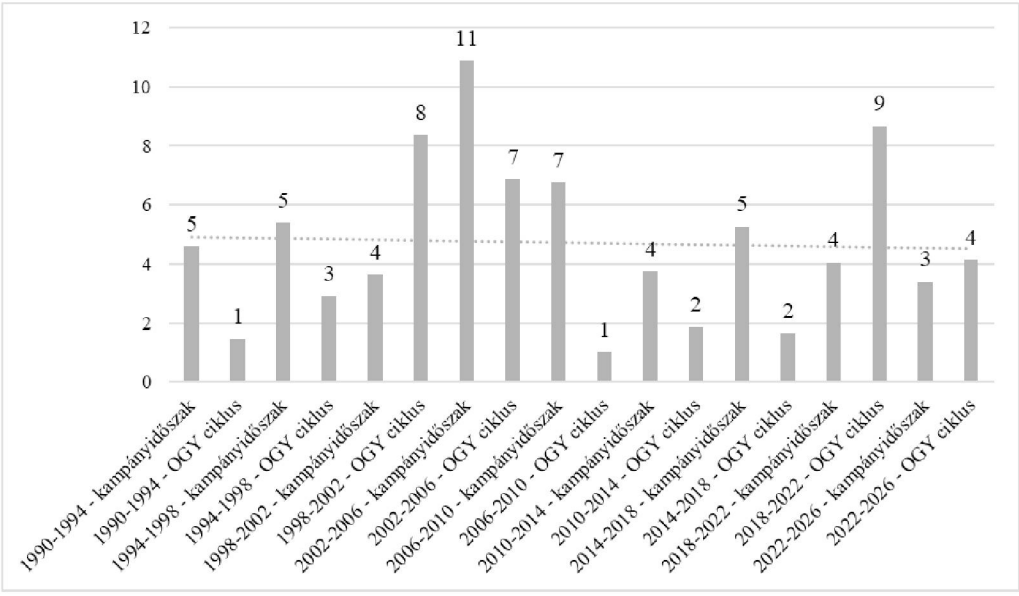

4. ábra. A $mi_{Párt}$ kategória eloszlása a T/1. személyes névmásokon belül, 1990–2022

Szinte az összes kampányidőszakban emelkedett a $mi_{Párt}$ gyakorisága, míg az országgyűlési ciklusok esetén csökkenés volt megfigyelhető.

A mi_{Nemzet} kategória eredményeit az 5. ábra szemlélteti. Ezen személyes névmás csoport esetén növekedésre számítottam a Fidesz populista fordulata, illetve a párt kommunikációs stratégiájában 2010-től kiemelt szerepet kapó nemzet fontosságának hangsúlyozása miatt.

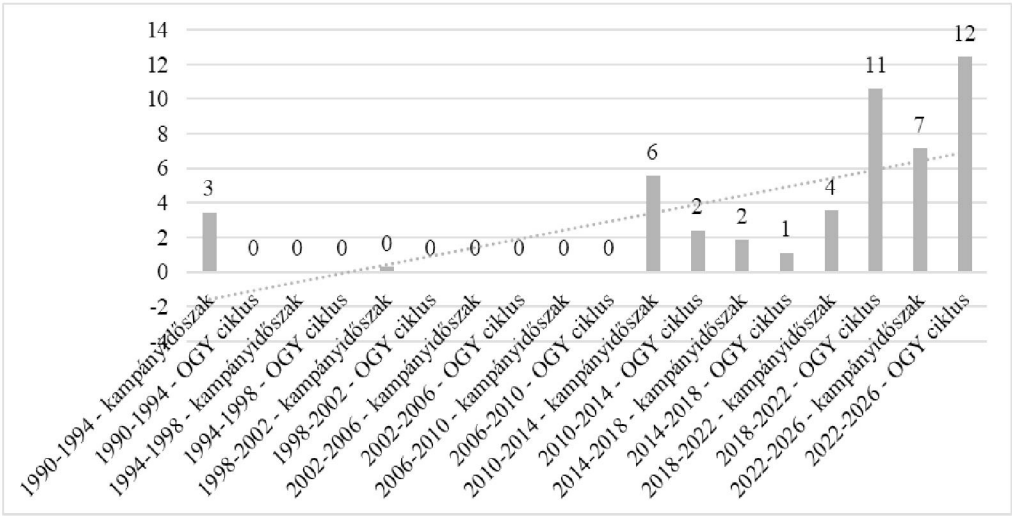

5. ábra. A mi_{Nemzet} kategória eloszlása a T/1. személyes névmásokon belül, 1990–2022

1990-ben a T/1. névmások 30 százaléka a mi_{Nemzet} volt, míg 1990 és 2010 között csak egy évben volt jelen a nemzetre utalás. 2014 óta pedig – a várakozásaimnak megfelelően – töretlen növekedés figyelhető meg az adatokban. A nemzetre utalás újbóli megjelenésének oka az lehetett, hogy a miniszterelnök pártja (Fidesz) a 2010-es kampány óta nevezi magát nemzeti pártnak.

Az adatok alapján elmondható, hogy a pártra utaló személyes névmások a kampányidőszakokban voltak gyakoribbak, míg a nemzetre vonatkozók inkább a parlamenti ciklusokban fordultak elő többször.

A választási hajrák idején a mi_{Nemzet} esetén növekedés volt megfigyelhető, míg a pártra utalásnál csökkenés. A választások utáni interjúknál a nemzetre vonatkozó névmások száma jelentősen megemelkedett 1990 és 2022 között, közben pedig érdekes módon a $mi_{Párt}$ is nőtt, csak kisebb mértékben.

7. Diszkusszió

Az eredményeket összegezve kijelenthetjük, hogy a politikai perszonalizáció az idő előrehaladtával csökkent az E/1. utalásokban a rendszerváltástól a legutóbbi országgyűlési választásokig (2022).

Az adatok alapján azonban az is elmondható, hogy a vizsgált interjúk 56 százalékában (18-ból 10 interjú) az egyes szám első személyű névmások fordultak elő nagyobb arányban, szemben a T/1. személyű névmásokkal. Két olyan beszélgetés volt, amelyeknél az E/1. és T/1. aránya megegyezett, hat esetben pedig a többes számú névmások voltak többségben. Az E/1. és T/1. személyes névmások egymáshoz viszonyított arányának gyakoriságát a 6. ábra mutatja be.

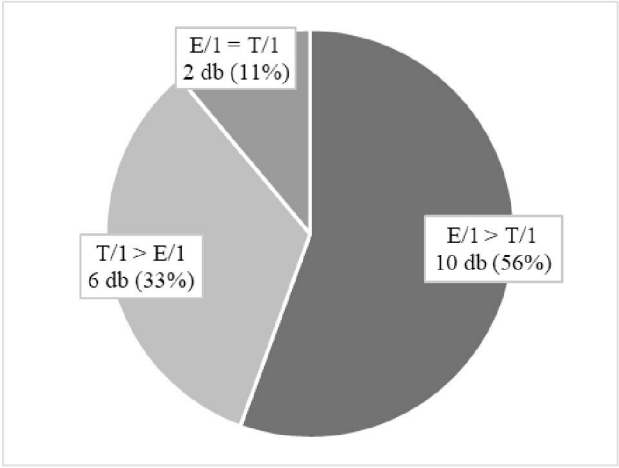

6. ábra. Az E/1. és T/1. személyes névmások egymás közötti arányának gyakorisága a vizsgált interjúkban, 1990–2022

Ezek alapján, bár több esetben volt perszonalizált Orbán Viktor kommunikációja a vizsgált időszakban, az E/1. névmásoknál csökkenő tendencia figyelhető meg 1990-ről 2022-re, így hipotézisem nem igazolódott, mivel az eredmények alapján egy oda-vissza mozgás figyelhető meg, méghozzá úgy, hogy először a T/1., majd az E/1. és végül ismét a T/1. kerül többségbe.

A korpuszban a beszélőhöz („én") legközelebbi és legtávolabbi személyes névmás csoportok, tehát a családra ($mi_{Család}$) és emberiségre ($mi_{Emberiség}$) utalás csak egy-egy esetben fordultak elő a miniszterelnök kommunikációjában. A mi_{Nemzet} kategóriában növekedést, míg a $mi_{Párt}$ esetében csökkenést prognosztizáltam, ezek be is bizonyosodtak az eredmények alapján. Ennek oka lehet a pártidentifikáció csökkenése, amelyet látva a politikusok inkább a „nemzetre" utaló személyes névmásokat kezdik előnyben részesíteni kommunikációjuk során.

Orbán Viktor és pártjának illiberalizmusa, populista fordulata (a választókkal való közvetlen kapcsolattartáson keresztül), valamint a sok kétharmados választási győzelem miatt az állam működése egyre inkább egy elnöki rendszerre kezd hasonlítani (példátlanul magas a párt és a végrehajtás feletti személyes kontroll), ami erős perszonalizációt is magával hozott (Körösényi–Patkós 2015). Az eredményekre jelentős hatást gyakoroltak ezek a tényezők is, amelyek 2010-től kezdve (az első kétharmad után) még inkább felerősödtek.

8. Összegzés

A tanulmány azt vizsgálta, hogy Orbán Viktor kommunikációja milyen mértékben perszonalizálódott a rendszerváltoztatástól napjainkig (az E/1. névmásokon keresztül), valamint, hogy a T/1. személyes névmások különböző kategóriái ($mi_{Család}$, $mi_{Párt}$, mi_{Nemzet}, $mi_{Emberiség}$) hogyan változtak a vizsgált időszakban. Az elemzést nyelvészeti módszerrel végeztem, jelen esetben az egyes szám első személyű és többes szám első személyű személyes névmások vizsgálatán keresztül.

Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a személyes névmások első személyű eseteinek vizsgálata nem az egyetlen lehetőség a perszonalizáció mértékének nyelvészeti

megfigyelésére, mivel a magyar nyelv agglutináló jellege miatt a személyes névmások mellett egyéb deiktikus elemek (például az igei személyragok és birtokos személyjelek) is utalhatnak személyre (Domonkosi–Kuna 2022). Egy teljesen másfajta megközelítés például Horváth és munkatársai (2021) által végzett vizsgálat, amelyben az igei szerkezeteken keresztül mérték a kommunikáció személyesebbé válását lírai szövegekben. Ezt a módszert a politikai kommunikációban is lehetne hatékonyan használni. Emellett a perszonalizáció alkalmazásának jelentéseit árnyaltabban, az egyéni identitások konstruálása felől is érdemes lenne vizsgálni.

Mivel a vizsgálat tárgya kizárólag Orbán Viktor televíziós interjúi voltak, a kutatás a magyar miniszterelnök egyéni politikai stílusának nyelvészeti vizsgálataként is értelmezhető. Érdemes azonban megjegyezni, hogy az elemzett interjúk mindegyike különböző helyzetben és kontextusban készült, így ez is hatással lehetett a személyes névmások gyakoriságára, általános tendenciák megfigyelésére azonban alkalmas volt a vizsgált korpusz.

A tanulmány készítése során kiderült, hogy a politikusoknak az interjúk során hasznos eszköze lehet a perszonalizáció csökkentése, ugyanis a T/1. aránya a legtöbb esetben nagyobb volt azokban az években, amikor Orbán Viktor és pártja (Fidesz) kormányon volt. Dolgozatom a vizsgálati eredményekkel bővíti a hazai politikai kommunikáció kutatási anyagát, melyek alapján következtetések vonhatók le a perszonalizáció mértékéről és megjelenési formájáról egyaránt. Emellett a tudományos diskurzusban hasznos kiindulópont lehet, és a téma is gyümölcsöző talajt kínál további elemzések készítéséhez.

Források

DNR = Digital News Report 2022. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf (Utolsó elérés: 2023. márc. 2.)

NVI = Nemzeti Választási Iroda 2022. https://www.valasztas.hu/valasztasok-szavazasok (Utolsó elérés: 2023. márc. 5.)

Időszak	Elérési út (link)	Forrás
1990–1994	https://www.youtube.com/watch?v=ZK1nnKOd_Pc	NapTV Kinn, padon
	https://www.youtube.com/watch?v=XeB1srWiBdg	MTV1 Napkelte
1994–1998	https://www.youtube.com/watch?v=XeB1srWiBdg	MTV Drót (részlet: 02:55-08:05; csak O.V. vizsgálata)
	https://magyarnarancs.hu/narancs30/hat-ezt-elhokiztuk-124927	Interjú leirat (felvétel nem fellelhető)
1998–2002	https://www.youtube.com/watch?v=k0QDfgY72Sg	MTV (vita, csak O.V. vizsgálata)
	https://www.youtube.com/watch?v=I9qu58xiYeA	MTV (részlet: 04:56-13:55; csak O.V. vizsgálata)
2002–2006	https://www.youtube.com/watch?v=xl-3_9J1Ofg	TV2 Napló

	https://www.youtube.com/watch?v=nmWCa83b7Dc	MTV Az Este
2006–2010	https://www.youtube.com/watch?v=ErutafR7G4M	TV2 Mokka
	https://www.youtube.com/watch?v=rNjxfrQMuDw	TV2 Napló
2010–2014	https://www.youtube.com/watch?v=j_9PvkHzsvU	ATV Egyenes beszéd
	https://www.youtube.com/watch?v=OAAd4ojJ7jU	M1 Az Este
2014–2018	https://www.youtube.com/watch?v=zNoNPXWfslU	M1 Az Este
	https://www.youtube.com/watch?v=kH3aRb2RqBk	Szombathelyi TV Hejj, Szombathely
2018–2022	https://www.youtube.com/watch?v=eMUKeYvgSgs	Szolnok TV Téma
	https://www.youtube.com/watch?v=u4LrDvkwO_g	EchoTV Választási műsor
2022–2026	https://www.youtube.com/watch?v=JRt-Fh7FBaQ	HírTV Napi aktuális
	https://www.youtube.com/watch?v=461k-SNg4Ug	HírTV Választási műsor

3. táblázat. A vizsgálathoz felhasznált interjúk tételes listája
(Utolsó elérés a táblázatban szereplő összes forrás esetén: 2023. márc. 1.)

Hivatkozott szakirodalom

Aczél Petra 2009. *Új retorika: közélet, kommunikáció, kampány.* Budapest: Kalligram Könyvkiadó.

Altheide, David L. – Snow, Robert P. 1979. *The media logic.* Beverly Hills: Sage.

Anthony, Laurence 2023. AntConc (Version 4.2.0) [Computer Software]. Tokyo: Waseda University. https://www.laurenceanthony.net/software

Balmas, Meital – Rahat, Gideon – Sheafer, Tamir – Shenhav, Shaul R. 2014. Two routes to personalized politics: Centralized and decentralized personalization. *Party Politics* 20/1: 37–51. https://doi.org/10.1177/1354068811436037

Bazzanella, Carla 2002. The significance of context in comprehension: The 'We case'. *Foundations of Science* 7: 239–254.

Beard, Adrian 2000. *The language of politics.* London: Routledge.

Domonkosi, Ágnes – Kuna, Ágnes 2022. Person-marking constructions in rewritten versions of a poem by Endre Ady. *Studia Linguistica Hungarica* 34/1: 38–54. https://doi.org/10.54888/slh.2022.34.38.54

Farkas, Xénia – Bene, Márton 2020. Images, politicians, and social media: Patterns and effects of politicians' image-based political communication strategies on social media. *The international journal of press/politics* 26/1: 119–142. https://doi.org/10.1177/1940161220959553

Fludernik, Monika 2003. *The fictions of language and the languages of fiction.* New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203451007

Goffman, Ervin 1959. Presentation of self in everyday life. *American Journal of Sociology* 55: 6–7.

Gregus Judit Alexandra 2010. *A politika mediatizálódása: a perszonalizáció jelenségének társadalmi hatásai.* Hallgatói dolgozat. Debrecen: Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.

Gries, Stefan Th. 2010. Useful statistics for corpus linguistics. In Sánchez, Aquilino – Almela, Moisés (eds.): *A mosaic of corpus linguistics: selected approaches.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 269–291.

Hart, Roderick P. 1987. *The sound of leadership: Presidential communication in the modern age.* Chicago: University of Chicago Press.

Holtz-Bacha, Christina – Langer, Ana Ines – Merkle, Susanne 2014. The personalization of politics in comparative perspective: Campaign coverage in Germany and the United Kingdom. *European Journal of Communication* 29/2: 153–170. https://doi.org/10.1177/0267323113516727

Holtz-Bacha, Christina 2008. Professionalization. In Kaid, Lynda Lee – Holtz-Bacha, Christina (eds.): *Encyclopedia of political communication.* New York: SAGE Publications. 657–658. https://www.doi.org/10.4135/9781412953993.n542

Horváth Péter – Simon Gábor – Tátrai Szilárd 2021. A lírai személyjelölés konstrukcióinak annotálási elveiről. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Líra, poétika, diskurzus.* Budapest: ELTE, Eötvös József Collegium. 133–164.

Jobst Ágnes 2007. A mi mint a hatalom és a szolidaritás névmása. *Magyar Nyelvőr* 131/1: 29–47.

Körösényi András – Patkós Veronika 2015. Liberális és illiberális populizmus: Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle* 24/2: 29–55.

Langer, Ana Ines – Sagarzazu, Iñaki 2018. Bring back the party: personalisation, the media and coalition politics. *West European Politics* 41/2: 472–495. https://doi.org/10.1080/01402382.2017.1354528

McAllister, Iam 2009. The Personalization of Politics. In J. Dalton, Russell – Klingemann, Hans-Dieter (eds): *The Oxford Handbook of Political Behavior.* Oxford: Oxford Academic. 571–888. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199270125.003.0030

McAllister, Iam 2015. The personalization of politics in Australia. *Party Politics* 21/3: 337–345. https://doi.org/10.1177/1354068813487111

McGregor, Shannon C. – Lawrence, Regina G. – Cardona, Arielle 2017. Personalization, gender, and social media: Gubernatorial candidates' social media strategies. *Information, Communication & Society* 20/2: 264–283. https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1167228

Papp Zsófia 2013. Kampány-perszonalizáció Magyarországon a képviselők szemével. *Politikatudományi Szemle* 22/4: 37–58.

Pedersen, Helene Helboe – Rahat, Gideon 2019. Introduction: Political personalization and personalized politics within and beyond the behavioural arena. *Party Politics* 27/2: 211–219. https://doi.org/10.1177/1354068819855712

Pennebaker, James W. – King, Laura A. 1999. Linguistic styles: language use as an individual difference. *Journal of Personality and Social Psychology* 77/6: 1296–1312. https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1296

Perloff, Richard M. 2021. *The dynamics of political communication: Media and politics in a digital age.* New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429298851

Plasser, Fritz 2008. Political consulting worldwide. In *Routledge handbook of political management.* New York: Routledge. 40–57.

Proctor, Katarzyna – I-Wen Su, Lily 2011. The 1st person plural in political discourse – American politicians in interviews and in a debate. *Journal of Pragmatics* 43/13: 3251–3266. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2011.06.010

Rahat, Gideon – Kenig, Ofer 2018. *From party politics to personalized politics? Party change and political personalization in democracies.* Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198808008.001.0001

Rahat, Gideon – Sheafer, Tamir 2007. The personalization(s) of politics: Israel, 1949–2003. *Political Communication* 24/1: 65–80. https://doi.org/10.1080/10584600601128739

Sándor Péter – Gallai Sándor 2003. Állam- és kormányformák. In Gallai Sándor – Török Gábor (eds.): *Politika és politikatudomány.* Kézirat. Miskolc: Miskolci Egyetem. 265–281.

Simmel, Georg 1908. *Soziologie.* Leipzig: Duncker & Humblot.

Sükösd Miklós 1993. Politika és média a mai Magyarországon. In Miszlivetz Ferenc (szerk.): *Kultúra és társadalom egy új korszakban*. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó – Savaria University Press. 31–59.

Szabó Lilla Petronella 2020. Én és a pártom: A politikai kommunikáció perszonalizációja a személyes névmások tükrében. *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*. 106–115. https://doi.org/10.18135/Alknyelvdok.2020.14.8.

Szabó Lilla Petronella 2021. Karnyújtásnyira a választóktól? A perszonalizáció vizsgálata a személyes névmásokon keresztül az Egyesült Államok politikai kommunikációjában. *Politikatudományi Szemle* 31/1: 54–75. https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2022.1.54

Szabó, Lilla Petronella 2022a. *It's nothing personal? – A linguistic account of the personalization of American political communication*. Doktori disszertáció. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola. https://doi.org/10.14267/phd.2022049

Szabó, Lilla Petronella 2022b. Personalization is in the details: A case study of political personalization in American politics. *Studia Linguistica Hungarica* 34/1: 102–117. https://doi.org/10.54888/slh.2022.34.102.117

Tátrai, Szilárd – Laczkó, Krisztina 2015. On the referential interpretation of computer-mediated narratives. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 6/2: 85–103. https://doi.org/10.12697/jeful.2015.6.2.04

Urban, Greg 1986. Rhetoric of a war chief. *Working Papers and Proceedings of the Center for Psychosocial Studies* 5: 1–21.

Van Zoonen, Liesbet – Holtz-Bacha, Christina 2000. Personalisation in Dutch and German politics: The case of talk show. *Javnost-the public* 7/2: 45–56. https://doi.org/10.1080/13183222.2000.11008743

Wales, Katie 1996. *Personal pronouns in present-day English.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wardhaugh, Ronald – Pap Mária – Kontra Miklós – Pléh Csaba 2002. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris.

Wauters, Bram – Bouteca, Nicolas – De Vet, Benjamin 2021. Personalization of parliamentary behaviour: Conceptualization and empirical evidence from Belgium (1995–2014). *Party Politics* 27/2: 246–257. https://doi.org/10.1177/1354068819855713

Weiss János 2019. Csoport és individualizáció: Georg Simmel halálának századik évfordulójára. *Replika* 2019/112: 29–36. https://doi.org/10.32564/112.4

Wilson, John 1990. *Politically speaking: The pragmatic analysis of political language*. Oxford: Blackwell.

HORVÁTH BALÁZS
Budapesti Corvinus Egyetem
balazs.horvath2@stud.uni-corvinus.hu

Lehet-e gendersemleges a német nyelv? Nembináris személyek által létrehozott újszerű gendersemleges alakok morfológiai elemzése

Mivel a német nyelvben a személyeket jelölő főneveknél határozott binaritás figyelhető meg, jelentős kihívást jelent gendersemlegesen fogalmazni – hiszen az ilyen tartalmat kifejező nyelvi eszközöket először is meg kell teremteni. Jelen tanulmányban négy, erre a célra tett újfajta nyelvi javaslat (Hornscheidt, Hornscheidt–Sammla, de Sylvain – Balzer és a Verein für Geschlechtsneutrales Deutsch) főnévi és névelői szerkezetét elemzem morfológiai szempontból. Elemzésem során azt vizsgálom, hogy milyen nyelvi formákat alkotnak a szerzők ezen szemantikai tartalom jelölésére, úgy, hogy azok beilleszthetők legyenek a németben már meglévő nyelvtani rendszerbe. Mindegyik kezdeményezésnél megfigyelhetők közös vonások az új formák képzésekor (hím- és nőnemű alakok keverése), valamint további kisebb és nagyobb eltérések is a német nyelv meglévő grammatikai rendszeréhez képest. Az újonnan alkotott szerkezetek sajátossága, hogy az új szerkezetek olyan személyt jelölő főneveket képeznek, amelyekhez új nyelvtani nem is társul. Általános problémaként felmerülhetnek értelmezési nehézségek az új javaslatok ismeretlensége, illetve azok más szavakkal megegyező alakja miatt.

Kulcsszavak: nembináris, gendersemleges, német nyelv, x-forma, ens-forma, SYLVAIN-konvenciók, De-e-rendszer

1. A „nem" fogalma

Tanulmányomban olyan nyelvi szerkezeteket elemzek, amelyeket németajkú nembináris szerzők alkottak gendersemleges alternatívaként. Ehhez szükséges a „nem" fogalmi árnyaltságát tisztázni.

Megkülönböztethetünk biológiai (vagy természetes), társadalmi, valamint nyelvtani nemet. A biológiai nem esetében az elsődleges és másodlagos nemi szervek alapján különböztetünk meg nőket és férfiakat; amennyiben pedig egy személy biológiai nemét nem lehet egyértelműen nőként vagy férfiként meghatározni, interszexualitásról beszélünk (Zehnder 2010: 12). Társadalmi nem alatt a nem kulturális meghatározottságát értjük. Azon személyeket, akik nem azonosulnak biológiai nemükkel (a születéskor meghatározott nemmel), transzneműnek hívjuk, társadalmi nemi identitásuk lehet bináris (férfi vagy nő), illetve nembináris, tehát egy, a női vagy férfi kategóriáktól eltérő nemi identitás is (Queer Lexikon, é.n.). [1] Ugyan a transzneműség fogalma szélesen értelmezve magában foglalja a nembináris identitásokat is, nem minden nembináris személy azonosítja magát transzneműként.

Nyelvtani nem alatt a nyelvben grammatikalizálódott nyelvi jelenséget értjük. A német nyelvben például három nyelvtani nemet különböztetünk meg, ezek: hímnem, nőnem és semlegesnem (Maskulinum, Femininum, Neutrum). A német nyelvben minden főnév rendelkezik nyelvtani nemmel. Míg tehát a nyelvtani nem nyelvi jelenség, addig a biológiai és a társadalmi nem az ember fizikai jegyeit és identitását jellemzik. A

[1] A „nem" fogalmáról az interszexualitás tükrében bővebben l. pl. Zehnder 2010; a transzneműséget illetően pl. Schmidt-Jüngst 2020.

továbbiakban, ha nyelvtani nemről van szó, a „nyelvtani nem", illetve a „hímnem", „nőnem", és „semlegesnem" fogalmakat használom; a „nem," „férfi," „nő," és „nembináris" fogalmakkal az egyének nemi identitását értem a továbbiakban.

A német nyelvterületen, Németországban és Ausztriában, anyakönyvezhető egy harmadik nem – ez az opció azonban jelenleg csak interszexuális személyeknek áll rendelkezésére, nembináris személyeknek nem. Ettől függetlenül ezen a jogi változáson keresztül szélesebb társadalmi körben tudatosul a bináris nemektől eltérő identitások kifejezésének kérdése, azonban a nembináris nyelvi formák a német nyelvben még nem rendelkeznek átfogó, széles körben ismert és elfogadott megoldással. A nemet nem specifikáló nyelvi eszközök kérdése nemcsak a nembináris személyek számára válik relevánssá, hanem az interszexuális[2] és a bináris nemű személyek számára,[3] valamint abban az esetben is, ha egy személy neme ismeretlen. Mivel azonban tanulmányomban nembináris személyek által alkotott újszerű nyelvi javaslatokat elemzek, ennek a kisebbségnek a szempontját helyezem középpontba. Tekintettel arra, hogy az elemzett nyelvi eszközök célja a bináris nemektől való eltekintés, a továbbiakban ezekre a kifejezésekre a *gendersemleges* terminust alkalmazom.

2. A nem kifejezése a németben

Mielőtt a gendersemlegességgel foglalkozom, szükséges arról is beszélni, hogyan fejezhetők ki a bináris nemek a német nyelvben. A főnevek szintjén ez egyrészt olyan szavakkal történik meg, amelyekben a nem szemantikai tartalomként lexikalizálódott (*die Mutter* 'anya', *der Vater* 'apa'), másrészt az *-in* (*-nő*) képzővel, amellyel a nőket jelölő szavakat lehet képezni (*der Lehrer, die Lehrerin* – 'férfi tanár', 'női tanár'[4]), továbbá magával a nyelvtani nemmel is különbséget tehetünk férfiak és nők közt, amennyiben egy főnév alakja a két nem esetében megegyezik (pl. *der Abgeordnete, die Abgeordnete* – 'férfi képviselő', 'női képviselő') (Pusch 1984: 50). Általános tendenciaként megfigyelhető, hogy a férfiakra vonatkozó szavak nyelvtani neme általában hímnemű (*der Vater, der Lehrer, der Abgeordnete*), a nőkre utaló szavaké általában nőnemű (*die Mutter, die Lehrerin, die Abgeordnete*).[5] A nyelvtani nem tehát a személyekre történő referáláskor szerepet játszhat és játszik egy ember nemének a meghatározásában. Az elvont és a tárgyakat megnevező főneveknél a nyelvtani nem ilyen szempontból irreleváns.

---

[2] L. pl. Zehnder 2010: 19–20.

[3] Vö. pl. Pusch 1984 és Vasvári 2014. A nemsemlegesség kérdése a bináris nemeknél főképp a nők és férfiak egyenlő nyelvi megnevezésével összefüggésben merül fel.

[4] A bináris nemeket jelölő főneveket – elsősorban a szemléltetés céljából – magyarul a *férfi* vagy a *női* jelzőkkel kiegészítve fordítom, még ha ez egyik nyelv szempontjából sem teljesen problémamentes eljárás. Egyrészről a magyarban ez a fajta kettéosztás nem szokványos. Másrészről a német nyelvben koránt sincs konszenzus a hímnemű főnevek szemantikai tartalmáról a nem tekintetében. Például a *Lehrer* szót a német nyelvterületen legismertebb értelmező szótár, a Duden kifejezetten 'férfi' jelentéssel határozza meg (vö. https://www.duden.de/rechtschreibung/Lehrer), ugyanezt a szót a Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache viszont a nemtől független *személy* szóval definiálja (vö. https://www.dwds.de/wb/Lehrer) (Utolsó elérések: 2024. jan. 05.).

[5] Az egyik legkézenfekvőbb kivétel erre a tendenciára a *das Mädchen* 'lány' szó. A szó a *die Magd* ‚szolgálólány' kicsinyítő képzős (*-chen*) lexikalizált megfelelője. A *-chen* képzővel képzett szavak nyelvtani neme mindig semleges, így a semlegesnem jelen példában morfológiai okokból indokolt.

Jelen tanulmányban olyan javaslatokkal foglalkozom, amelyek főnévi képzővel és nyelvtani nemmel is jelölni szeretnék a gendersemlegességet.

Ugyan a bináris nemek számára léteznek férfiakat és nőket megnevező alakok is, ezek nem egyenlő arányban használatosak a német nyelvben. Amennyiben a személyi referenciánál az egyén neme ismeretlen vagy irreleváns, a beszélők hímnemű formákat használnak – ez az ún. generisches Maskulinum, azaz generikus maszkulinum (vö. pl. Knoke 2017). Így például a *der Lehrer* szó egyszerre hordozza magában a 'férfi vagy női tanár', valamint a 'férfi tanár' jelentéseket, míg a *die Lehrerin* csupán 'női tanár' jelentést hordozhat.[6] Az elmúlt évtizedekben nemcsak a feminista nyelvkritika, hanem több pszicholingvisztikai kutatás (Stahlberg–Sczesny 2001, Gygax et. al. 2008) is górcső alá vette a generikus maszkulinumot, azt vizsgálván, hogy valóban egyenlő arányban asszociálnak-e az anyanyelvi beszélők nőkre és férfiakra ezen alakok láttán. Mivel az emberek ezeket nagyobb arányban 'férfi' jelentéssel értelmezik, egyre szélesebb körben törekednek az ún. gendergerechte Sprache azaz genderméltányos nyelvezet (vö. pl. Knoke 2017), használatára, amelynek célja, hogy egyenlő arányban láthatóvá tegye a nemeket a német nyelvben.

Több genderméltányos forma is létezik, a legelterjedtebbek közé a kettős megnevezés (Beidnennung) és a gendercsillag (Gendersternchen) tartozik.[7] A kettős megnevezés során mind a nőket, mind a férfiakat megnevezik: *die Lehrerinnen und Lehrer* ('nő és férfi tanárok'). Ennek egyik rövidített formája az ún. Binnen-I, azaz köztes-I: *die LehrerInnen*. Így a bináris nemeket egyszerre lehet feltüntetni, megkerülve a hosszabb ismétléseket, amely a kettős megnevezéssel jár. A gendercsillag pedig a hím- és nőnemű forma közé illesztett jelölés, amely szimbolikusan a nemek sokféleségét is reprezentálja, így kifejezetten a bináris nemektől eltérő identitásokra hívja fel a figyelmet: *die Lehrer*innen* ('férfi/női/nembináris tanárok'). Bár ezen genderméltányos nyelvi formák használata egyre elterjedtebb,[8] a nembináris személyek nyelvi láthatóvá tételére még nem nyújtanak átfogó megoldást. Egyrészt, mivel a kettős megnevezéssel a nembináris személyeknek csak a kisebbsége érzi magát a nyelvben reprezentálva (Löhr 2022: 365), másrészt a gendercsillag – mivel diakritikus jel – a beszélt nyelvben csak beszédszünetként realizálható (*Lehrer… innen*). Kotthoff (2017) meglátása szerint ezen kívül a gendercsillag nem képes olyan szemantikai tartalmat jelölni, amely emberi lényre tudna hivatkozni, ennél fogva sokkal inkább azon közösségek diskurzusának az indexelésére szolgál, amelyek kétségbe vonják, hogy a társadalom két nemre osztása természetes – tehát a közös kulturális-politikai hovatartozást teszik láthatóvá. Kotthoff figyelmen kívül hagyja azonban, hogy más genderméltányos formákra, így például a köztes-I formára is vonatkoztatható lenne ugyanez a kritika (Schmidt-Jüngst 2020: 9).

Ezen felül a gendercsillagos formánál felmerül az egyes számú főnevek nyelvtani nemének kérdése. A németben a szavakat egyeztetni kell a főnévvel szám, eset és nyelvtani nem szerint (Uzonyi 1996: 399), a gendercsillagos formák azonban egyszerre több, más-más nyelvtani nemű főnevet ötvöznek. Így például a Gesellschaft für Deutsche

[6] Hasonlóan a magyarban is, l. Vasvári 2014: 133–135.

[7] Terjedelmi okokból a jelen tanulmányban a fent megnevezett két genderméltányos formára fókuszálok. További formákért l. Diewald–Steinhauer 2019 és Hornscheidt 2012.

[8] Főleg az írott nyelvben, például hirdetésekben, weboldalakon, a közösségi médiában, szakirodalmi szövegekben, újságcikkekben. Ezen kívül a német nyelvterületen több egyetem is rendelkezik saját útmutatóval, ami a genderméltányos egyetemi kommunikáció formáit határozza meg.

Sprache (2020: 2.e; a továbbiakban: GfdS) rámutat, hogy a gendercsillag használata nyelvtanilag helytelen konstrukciókat eredményez egyes számban:

(1) Helytelen: *ein*e gute*r Schüler*in* (‚egy jó fiú/lány/nembináris tanuló')
(2) Helyes: *ein guter Schüler* (‚egy jó fiú tanuló')
(3) Helyes: *eine gute Schülerin* (‚egy jó lány tanuló')

A fenti példa (1) is mutatja, hogy még a bináris nemek egyidejű láthatóvá tétele is nehézkes egyes számban. Érdemes emellett azt is megemlíteni, hogy míg a gendercsillagos frázis (1) szétválasztható férfit és nőt megnevező kifejezésekké (2)(3), melyek saját főnévi alakkal és ehhez tartozó nyelvtani nemmel is rendelkeznek (*der Schüler, die Schülerin)*, addig a gendercsillag csak a két, eltérő alak közé illesztve létezhet (*Schüler*in*). Látható tehát, hogy a személyre utaló kifejezésekben csupán a bináris nemeket lehet eltérő főnévi szerkezettel és nyelvtani nemmel is jelölni. Ugyan a német rendelkezik semleges nyelvtani nemmel, és léteznek semlegesnemű főnevek, melyek személyeket jelölnek (pl. *das Baby, das Kind* – 'baba', 'gyerek'), a semlegesnem használatának negatív – leértékelő, dehumanizáló – konnotációi is lehetnek a személyi referenciában (Lind 2022: 640), így nem nyújt megfelelő megoldást nembináris személyek jelölésére.[9]

A német nyelvrendszer tehát egyelőre nem ad átfogó lehetőséget a nembináris személyek jelölésére. Ezáltal az érintettek, akiknek az elmúlt években a nagyobb láthatóság hatására megnőtt az igényük saját identitásuk kifejezésére (Kalwa 2022: 665, Löhr 2022: 361), arra szorulnak, hogy újfajta nyelvi eszközöket hozzanak létre.

Míg a genderméltányosság a bináris, illetve tágabban a nembináris nemeket is magában foglalja, valamint szélesebb körben ismert[10] és használt formákkal rendelkezik, addig az általam vizsgált gendersemleges alakok egyrészt eltávolodnak a bináris nemektől, másrészt, egyelőre, jóval szűkebb körben ismertek, használtak.

3. A gendersemleges javaslatok ismertségéről

Egyes tanulmányok említés szintjén foglalkoznak gendersemleges nyelvi javaslatokkal. Zehnder (2010: 19–20) interszexualitásról írt disszertációjában már a bevezető részben kiemeli, hogy a hiányzó gendersemleges formák nehézséget okoztak kutatása megfogalmazáskor, különösen az érintett személyeknek az ítélkezéstől mentes megnevezése kapcsán. Zehnder egy lábjegyzetben hivatkozik a *SYLVAIN-konvenciók* nevű javaslatra mint gendersemleges alternatívára, a javaslat ismeretlensége miatt azonban eltekint annak használatától (2010: 20–21, 11. lábjegyzet). Lind (2022: 643) a „Nichtbinär-Wiki", azaz „nembináris wikipédia" weboldalt mint az újszerű E/3. névmások (Neopronomen)[11]

[9] Néhány nembináris személy azonban a semlegesnemet is adekvátnak tartja saját identitása kifejezésére, vö. pl. Schmidt-Jüngst 2020: 228.

[10] Épp ezért a német nyelvterületen a genderméltányos nyelvhasználat az egyik legvitatottabb téma a közéletben. A 2021-es német választási programokban például egyes pártok használtak genderméltányos formákat, míg mások nem, továbbá két párt ezen nyelvhasználat szükségességére/feleslegességére is kitért politikai programjában, l. https://geschicktgendern.de/gendern-wahlprogramm-check/ (Utolsó elérés: 2024. jan. 07.)

[11] Újszerű személyes névmásokhoz (Neopronomen) l. pl. https://nibi.space/pronomen. A személyes névmásokon túl további újszerű javaslatok, köztük az itt elemzett SYLVAIN-konvenciók és De-e-rendszer nevű formák is megtalálhatók, amelyeket a weboldal mint „gendersemleges névelők és melléknévvégződések" („Geschlechtsneutrale Artikelwörter und Adjektiv-Endungen"),

gyűjteményét mutatja be, Burtscher és munkatársai (2022, 9. lábjegyzet) pedig lábjegyzetben hivatkoznak erre az oldalra. Kronschläger (2022) ezen túl megemlíti a gendersemleges ens-formát is, valamint cikkében maga egy olyan újszerű gendersemleges formát javasol, amely Hermes Phettberg osztrák írótól származik. Mint ahogy ezen példákból is látszik, a gendersemleges nyelvi javaslatok kisebb mértékben ismertek, és mivel elterjedtségük csekély, a legtöbb szakember is csak említés szintjén foglalkozik velük.

Míg a német nyelvű szakirodalmi szövegekben évtizedek óta elterjedt a különböző genderméltányos formák használata (pl. kettős megnevezés, gendercsillag), addig Burtscher és munkatársai (2022) cikkében gendersemleges nyelvi alakokkal is találkozunk, amelyek a következő sorrendben szerepelnek tanulmányukban:

- ens-Form, azaz: ens-forma (Hornscheidt–Sammla 2021),
- die SYLVAIN-Konventionen, azaz: a SYLVAIN-konvenciók (de Sylvain – Blazer 2008),
- De-e-System, azaz: De-e-rendszer (Verein für Geschlechtsneutrales Deutsch é.n.), és
- x-form, azaz: x-forma (Hornscheidt 2012).[12]

Saját tanulmányomban ezen gendersemleges formák eredeti forrásaiból kiindulva dolgoztam, két külön alpontba választva a négy javaslatot. Először az x- és ens-formákat tekintem át (4.), melyek létrehozásának célja az volt, hogy olyan nyelvi eszközök váljanak elérhetővé a beszélők számára, amelyek nem utalnak a szóban forgó személyek nemére. Ezután a SYLVAIN-konvenciókkal és a De-e-rendszer nevű javaslatokkal foglalkozom (5.), amelyek a nembináris személyekre is utaló nyelvi formákat szeretnének megalkotni.

4. X-forma és ens-forma

	x-forma (Hornscheidt 2012: 293)	**ens-forma** (Hornscheidt–Sammla 2021: 54)
Gendersemleges alak, egyes szám	les**x** (’olvasó’[13])	Les**ens** (’olvasó’)
Gendersemleges alak, többes szám	les**xe**/les**xs** (’olvasók’)	Les**ense** (’olvasók’)
Konvencionális alakok, egyes szám	Leser, Leserin (’férfi/női olvasó’)	
Konvencionális alakok, többes szám	Leser, Leserinnen (’férfi/női olvasók’)	

1. táblázat. Gendersemleges nyelvi formák főnévi alakja: x- és ens-forma[14]

és mint „gendersemleges nyelv” („Geschlechtsneutrale Sprache”) tart számon, l. https://nibi.space/geschlechtsneutrale_artikelw%C3%B6rter_und_adjektiv-endungenés https://nibi.space/geschlechtsneutrale_sprache (Utolsó elérés: 2023. júl. 4.).

[12] Hornscheidt 2012-es kötetét konzekvensen kisbetűvel írta.

[13] A szemléltetés céljából az eddigiektől eltérően az általam elemzett gendersemleges alakok magyar megfelelőinél csupán a főnevet tüntetem fel, a nemre utaló jelző nélkül. Úgy vélem, így a magyar fordításaimon keresztül határozottabban kifejezésre kerülhet a gendersemleges alakok célja, előre meghatározott jelentése, miszerint a személyek nemétől eltekinthetünk ezen alakok használatával a németben. (Habár a magyarban is megvan a tendencia, hogy férfi-asszociációt kössünk azon szavakhoz, amelyek egy személy nemét nem határozzák meg (Vasvári 2014: 137)).

[14] A konvencionális alakok, kiemelések és magyar megfelelők tőlem származnak [J. B.].

Az **x-formának** nevezett javaslat Hornscheidt (2012: 293–299) nevéhez köthető. Hornscheidt szerint az *-x* képzőt igei szótövekhez vagy „a szó egy másik részéhez"[15] (2012: 293) kell kapcsolni, a többes szám jele az *-s* vagy az *-e*. Az x-formával olyan alak jön létre, amelynek segítségével a szóban forgó személy(ek)re a nem jelölése nélkül is lehetséges hivatkozni, ezen kívül a társadalom két nemre osztása is (2012: 295) megkérdőjelezésre kerül. Ugyanakkor Kotthoffnak (2017) a gendercsillag használatára vonatkozó érvelése itt is érvényes lehet: az x-forma esetében is kétségbe vonható, hogy az *-x* önmagában valóban teljesíteni tudja-e ezt a feladatot.

Az x-forma mellett ismertetett **ens-forma** Hornscheidt és Sammla (2021: 53–58) genderméltányos nyelvhasználatról kiadott kötetében jelenik meg először. A szerzők meglátása szerint szükség van egy új nyelvhasználati formára, amellyel nemre való tekintet nélkül lehet személyeket jelölni ahelyett, hogy minden egyes nemi identitás saját nyelvi eszközre szorulna (2021: 53). Az *-ens* képző a német *Mensch*, azaz *ember* szó középső három grafémájából tevődik össze, a többes szám jele az *-ense* morféma. Az x-formához hasonlóan ez is a szótőhöz csatolva képes új, személyt jelölő főnevet alkotni.

A német nyelv nyelvtani nemeihez teljes ragozási paradigmák tartoznak, így e két javaslat a főnévi képzőn túl további morfémákat is felsorol – ennek megfelelően az *x* és az *ens* első szám harmadik személyű személyes névmásokként is alkalmazhatók, valamint a névelői és a melléknévi alakokkal is egyeztethetők az új főnévi szerkezetekkel:

(4) ein**x** schlau**x** studier**x** liebt **xs** bücher.[16] (Hornscheidt 2012: 294)[17]
(5) **Dens** Radfahr**ens** vor mir hat die ganze Zeit gesungen. **Ens** kannte viele aktivistische Lieder.[18] (Hornscheidt–Sammla 2021: 55)

Mint ahogy a (4)–(5) példák is mutatják, a gendersemleges nyelvi alakok megpróbálnak eltérni a bináris nemeket megnevező formáktól, így nemcsak új főnévi képzőket határoznak meg, hanem olyan, ezekhez tartozó morfémákat is, amelyek a német nyelvtani nemekhez hasonló funkciót képesek ellátni.

E két javaslat szerzői nem próbálnak meg hiánytalan ragozási paradigmát meghatározni az újszerű javaslatok mellé, hanem a nyelvi kreativitást helyezik a középpontba[19] (Hornscheidt 2012: 298; Hornscheidt–Sammla 2021: 16). A szerzők által bevezetett javaslatok névelői és melléknévi alakjai az esetragozás ellenére is egyeznek alany-, birtokos, részes és tárgyesetben (Hornscheidt–Sammla 2021: 54), illetve csupán birtokos esetben van szükség a birtokos *-s* jelre (Hornscheidt 2012: 294), így ezek a paradigmák – *x, xs, x, x,* valamint *dens, dens, dens, dens* – hiányosak. Magán a főnév szerkezetén ma már csak a birtokos eset kerül jelölésre erős ragozású hím- és semlegesnemű szavaknál – tehát a dolgok közti viszonyokat általában nem maga a főnév, hanem a többi

[15] „die x-form verändert verben zu personalen appellationen, indem ein x an den verbstamm oder einen anderen teil des wortes angehängt wird" (Hornscheidt 2012: 293)
[16] Konvencionális alternatíva: *Eine schlaue Studierende liebt ihre Bücher.* – „Egy okos lány egyetemi/főiskolai hallgató szereti a könyveit."
[17] A (4)–(6) példákban a kiemelések tőlem származnak [J.B.]
[18] Konvencionális alternatíva: *Der Radfahrer vor mir hat die ganze Zeit gesungen. Er kannte viele aktivistische Lieder.* – „A férfi biciklis előttem egész idő alatt énekelt. Sok aktivista dalt ismert."
[19] A személyeket jelölő főnevek sokszínűsége miatt ez az adott terjedelmi keretek között nem is lenne lehetséges.

mondatrész, például a névelő vagy a melléknév alakja fejezi ki az esetragozás segítségével (Uzonyi 1996: 429). A javaslatokban azonban éppen ezen szavaknak egyezik az alakjuk, így értelmezési nehézségek merülhetnek fel.

Mivel a németben az egyik leggyakoribb szóvégi graféma az *-en*, a birtokos eset jele pedig a szóvégi *-s*, az ens-forma további kétértelműségeket okoz, hiszen egyes birtokos esetű főnevek alakjával teljesen megegyezik (pl. *dens Lesens* ('az olvasó') és *des Lesens* ('az olvasásnak')). Részben a szerzők is felismerik e problémát: például a *dens Köchens* ('szakács') (Hornscheidt–Sammla 2021: 54) alak jobban eltér a hasonló alakú főnevektől: *des Kochens* ('a főzésnek'), *der Koch, die Köchin* ('férfi/női szakács'). Ettől függetlenül azáltal, hogy a képzőket a szótőhöz kapcsolják, további nehezen értelmezhető alakok jöhetnek létre: a szerzők által felvezetett *Doktens* (2021: 54) alak nem biztos, hogy a német anyanyelvű olvasó által rögtön felismerhető mint a *Doktor/Doktorin* ('legmagasabb egyetemi tudományos fokozat, ill. ezt a fokozatot viselő férfi/nő') gendersemleges megfelelője.

5. SYLVAIN-konvenciók és De-e-rendszer

A **SYLVAIN-konvenciók** elnevezésű javaslat a *Liminalis* folyóiratban[20] került publikálásra (de Sylvain – Balzer 2008). A javaslat kiindulópontja egy 2007-ben rendezett workshop volt a berlini „Trans*Tagung", azaz „Transz*konferencia" keretein belül, ahol egy gondolatkísérlet keretében megalkottak egy új személyes névmást, a *nin*-t. Erre a névmásra alapozva Cabala de Sylvain további alakokat határozott meg, amelyeket saját regénye kéziratában már használ. A Liminalis folyóirat szerkesztőjével, Carsten Balzerrel együtt 2008-ban az így kidolgozott javaslatot publikálták, hogy ilyen módon hozzájáruljanak a gendersemlegesség kifejezéséről szóló diskurzushoz. Bevezetésükben elmondják, hogy azon személyek, akik magukat nem férfiként vagy nőként definiálják, nem rendelkeznek azon nyelvi eszközökkel, amelyek identitásukat a mindennapokban láthatóvá tudnák tenni. Az újonnan javasolt formák azon embereket jelölik, akik bármilyen, a legtágabb értelemben vett liminális nemi identitással rendelkeznek, illetve ismeretlen vagy meghatározhatatlan nemű személyekre is utalhatnak, így akár a generikus maszkulinumot is leválthatják. Az egyik lényeges különbség az előző két javaslathoz képest, hogy e javaslat kifejezetten nembináris személyek nyelvi jelölésére irányul, a gendersemlegesség kiterjesztésének lehetősége csak másodlagos szempontként merült fel.

A szerzők meglátása szerint az új nyelvi eszköz egy „új nyelvtani nemet" vezet be, amely „kiterjed a személyes névmások és a névszóragozás kibővítésére"[21] is (de Sylvain – Balzer 2008: 41–42). Ez a javaslat tehát – az x- és ens-formával ellentétben – törekszik az átfogó nyelvtani szabályok közlésére, ragozási táblázatok létrehozásának segítségével. A ragozási táblázatok szakítanak a hagyományos hímnem, nőnem, semlegesnem sorrenddel, helyette a következő sorrendben mutatják be a nyelvtani nemeket: *Maskulinum/männliches Geschlecht* ('hímnem/férfi nem'), *Femininum/weibliches Geschlecht* ('nőnem/női nem'), *Indefinitivum/liminales und/oder „drittes" Geschlecht* ('határozatlan nyelvtani nem/liminális és/vagy „harmadik" nem'), *Neutrum/sächliches*

[20] A Transgender Netzwerk Berlin (Berlini Transznemű Hálózat) által, a 2000-es évek végén kiadott online folyóirat, melynek célja a transznemű és interszexuális mozgalmak számára tudományos platformot biztosítani. A folyóirat sajnos már nem elérhető online.

[21] „Die zentrale Komponente [...] ist die Einführung eines neuen grammatikalischen Geschlechts, des „Indefinivitums", und damit eine umfassende Erweiterung der verschiedenen Pronomen und Deklinationen der deutschen Grammatik." (de Sylvain – Balzer 2008: 41–42)

Geschlecht ('semlegesnem/tárgyi nem') (2008: 42). A változtatással kifejezésre kerül, hogy a szerzők a semlegesnemet alkalmatlannak találják nembináris személyek jelölésére, mivel az negatívan konnotált (Lind 2022: 640). Továbbá az is megfigyelhető, hogy a szerzők a nyelvtani nem és a nem közt nem tesznek különbséget.

De Sylvain és Balzer (2008) cikkének szövegében is találkozunk azokkal az új nyelvtani formákkal, amelyeket a szerzők létrehoztak:

> (6) Cabala de Sylvain hat uns freundlicherweise die „SYLVAIN-Konventionen" **nimses** […] zur Verfügung gestellt. Die „SYLVAIN-Konventionen" werden im Folgenden in einer von **dim** Liminalis-**Redakteurnin** Carsten Balzer bearbeiteten und kommentierten Version präsentiert.[22] (de Sylvain – Balzer 2008: 41)

A szerzők a szövegen túl az említett ragozási táblázatokkal szemléltetik javaslatukat, amelyekben a következő formákat mutatják be: megszólítás, főnévi képzők és többes számuk, kivételek, határozott és határozatlan névelők, a melléknévragozás új morfémái, személyes névmások, kérdőszavak. A továbbiakban ezek közül a főnevek és a névelők szerkezetét mutatom be részletesen.

	Hímnem/férfi	**Nőnem/nő**	**SYLVAIN-konvenciók**
1. főnév, egyes szám	Student	Studentin	Student**nin**
1. főnév, többes szám	Studenten	Studentinnen	Student**ninnen**
1. főnév, magyarul	'férfi egyetemi/főiskolai hallgató(k)'	'női egyetemi/főiskolai hallgató(k)'	'nembináris egyetemi/főiskolai hallgató(k)'
2. főnév, egyes szám	Narr	Närrin	Narr**nin**
2. főnév, magyarul	'bolond férfi'	'bolond nő'	'bolond ember, nembináris'
	Genderméltányos forma		**SYLVAIN-konvenciók**
3. főnév, többes szám	Student**I**nnen		Student**N**innen
3. főnév, magyarul	'férfi és női egyetemi/főiskolai hallgatók'		'egyetemi/főiskolai hallgatók'

2. táblázat. A SYLVAIN-konvenciók főnévi alakjai (de Sylvain – Balzer 2008: 43–44. alapján)

Látható, hogy az előző két bemutatott formához hasonlóan ez a javaslat is új képzőkkel igyekszik gendersemleges főnévi alakot létrehozni. Fontos különbség azonban, hogy az új képzőt nem a szótőhöz, hanem a szóvéghez csatolják. A *-nin* képző nagyban hasonlít a nőnemű *-in* képzőre (lásd 1. főnév). A 2. főnév példáján megmutatkozik, hogy a

[22] A kiemelt szavak konvencionális német megfelelői: *nimses – seiner, ihrer* (‚övé'); *dim – dem, der* (itt: ‚-val/-vel'); *Redakteurnin – Redakteur, Redakteurin* (‚szerkesztő'). Magyar fordítás: ‚Cabala de Sylvain volt olyan kedves, hogy „SYLVAIN-konvencióit" [...] a rendelkezésünkre bocsátotta. A „SYLVAIN-konvenciók" a továbbiakban Carsten Balzer Liminalis-folyóirat szerkesztő által átdolgozott és kommentált változatában kerülnek prezentálásra.' Az előző javaslatok (4)–(5) példáival ellentétben a fenti (6) példamondatokban az új alakokkal a szerzők saját személyüket/identitásukat jelölik, így a teljes mondat konvencionális német átiratától eltekintek, mivel ilyen módon a szerzőket olyan szavakkal illetném, amelyekkel nem biztos, hogy azonosulnak (misgendering).

szerzők nem kívánják a nőnemmel egyenlővé tenni az új alakot: például a *Narr/Närrin* párnál a hímnemű megfelelőhöz csatolják az új képzőt, ezzel jelezve a liminális jelentést. A 3. főnév többesszámú alakját a szerzők is a genderméltányos Binnen-I (köztes-I) mellett tüntetik fel, Binnen-N (köztes-N) elnevezéssel. A szerzők ezáltal határozottan kijelölik az új nyelvi eszközök alkalmazásának célját, illetve funkcióját (a nemi identitás egyértelmű nyelvi jelölése). Meghatározásuk szerint ezen kívül a kisbetűvel írt *-nin* képzővel alkotott formák kifejezetten liminális nemi identitású személyeket jelölnek (de Sylvain – Balzer 2008: 42), a Binnen-N alakja pedig az összes nemet magában foglalja (2008: 44).

Habár a *-nin* képző nagyban hasonlít az *-in* képzőre, az új névelők alakjainál nem a nőnemet, hanem a hím- és semlegesnem formáit veszik alapul. Ezáltal is kifejezésre kerül, hogy az új alakokkal nem nőket, hanem a bináris nemektől eltérő identitású személyeket jelölnek.

	Hímnem Maskulinum	**Nőnem Femininum**	**Semlegesnem Neutrum**	**SYLVAIN-k. Indefinitivum**
Alanyeset	der	die	das	din
Birtokos eset	**des**	der	**des**	din**s**
Részes eset	**dem**	der	**dem**	**dim**
Tárgyeset	**den**	die	das	**din**

3. táblázat. A SYLVAIN-konvenciók határozott névelőinek alakjai és esetragozás szerinti formái (de Sylvain – Balzer 2008: 44 alapján)[23]

Az új névelők a hím-, ill. semlegesnem alakjaira hasonlítanak, amelyek a birtokos és részes eset zárómorfémáin mutatkoznak meg (l. a kiemeléseket). Az alany- és a tárgyeset alakjai megegyeznek, akárcsak a nő- és a semlegesnem ragozási paradigmájában. Meglátásom szerint azonban értelmezési nehézséget okozhat a *din* alanyesetű alak, mivel az *-n* zárómorféma egyes számban kizárólag a hímnem tárgyeseti alakjában (*den*) fordul elő. Míg tehát a SYLVAIN-konvenciók főnévi képzője egyértelműen a nőnemű *-in* képzőre hasonlít, addig az ehhez társuló határozott névelő a hím- és a semlegesnem alakjaihoz közelít.

Az itt utolsóként említett javaslatnál, a **De-e-rendszernél**, a SYLVAIN-konvenciókhoz képest más tendenciák figyelhetők meg. Ez a rendszer jelenlegi formájában 2020 óta él, elnevezése (De-e) a korábbi változatoktól (pl. De-Le, Del-On-Sel) való megkülönböztetés céljából jött létre.[24] A javaslat elsősorban Marcos Cramer nevéhez köthető, aki 2014 óta dolgozik gendersemleges nyelvi formákon; munkájához az évek során egyre többen csatlakoztak. Így alakult meg a Verein für Geschlechtsneutrales Deutsch, azaz a „Gendersemleges Németért Egyesület" (a továbbiakban: VfGD), amely ma már több online csatornán (Facebook, Discord) folytat diskurzust a javaslat továbbgondolásáról. Az ezeken a fórumokon felmerülő ötleteket és azok népszerűségét a tagok közötti tanácskozás után nyilvános kérdőívek segítségével fel is mérik, az eredményeket pedig a geschlechtsneutral.net, azaz „gendersemleges.net" weboldalon teszik közzé.[25] A

[23] A forrásban az új javaslat a nő- és a semlegesnem között jelenik meg. Magyar megfelelők, kiemelések [J.B.].

[24] A De-e-rendszer történetét és korábbi formáit lásd: https://geschlechtsneutral.net/geschichte-des-inklusivums/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.).

[25] A kérdőívek eredményeit lásd: https://geschlechtsneutral.net/umfrage-ergebnisse/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.).

szerzők az új nyelvi javaslatok szükségességét a társadalmi tudatossággal indokolják, mivel egyrészről az elmúlt években megnőtt az igény az olyan nyelvhasználatra, amely eltekint a nem kifejezésétől, másrészről pedig a nembináris személyeknek is szükségük van identitásuk kifejezésének lehetőségére.[26] Az előzőekben bemutatott három javaslathoz hasonlóan a De-e-rendszer is a gendersemlegesség kifejezésére szolgál. A SYLVAIN-konvenció szerzőihez képest a De-e-rendszer szerzői a nembináris személyek nyelvi jelölését másodlagos szempontként határozzák meg, míg a SYLVAIN-konvencióknál ez az elsődleges célja az új alakoknak. A VfGD továbbá az új nyelvi formák megalkotását az eddig ismert genderméltányos formák hiányosságaival is indokolja, amelyek helyére olyan nyelvi eszközök szükségesek, amelyek kiejthetők, és nemcsak az írott nyelvben felismerhetők (vö. pl. gendercsillag).[27] A VfGD ezen felül céljául tűzte ki, hogy minél szélesebb körben ismertté váljon nemcsak a nembináris személyek nyelvi megjelenítésének problémája, hanem az általuk erre kínált megoldás is.[28] Hozzáteszik, hogy amennyiben javaslatuk elterjedne, a nembináris személyeknek nem kellene az identitásukat kifejező nyelvi formák miatt magyarázkodniuk.[29]

A VfGD (é.n.) által alkotott új nyelvi formákat egy új nyelvtani nemként tervezték, amelyet *Inklusivum*, azaz 'inkluzív nyelvtani nem' néven említenek. Meglátásuk szerint ez az inkluzív nyelvtani nem a hím- és nőnemmel ellentétben egyik tradicionális bináris nemhez sem kapcsolható, és a semlegesnemmel ellentétben „nem kelti annak érzését, hogy a megnevezett személyt tárgyiasítva ábrázoljuk".[30]

	1. főnév	**De-e-rendszer**	**2. főnév**	**De-e-rendszer**
Alanyeset, egyes szám	Schüler	Schüler**e**	Kollege	Kolleg**ere**
Birtokos eset, egyes szám	Schüler**s**	Schüler**es**	Kolleg**en**	---
Alanyeset, többes szám	Schüler	Schüler**ne**	Kollegen	Kolleg**erne**
Magyar fordítás	'fiú diák, diáknak, diákok'	'(nembináris[31]) diák, diáknak, diákok'	'férfi kolléga, kollégának, kollégák'	'(nembináris) kolléga, ---, kollégák'

4. táblázat. A De-e-rendszer főnévi alakjának összevetése a hímnemmel (VfGD, é.n.)[32]

[26] https://geschlechtsneutral.net/motivation/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.)

[27] https://geschlechtsneutral.net/wieso-nicht-beim-bisherigen-gendern-bleiben/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.).

[28] Az eddig adott interjúkat lásd: https://geschlechtsneutral.net/in-den-medien/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.).

[29] Lásd: https://geschlechtsneutral.net/pressemitteilung-juli-2023/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.).

[30] „Anders als das Maskulinum und das Femininum hat das Inklusivum keinen Bezug zu einem der beiden traditionellen Geschlechter, und anders als das Neutrum erweckt es nicht den Eindruck, dass die genannte Person als Sache dargestellt wird." Lásd: https://geschlechtsneutral.net/motivation/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.).

[31] A De-e-rendszerben a gendersemleges alak nembináris és ismeretlen/meghatározatlan nemű személyeket is jelölhet, így itt is zárójelben szerepel a „nembináris" jelző.

[32] A 4. táblázatban a javaslat főnévi alakjai láthatók. A fordítás, a kiemelés, valamint a hímnemű megfelelők megadása ebben az esetben is a saját kiegészítésem.

A 4. táblázatban két konvencionális alak megfelelőit is feltüntettem, mivel a De-e-rendszerben a gendersemlegességet jelölő képző két allomorffal rendelkezik. Az *-e* képző allomorfja a *-re*, amennyiben a hímnemű alak *-e* végződésű. Az új főnévi képző (a SYLVAIN-konvencióktól eltérően) nem a nőnemet jelölő *-in* képzőre hasonlít. Bár a javaslat igyekszik valóban átfogó áttekintést adni az új formák képzéséről, a birtokos eseti ragozás nem teljes. Az 1. és 2. főnév közt nemcsak a végződés eltérő (*-r, -e*), hanem a ragozás is – a *Schüler* szó ugyanis erős ragozású (birtokos esetben *-s* zárómorfémát kap), a *Kollege* pedig (mivel hímnemű és *-e* végződésű), gyenge ragozású (birtokos, részes és tárgyesetben *-n* zárómorfémát kap). A De-e-rendszer *-e* morfémájával képzett alakok az *–s* morfémás alakot veszik át (*Schüleres*), míg a *-re* allomorffal képzett alakoknál nem kerülnek meghatározásra a birtokos eseti megfelelők. Azonban így is szokatlan, hogy egy *-e* végződésű szó birtokos esetben *-s* morfémát kapjon, hiszen az ugyanilyen végződésű főnevek hímnemben *-n* morfémát, nőnemben pedig nullmorfémát kapnak birtokos esetben. A szerzők az *-e*, illetve *-re* alakokat kifejezetten alkalmasnak találják a német nyelvbe való integrációra, hiszen a németben ez az egyik gyakran előforduló szóvégződés, pl. szóképzésnél, többes számban, vagy melléknévragozásnál.[33]

A többes számot kifejező morféma (*-ne, -rne*) azonban eltér a konvencióktól, hiszen a német nyelvben máshol nem fordul elő ilyen végződés. Konvencionális német főneveknél Uzonyi (1996: 444) a többes szám képzésének eszközeit következőként sorolja fel: *-e, ¨-e,* - (jelöletlen), *¨-* (Umlaut[34]), *-(e)n, ¨-er, -s,* valamint melléknévi végződések. Mint látható, a De-e-rendszer többesszámának *-ne* és *-rne* alakjai valóban nem illenek bele ebbe a sémába, hiszen az *-e* és a *-re* képzők esetében nem a szóvéghez, hanem az utolsó graféma elé toldják a többes szám jelét, ami nagyfokú eltérést jelent a szokásos nyelvhasználattól, hiszen máshol nem fordul elő ugyanezen jelenség.

A VfGD (é.n.) összeségében a főnévi alakokat illetően igyekeztek olyan nyelvi eszközöket létrehozni, amelyek a német nyelvben gyakori grafémákból tevődnek össze, gyakorlati alkalmazásuk során azonban eltérnek a személyeket jelölő konvencionális főnévi alakoktól, ezzel is hangsúlyossá téve az új szemantikai tartalmat. A határozott névelők esetében azonban egy másik törekvés figyelhető meg:

	Hímnem	**Nőnem**	**Semlegesnem**	**De-e-rendszer**
Alanyeset	der	die	das	de
Birtokos eset	des	der	des	ders
Részes eset	dem	der	dem	derm
Tárgyeset	den	die	das	de

5. táblázat. A De-e-rendszer határozott névelőinek alakjai és esetragozás szerinti formái[35]

[33] Lásd: https://geschlechtsneutral.net/motivation-der-formen/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.).

[34] Magánhangzó-változás a szótőben az Umlautra képes magánhangzók esetében (a, o, u), pl. *Buch, Bücher* (‚könyv, könyvek').

[35] A forrásban a következő sorrend figyelhető meg: *De-e-rendszer, nőnem, hímnem,* majd *semlegesnem*. A forrás sorrendje feltehetően ideológiai alapú, hiszen a szerzők saját nyelvi eszközeiket helyezik első helyre, melyet rendhagyóan nem a hímnem, hanem a nőnem követ, és utolsó pozícióban található a semlegesnem. Vélhetően a semlegesnem pozicionálásával itt is kifejezésre kerül az a gondolat, miszerint az alkalmatlan személyek jelölésére.

Az új forma a többi névelő leggyakoribb kezdő grafémáiból keletkezik, a harmadik grafféma elhagyásával: *de* (l. az aláhúzásokat). A SYLVAIN-konvenciókhoz hasonlóan a De-e-rendszer alakjai is megegyeznek alany- és tárgyesetben. A birtokos és részes eset alakjait tekintve a meglévő névelők zárómorfémáinak keverése figyelhető meg (l. a kiemeléseket). Ezen névelők (a SYLVAIN-konvenciókkal ellentétben) sokkal közelebb állnak a meglévő nyelvtani nemek alakjaihoz, amelyekhez az anyanyelvi beszélők már csatolnak szemantikai tartalmat.[36] A hím- és nőnemű alakok keverése emellett a SYLVAIN-konvenciókhoz hasonlóan olyan formát eredményez, amely kifejezetten a bináris nemekhez nem kapcsolható jelentést idézhet elő. Összességében tehát a De-e-rendszer törekszik azon nyelvi formák megtalálására, amelyek a németben gyakran előforduló grafémaszekvenciákhoz hasonlóak, ezektől azonban mégis képesek eléggé elkülönülni annak érdekében, hogy a hasonlóság/azonosság ne váljon értelemzavaróvá.

5. Gendersemleges nyelvi eszközök egybevető elemzése

Minden itt említett javaslat új főnévképzőket határoz meg (*-x, -ens, -nin, -(r)e*), amelyek által a gendersemlegesség és/vagy a nembinaritás jelöltté válik, és amelyekhez a szerzők meghatározása szerint saját névelő is társul (*einx, dens, din, de*). Ezáltal az újszerű morfémák egyszerre hoznak létre új szavakat és jelölik a nyelvtani nemet – e két funkció tehát egyszerre jelenik meg, és mindkettő egyformán fontos. Bár egyes képzett szavaknál meghatározható a főnév nyelvtani neme, a konvencionális főnévi képzők elsődleges funkciója egy új szó létrehozása, nem pedig a nyelvtani nem jelölése (Uzonyi 1996: 399–400). Az újonnan bevezetett morfémák így képesek lehetnek más német képzők funkcióinak meghaladására, hiszen nemcsak az új szó létrehozása, hanem a nyelvtani nem jelölése is elsődleges funkciónak számít, amire a német nyelvben máshol nincs példa (vö. Uzonyi 1996: 399). Azon túl tehát, hogy az említett esetekben sajátos gendersemleges képzőkről beszélhetünk, mégsem csupán képzőkről van szó, hiszen – mint láthattuk – a szerzők új határozott névelői alakokat is meghatároztak, valamint melléknévragozási alakokat is létrehoztak. Erre hivatkozva a szerzők sokszor nyelvtani nemként tekintenek javaslataikra. Amennyiben mi is nyelvtani nemként tekintünk az ilyen javaslatokra, akkor egy olyan különleges nyelvtani nemmel van dolgunk, amely alkalmazási köre kisebb a hím-, nő- és semlegesnemhez képest, hiszen csak a személyeket jelölő főneveknél használatos.

Az itt bemutatott javaslatok további közös vonása, hogy olyan nyelvi formák létrehozásáról van szó, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben a már meglévő nyelvi rendszerből építkeznek. Mindegyik javaslat teljesen új morfémákat hoz létre. Azonban míg Hornscheidt, valamint Hornscheidt és Sammla munkájában nagyobb mértékű különbség figyelhető meg a már meglévő nyelvi megoldásokhoz képest (szótőhöz csatolt képzők, az esetragozás szerinti disztingválás elhagyása), addig a SYLVAIN-konvenciók és a De-e-rendszer egyes elemei kisebb mértékben térnek el a német nyelvi rendszer konvencionális nyelvi kifejezőeszközeitől (esetragozás szerinti alakváltás; a *-nin* képző hasonlósága az *-in* képzőre; az alany- és tárgyesetű *de,* mint más névelők rövidített formája; a birtokos esetű *ders* és a részes esetű *derm* névelői alakok keverésének

[36] Bár megjegyzendő, hogy ezáltal az új alakok az írott német nyelvet veszik alapul, és így más szerzők meglátása szerint csak nehezen integrálhatóak például osztrák német dialektusokba, l. pl. Moro–Frank 2021.

létrehozásával). Ugyanakkor a De-e-rendszer esetében is láthatók viszonylag nagy eltérések is, ilyen például a többesszám jele (*-ne, -rne*). Az utolsó két javaslatnál megfigyelhető volt továbbá a hím- és nőnemű alakok keverésével a gendersemlegesség megvalósítása: a SYLVAIN-konvencióknál ez abban mutatkozott meg, hogy a *-nin* képző nagyban hasonlít a nőnem megfelelő képzőjére, míg a határozott névelők alakjai a hím- és semlegesnemhez közelítenek; a De-e-rendszer esetében pedig a birtokos és részes esetű névelők keverése figyelhető meg (*der* + *des* = *ders*).

Általános problémaként mindegyik javaslat esetében felmerül az értelmezhetőség kérdése. Az x- és ens-forma esetében a szövég elhagyása miatt a szavak felismerése nehezített lehet (*Doktens*), és további nehézséget okozhatnak az esetragozást nem megkülönböztető névelők is (*dens, dens, dens, dens*). Ezenkívül egyes formák esetében az alaki egyezés, illetve hasonlóság miatt is merülhet fel értelmezési probléma (pl. *dens Lesens, des Lesens*; *din* alanyeset, *den* tárgyeset), ugyanakkor a konvencionálistól túlságosan eltérő formák funkciója éppen az eltérésük miatt nem feltétlenül ismerhető fel (*-ne*, illetve *-rne* mint a többes szám jele). Továbbá mivel mindegyik javaslat újabb morfémákat alkot, elsősorban csak az olyan személyt jelölő főnevek képzésére alkalmasak, amelyeknél a hímnemű szóból levezethető a nőnemű forma is (pl. *Lehrer, Lehrerin, Arbeiter, Arbeiterin…* – 'férfi/női tanár, férfi/női alkalmazott…'). Az olyan szavaknál, ahol a személy neme szemantikai tartalomként lexikalizálódott (pl. *der Vater, die Mutter* – 'apa, anya'), illetve amely szavaknál nincs más nemű pár (*der Lehrling, die Hebamme* – 'tanonc, bába'), ott más megoldás szükséges.

A szerzők az új nyelvi javaslatokat kísérő, bevezető és indokló szövegeikben egyszerre figyelhető meg két cél: hogy a nemre való tekintet nélkül *és* a nembináris identitás jelölésével lehessen használni a német nyelvet, így nemcsak maga a nembinaritás nyelvi láthatóvá tétele jelenik meg a szövegekben célként, hanem általában véve a nemek hagyományos nyelvi kifejezésének hiperonim szerkezetekkel való helyettesítése.

6. Összefoglalás

A német nyelvterületen ugyan évtizedek óta téma a genderméltányos nyelvhasználat kérdése, mégis csak az utóbbi néhány évben kaptak nagyobb figyelmet azon nyelvi formák, amelyek gendersemlegességet jelölhetnek. A téma aktualitását ezenkívül nemcsak a harmadik nem jogi elismerése és a nembináris identitások nagyobb láthatósága indokolja, hanem az érintettek azon igénye is, hogy nemi identitásukat szeretnék adekvát módon kifejezni (Kalwa 2022: 665, Löhr 2022: 361). Bár léteznek olyan, szélesebb körben ismert, de nyelvtanilag csak nehezen realizálható genderméltányos formák, amelyeknek célja a nembinaritás jelölése, néhány érintett ezeknél átfogóbb nyelvi megoldást kíván identitása kifejezéséhez.

Tanulmányomban négy, e cél teljesítésére alkotott gendersemleges nyelvi javaslat főnévi alakjait és névelőit elemeztem. Az elemzés során megállapítottam, hogy a javaslatok szerzői minden esetben új főnévi képzőket és névelői alakokat hoztak létre, melyeket igyekeztek a meglévő nyelvi rendszerbe integrálni. Kisebb és nagyobb mértékű eltéréseket is meghatároznak a konvencionális nyelvi rendszerhez képest. Minden javaslatban megfigyelhetők voltak hasonló a stratégiák az alakok létrehozásának rendszerében (például a hím- és nőnem keverése), illetve az ezekkel kapcsolatosan felmerült problémák is hasonlók (például ismertség hiánya, alaki egyezés/hasonlóság más szavakkal). Megkerülhetetlen akadályt okoz emellett az a tény, hogy a

gendersemlegesség/nembinaritás jelölésére a meglévő nyelvi rendszerben nincsenek hagyományra épülő szokások, ebből következően pedig teljesen új nyelvi elemek megalkotására van szükség, amelyeknek nemcsak intuitívan kell illeszkedniük a már meglévő nyelvi rendszerbe, hanem önálló nyelvi egységekként (morfémákként) is felismerhetőnek kell lenniük. Továbbá a következő lépésben ezen nyelvi eszközöknek elég ismertté kell válniuk ahhoz, hogy az anyanyelvi beszélők számára ugyanazt a szemantikai tartalmat hordozzák. A GfdS (2020: 4.b.) nem támogatja a gendersemleges formák használatát genderméltányos formaként, mivel a javaslatok csak az olvashatóság és az érthetőség kárára tudják a gendermentesítést megvalósítani, hiszen túl sok nyelvi beavatkozást követelnek meg. Bár megemlítik a gendersemlegesség kifejezésének nehézségeit a német nyelvben, amelyet saját meglátásuk szerint csak egy új nyelvtani nem bevezetésével, illetve ezt kifejező személyes névmások, névelők és a ragozást kifejező morfémák megalkotásával lehetne orvosolni, hozzáteszik, hogy az ilyen új formák használatának intézményesített elrendelése ellentmondana a természetes nyelvi változásnak, így egyelőre megvitatásra várnak azon „realisztikus, grammatikai és helyesírási szempontból kivitelezhető"[37] nyelvi javaslatok, amelyek által széleskörűen megvalósítható a genderméltányos nyelvhasználat (GfDS 2020: 5.3.).

Források

de Sylvain, Cabala – Balzer, Carsten 2008. Die SYLVAIN-Konventionen: Versuch einer „geschlechtergerechten" Grammatik-Transformation der deutschen Sprache. *Liminalis* 2: 40–53.

Hornscheidt, Lann – Sammla, Ja'n 2021. *Wie schreibe ich divers? Wie spreche ich gendergerecht?* Hiddensee: w_orten & meer.

Hornscheidt, Lann 2012. *feministische w_orte: ein lern-, denk- und handlungsbuch zu sprache und diskriminierung, gender studies und feministischer linguistik.* Frankfurt a.M: Brandes & Apsel

Verein für Geschlechtsneutrales Deutsch e.V. (é.n.): *De-e-System.* https://geschlechtsneutral.net/gesamtsystem/. (Utolsó elérés: 2023. júl. 04.)

Hivatkozott szakirodalom

Burtscher, Sabrina – Spiel, Katta – Klausner, Lukas Daniel – Lardelli, Manuel – Gromann, Dagmar 2022. „Es geht um Respekt, nicht um Technologie": Erkenntnisse aus einem Interessensgruppen-übergreifenden Workshop zu genderfairer Sprache und Sprachtechnologie. In: *Mensch und Computer (MuC '22), September 4–7, 2022, Darmstadt, Germany.* ACM, New York, NY, USA. 13 oldal.

Diewald, Gabriele – Steinhauer, Anja 2019. *Gendern – ganz einfach!* Berlin: Dudenverlag.

Gesellschaft für Deutsche Sprache 2020. *Leitlinien der GfdS zu den Möglichkeiten des Genderings.* https://gfds.de/standpunkt-der-gfds-zu-einer-geschlechtergerechten-sprache/ (Utolsó elérés: 2023. júl. 02.)

[37] „Insofern sind realistische und orthografisch wie grammatisch korrekt umsetzbare Möglichkeiten einer umfassend geschlechtergerechten Sprache weiterhin zu diskutieren." (GfDS 2020: 5.3.)

Gygax, Pascal – Gabriel, Ure – Sarrasin, Oriane – Oakhill, Jane – Garnham, Alan 2008. Generically intended, but specifically interpreted: When beauticians, musicians, and mechanics are all men. *Language and Cognitive Processes* 23: 464–485.

Kalwa, Nina 2022. Uneindeutiges vereindeutigen: Zur sprachlichen Hervorbringung nicht-binärer Geschlechtsidentität. *Zeitschrift für Linteraturwissenschaft und Linguistik* 52: 651–667.

Knoke, Mareike 2017. *Mennyire legyen „gender" a nyelv?* ford. Kurdi Imre. https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/klt/21458969.html (Utolsó elérés: 2024. jan. 05.)

Kotthoff, Helga 2017. Von Syrx, Sternchen, großem I und bedeutungsschweren Strichen. In Spieß, Constanze – Reisigl, Martin (eds): *Sprache und Geschlecht. [Themenheft] OBST. Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie 90.* Duisburg: Universitätsverlag Rhein-Ruhr. 91–115.

Kronschläger, Thomas 2022. Entgendern nach Phettberg. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 72: 14–15.

Lind, Miriam 2022. Liminalität, Transdifferenz und Geschlecht: Sprachliche Praktiken jenseits von Zweigeschlechtlichkeit. *Zeitschrift für Linteraturwissenschaft und Linguistik* 52: 631-649.

Löhr, Ronja 2022. „Ich denke, es ist sehr wichtig, dass sich so viele Menschen wie möglich repräsentiert fühlen". In Diewald, Gabriele – Nübling, Damaris (szerk.): *Genus – Sexus – Gender*. Berlin – Boston: De Gruyter. 349–379.

Moro, Jona – Frank, Noah 2021. „Aber wie soll ich dich dann jetzt ansprechen?!" https://lambdanachrichten.at/?p=1501 (Utolsó elérés: 2023. dec. 10.)

Schmidt-Jüngst, Miriam 2020. *Namenwechsel: Die soziale Funktion von Vornamen im Transitionsprozess transgeschlechtlicher Personen*. Berlin – Boston: De Gruyter.

Stahlberg, Dagmar – Sczesny, Sabine 2001. Effekte des generischen Maskulinums und alternativer Sprachformen auf den gedanklichen Einbezug von Frauen. *Psychologische Rundschau* 52: 131–140.

Pusch, Luise F. 1984. Das Deutsche als Männersprache: Diagnose und Therapievorschläge. In Pusch, Luise F. (szerk.): *Das Deutsche als Männersprache. Aufsätze und Glossen zur feministischen Linguistik*. 46–68.

Uzonyi Pál 1996. *Rendszeres német nyelvtan*. Budapest: Aula.

Vasvári Louise O. 2014. Problémás nyelvi nem a nem nélküli magyar nyelvben. ford. Horváth Györgyi. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 4/1: 130–166.

Queer Lexikon é.n. *Trans und nichtbinär*. https://queer-lexikon.net/uebersichtsseiten/trans/ (Utolsó elérés: 2024.02.06.)

Zehnder, Kathrin 2010. *Zwitter beim Namen nennen: Intersexualität zwischen Pathologie, Selbstbestimmung und leiblicher Erfahrung*. Bielefeld: transcript.

JÁNOSI BENJAMINA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
benjanosi99@gmail.com

Szóhatárok jelölése heterográf írásmód esetén*

A dolgozat azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen módon alakul a szóhatárok jelölése nem sztenderdizált írásmódok esetén. Ezt olyan szövegek elemzésén keresztül mutatja be, amelyek Tiszavasváriban, helyi kétnyelvű roma résztvevők által írt mesekönyvekből származnak. A szövegeket a helyi résztvevők magyarról romanira fordították, illetve saját szövegeket is írtak. E szövegek a helyi romani beszédmódot követik írásban. Mivel a roma résztvevők nem a sztenderd változat beszélői, beszédmódjaik írásban sem egy (ortográf) normarendszer mentén realizálódtak: írásmódjaik így heterográfként válnak értelmezhetővé. Éppen ezért a szövegek a szerzők egyéni megoldásai mentén, heterogén módon alakulnak: e variabilitás a szövegek egységekre tagolásában is megfigyelhető. A dolgozat célja bemutatni azt, hogy a nyelvi egységek (jelen esetben szavak) kijelölése a beszélők számára nem egyértelmű és evidens, a szóhatárok meghatározásának eltérő és változatos módjai ugyanakkor nem okoznak jelentésbeli változást. A tanulmány amellett érvel, hogy az élőbeszéden alapuló heterogén írásmódok képesek arra, hogy helyileg értékes és érthető szövegeket hozzanak létre, túlmutatva egyúttal a szó, mint nyelvi egység statikus kategóriáján.

Kulcsszavak: heterográfia, írásbeliség, szó, szóhatár, részvételiség

1. Bevezetés

A szóhatárok jelölése az írott szövegekben konvencionalizálódott módon történik. Ehhez az adott nyelv helyesírása szolgál alapul, ami szabályozza a szóalakok („helyes") leírásának módját. A szóhatárok kijelölésének szempontjából azért jelenthet dilemmát, mert az élőbeszéd folyamatjelleget mutat, így a különböző nyelvi egységek sem egyértelműen határolódnak el benne egymástól. Ellenben írott szövegekben ezek a jelölések egyértelmű és egyezményes jelekkel, illetve módon, szóközökkel történnek. Nyelvről való gondolkodás alapjait mégis gyakran annak valamely szabály mentén meghatározott egységei képezik.

Számos nyelvnek nincs a beszélők széles köre által követett sztenderdizált változata, így helyesírási szabályrendszere sem. Ilyen például a romani, aminek van ugyan Magyarországon[1] követésre javasolt sztenderdizált változata (ez a lovári), ennek rögzítésére javasolt ábécéje és helyesírási rendszere is (vö. Rostás Farkas–Karsai 1991; Choli Daróczi–Feyér 1988), azonban ennek a sztenderdnek és írásmódnak az elterjedtsége kicsi, mivel intézményrendszer híján a beszélők nem érdekeltek elsajátításában (Heltai 2020). Ennek ellenére a romani beszélői írnak ezen a nyelven, de ezt nem a lovári sztenderd betűkészletével, hanem az általuk az iskolában tanult magyar ábécé betűivel teszik. Az ilyen írásmódok *heterográf* (Blommaert 2008) jellegűek, hiszen – szemben az ortográfián alapuló írással – nem egy egyezményes szabályrendszert követnek, hanem egyéni megoldások heterogén változatát követik a szövegalkotás során. A heterográf írásmódokban nincs egységes gyakorlat a szóhatárok meghatározásának és jelölésének tekintetében sem: ennek oka, hogy a beszélők a szóhatárokat eltérő módon érzékelhetik

* A dolgozat alapjául az azonos című OTDK-dolgozat szolgál.

[1] Nemzetközi törekvésekhez l. részletesen Arató 2012.

(Fehér 2017). A feszültséget éppen az élőbeszéd és írás közti különbség okozza, amennyiben a beszéd folyamatosságával szakít az írás tagolt jellege. A szövegek íróinak egyúttal alkalmazkodniuk kell ahhoz az elvárás- és normarendszerhez, amelyet az (helyes)írás felállít: ez pedig korlátozza az élőbeszéd kötetlenségét.

Dolgozatomban a szóhatárok kijelölésével kapcsolatos változatosságot romani nyelvű mesekönyvek (Tiszavasvári Transzlingváló Műhely szerk. 2020) egyes részeinek elemzésén keresztül mutatom be. A mesekönyveket egy részvételi jellegű nyelvészeti etnográfiai kutatás során kutatók, egyetemi hallgatók és kétnyelvű roma résztvevők együtt hozták létre (l. részletesen Heltai 2021). A kutatócsoportnak én is tagja vagyok, a kötetek elkészítésében részt vettem. Négyféle mesekönyv készült, ezek szövegei tartalmi értelemben párhuzamosak (tehát ugyanazokat, a kétnyelvű résztvevők által magyarról romanira fordított cigány népmeséket tartalmazzák). Nyelvi megoldásaikat, stílusukat és írásmódjaikat tekintve azonban különböznek egymástól, mert a négy párhuzamos kötet (és azok párhuzamos szövegei) a szerzők egyéni elképzeléseit és invencióit követik. A fordítók (a kétnyelvű roma résztvevők), a romani leírásához is a magyar ábécét veszik alapul, így a mesekönyvek írása során is erre támaszkodtak.

A dolgozat 2.1 fejezetében a szóbeliség és az írásbeliség közti feszültséget, illetve ezzel összefüggésben nyelv és írás kapcsolatát érintem. A 2.2 fejezetben bemutatom a szó (mint nyelvi egység) különböző definíciós lehetőségeit, rámutatva arra, hogy a szó fogalma korántsem evidens és egyértelmű. A 3. fejezetben a kutatás és a mesekönyv létrejöttét mutatom be (3.1), majd a példákon keresztül azt vizsgálom (3.2), hogy milyen módon értelmeződnek a szóhatárok a mesekönyvekben, illetve lehet-e egyáltalán – konvencionális értelemben vett – szóhatárokról beszélni ez esetben.

Mivel a szövegek szerzői nem a sztenderd változat beszélői, valamint nem rendelkeznek közvetlen hozzáféréssel az ortográf normarendszerhez, feltételezhető, hogy írásmódjuk sem mutat egységes mintázatokat. Így hipotézisem a következő: a heterográfként felismerhető írásmódok esetén a szóhatárok eltérő módon jelennek meg, lévén, hogy a nyelvi egységek meghatározása az egyéni megoldások heterogén módozatait követik. Ezért nem szükséges a szóhatárról mint szavakat elválasztó jelölésmódról beszélni, helyette úgy érdemes tekinteni a szövegekre, mint amelyekben az (élő)beszédben érzékelt beszédegységek (amelyeket a beszélők összetartozónak ítélnek meg) jelennek meg írásban, és ezek határolódnak el egymástól – az eltérő percepció alapján akár eltérő módon is.

Ennek alátámasztására az elemzés második felében (3.2.2) elemzett példákat két helyi résztvevő segítségével tekintettem át. Az általam (a kutatócsoport más tagjaival való konzultációt és a lovári sztenderd alakok tanulmányozását követően) további egységekre bonthatónak ítélt, de a szövegben egybeírt alakokra koncentráltam. Az elemzés során két romani-magyar kétnyelvű szerzőt-fordítót megkérdeztem arról, tudnák-e, javasolnák-e a szóban forgó erőforrások további bontását, így az elemzés elsősorban a helyi résztvevők saját, helyi tudásán alapul, illusztrálva a szóhatárok jelölésének eltérő megoldásait.

2. A szóhatárok jelölése írásban

2.1. Nyelv és írás, szóbeliség és írásbeliség

Az írásbeliség (így az írás) elválaszthatatlan a nyelvtől, ezért az erről alkotott meghatározások elsősorban attól függnek, hogy a nyelv maga milyen módon definiálódik. A szociolingvisztika a nyelvre az emberi társas viselkedés részeként tekint (García 2014a), a nyelv tehát elsősorban cselekvésként határozható meg: „nincs nyelv, csak folyamatos

nyelvi cselekvés (*languaging*) az emberek tevékenységeként a világban" (Maturana–Varela 1980: 34, idézi Li 2018: 16, fordítás tőlem). Szakítva a saussure-i hagyomány óta tárgyiasított nyelvkoncepcióval, e nézőpont úgy tekint a nyelvre, mint ami nem egy megfogható „dolog", amely önmagában is létezne (beszélő nélkül), hanem éppen az ember cselekvő tevékenysége hozza létre, ilyen értelemben a nyelv saját létrejöttében – és csakis abban – nyerhet érvényt. Ahogyan arra Humboldt is rámutat, a „nyelv, ha valóságos lényegében fogjuk fel, szakadatlanul és minden pillanatban elmúló valami" (Humboldt 1985 [1836]: 82–83). Következésképpen a nyelv akkor (illetve csak akkor) létezik, ameddig van beszélője, ettől nem függetleníthető, hiszen maga a beszélés hozza létre – a nyelv tehát nem eszköz, tárgy, hanem az ember cselekvő tevékenysége: „maga a nyelv nem mű (ergon), hanem tevékenység (energeia)" (Humboldt 1985 [1836]: 83).[2] A nyelv Humboldt felfogása értelmében (is) egy dinamikus és komplex, állandó változásban lévő kollektív emberi tevékenység.

Ezek az írásbeliség szempontjából amiatt fontos megállapítások, mert az „írás nem egyszerűen tárgyakat reprezentáló képekből áll, hanem valójában egy *kijelentést* reprezentál, szavakat, melyeket valaki kimond, vagy legalábbis úgy képzeljük, hogy kimond" (Ong 2010 [1982]: 78, kiemelés az eredetiben). Ez a megközelítés az írott nyelvet a beszélt nyelvvel állítja párhuzamba, azonban egyúttal a legfőbb különbségre is rámutat, miszerint az írott szavak nem cselekvések (Ong 2010 [1982]: 35), csak azok reprezentációiként tételeződnek, amennyiben a szóbeliség vizuális ábrázolása a céljuk. Így az írás sosem lehet a nyelvi cselekvés maga, csupán annak részleteiben megragadott ábrázolására tett kísérlet.

Saussure az írást a nyelv reprezentálásának eszközeként tételezte, a *Bevezetés*ben a következőkben határozta meg a nyelv és írás kapcsolatát:

> „A nyelv és az írás két különböző jelrendszer; a második létezésének egyetlen értelme az, hogy az elsőt ábrázolja; a nyelvi objektumot nem a leírt szó és a kiejtett szó együttese határozza meg; az utóbbi önmagában alkotja az objektumot. A leírt szó azonban olyan szorosan kapcsolódik a kiejtett szóhoz, hogy végül magához ragadja a főszerepet; ez oda vezet, hogy ugyanolyan vagy nagyobb fontosságot tulajdonítunk a hangjel ábrázolásának, mint magának a jelnek. Olyan ez, mintha azt hinnénk: ahhoz, hogy valakit megismerjünk, többet ér megnézni a fényképét, mint az arcát." (Saussure 1967: 44–45)

Saussure arra hívja fel a figyelmet, hogy az írás olyannyira elválaszthatatlan lett a nyelvtől (a saussure-i értelemben vett *langue*-tól), hogy a nyelvi jelek az írott jelekkel szemben háttérbe szorultak. Erre jó példák továbbá a helyesírások, melyek esetében a kiejtett hangsor mellett az írásban egy szabályokkal meghatározott alak áll – így voltaképpen nem a szó maga, hanem az azt alkotó (szabályok mentén egymás mellé illesztett) betűk sora kerül a hangsúlyosabb szerepbe. Éppen emiatt nevezi Vigotszkij az írott beszédet egyúttal elvont beszédnek is, mivel meglátása szerint az írás során át kell váltani erre „az elvont beszédre, amely nem a szavakat, hanem a szavak jelképeit használja" (Vigotszkij 2000: 261–262). Az írás célja azonban nem csupán a nyelv ábrázolása, hanem ezzel együtt annak a cselekvésnek a reprezentálása is, ami az élőbeszéd sajátossága: ez pedig

[2] Éppen ezért kerül központi szerepbe a *languaging* terminus, amely a nyelvi cselekvésre helyezi a hangsúlyt, nem pedig a tárgyra (*language*), amivel a cselekvést végre lehetne hajtani.

a beszélő saját(os) (nyelvi) tevékenysége. Vigotszkij ezért az írott beszédet a szóbeli beszédtől a következő módon határolja el:

> „Az írott beszéd teljesen külön beszédfunkció, amely felépítésében és funkcionálásában nem kevésbe különbözik a szóbeli beszédtől, mint a belső beszéd a külsőtől. Az írott beszéd (…) legminimálisabb fejlődéséhez is magas fokú absztrakciót kíván. Ez olyan beszéd, amelyből hiányzik annak zenei, intonációs, expresszív, egyszóval hangzásbeli része. Beszéd – gondolatban, képzeletben, de olyan beszéd, amely nélkülözi a szóbeli beszéd leglényegesebb ismérvét: az anyagszerű hangot." (Vigotszkij 2000: 261)

Bár a nyelv célja alapvetően az, hogy „az artikulált hangot képessé tegye a gondolat kifejezésére" (Humboldt 1985 [1836]: 83), az írás éppen az élőbeszéd említett sajátosságát nélkülözi: helyette a nyelvi (írás)jeleknek kell ezt a funkciót betölteniük, ilyen értelemben a nyelvi cselekvés is korlátok közé szorul. Saussure is felhívja a figyelmet rá, hogy „az írás egy »másodlagos leképzőrendszer«, mely az azt megelőző elsődleges rendszeren, a beszélt nyelven alapul" (Lotman 1977, idézi Ong 2010 [1982]: 15), így az írott nyelv alapjául szükségszerűen a beszélt nyelvnek kell szolgálnia, mert célja ennek rögzítése. A szóbeliség tehát elsődleges szerepben van az írásbeliséggel (és az írással) szemben. Jól igazolhatja ezt, hogy „a nyelv valójában oly alapvetően szóbeli természetű, hogy az emberiség története során beszélt sok ezer – akár több tízezer – nyelv közül csak mintegy százhat olyanról tudunk, amely eléggé írásossá vált ahhoz, hogy »irodalomról« beszélhessünk az esetében" (Ong 2010 [1982]: 14).

A betűírás célja az élőbeszéd ábrázolása, ez volt (kezdetben) „a *scriptio continua*, a folyamatos – szóközök nélküli – írás, amely nem egyéb, mint a szintén folyamatos beszéd pontos leképezésére irányuló törekvés" (Benczik 2001: 67). A szavak elhatárolása ezért csak később jelent meg az írás történetében (Benczik 2001, Saenger 1997). Az írott szövegben (európai nyelvek esetén) konvencionálisan a szavak elhatárolása szóközökkel történik: ez a beszéd folyamatosságát (önkényes módon) megszakítja, és szemantikai (de inkább nyelvi) egységeket tételez fel. Ezek meghatározásával az írásbeliségben kialakul egy olyan (követendő) szabályrendszer, amely alapján egyértelműnek kezd látszani az, hogy mi számít önálló nyelvi egységnek. Jól mutatja ezt, hogy a szóközök az írott szövegekben „hozzájárultak a nyelvi tudatosság és az analitikus gondolkodás elmélyítéséhez is, hiszen szakadatlanul sulykolták az olvasó elméjébe a szavak különállóságának" (Benczik 2001: 97), ezáltal a szavaknak „mint diszkrét szövegegységeknek a tudatát" (Benczik 2006: 75). Mindennek ellenére a beszéd folyamatjellegéből következően „a szavak – pontosabban a fonetikai szóhatárok által határolt beszédszegmensek – a mai beszélt nyelvben is egyfajta kontinuumot képeznek" (Benczik 2001: 67). Ezzel mutatva rá egyúttal arra, hogy a jelsorok nem mutatnak tisztán diszkretizált jelleget, amennyiben egy ilyen jelsor (szó) nem csupán a beszédhangok sora, hanem egyúttal egy „folyamatos egész" (Benczik 2001).

Sztenderdizált nyelvek esetében – a hosszabb folyamatok eredményeként kialakult helyesírások következtében – az írott alakok rögzítettek és konvencionálisak. Nem sztenderdizált írásmódok esetében a szövegtagolás jóval inkább kötődik a beszélt nyelvhez, lévén, hogy a lejegyzőnek nincsen támpontja a helyesírás tekintetében. Ezért az élőbeszéd tud alapként szolgálni az írásgyakorlatok során, vagy például valamely másik nyelven szerzett írásbeli jártasság, amelynek analógiájára tagolja a szöveget különböző

egységekre. Az ilyen jellegű írásmódok esetében az írás változatossága jellemző, a szavak egymástól való elhatárolása is egyéni meggyőződések mentén rajzolódik ki.

A szavak egymásutánisága – azaz a beszéd maga – folyamatosságot tételez, amit az írás nem képes pontosan reprezentálni: ugyanakkor egyénenként eltérő lehet, hogy a beszélők hol érzékelnek szóhatárokat a hangzó beszéd folyamatosságában. Az írásrendszerek éppen a fonetikai elvekkel szakítanak, helyettük a grammatikai elvek érvényesülnek bennük, így „az írásjelhasználat lényegében elszakadt a nyelvi akusztikumtól" (Benczik 2001: 94). A szóközök használata is ezt mutatja, abból következőleg, hogy szemben áll a fonetikus elvvel: szóban nem minden esetben figyelhető meg a szünettartás a szavak között (Benczik 2006: 75). Mindez kiválóan illusztrálja azt, hogy az írásbeliség létrejöttéhez (sőt, jóval inkább létrehozásához) – szemben a beszélt nyelvvel – tudatos tevékenységre van szükség, ezáltal az írott és beszélt nyelv különbözősége azok létrejöttében is megfogható.

Így azzal együtt, hogy az írás a nyelvi gyakorlatok új terét nyitja meg, „az írásra jellemző távolság újfajta pontosságot kölcsönöz a nyelvhasználatnak azáltal, hogy eltávolítja azt a szóbeliségre jellemző gazdag, de kaotikus kontextustól" (Ong 2010 [1982]: 93). Ez az újfajta pontosság a nyelv vizuális ábrázolásán át (is) megvalósuló nyelvi egységességre való törekvés szándékában ragadható meg. Ennek fő forrásai az ortográfiák, amelyek részeként a helyesírások szabályaikkal járulnak hozzá ennek fenntartásához.

2.2. A szó és a szóhatárok

A szó mint önálló nyelvi egység meghatározása korántsem egyértelmű és evidens: „az, hogy mi számít szónak, az egyes nyelvekhez kötődően határozható meg, a szó fogalma nem univerzális" (Ladányi 2017: 505). A különböző szófelfogások annak függvényében változhatnak, hogy milyen szempontot vesz figyelembe az adott perspektíva, vagy egyáltalán: mely nyelvre kívánja azt alkalmazni.

A szóról alkotott meghatározások csoportosítása (Ladányi 2017) történhet az alapján, hogy az eltérő megközelítések a nyelv mely szintjéhez viszonyítva értelmezik a *szó* fogalmát. A *fonológiai szó* olyan nyelvi egységet jelent, amelyen belül bizonyos fonológiai folyamatok érvényesülnek. Alaktani szempontból a következőképpen definiálható a *morfológiai szó*: „morfológiai szavakon a morfológiai kategóriáknak és funkcióknak, illetve a morfológiai műveleteknek megfelelő alaki mintázatokat értjük. Az inflexiós morfológiában, azaz a jelezésben és a ragozásban a morfológiai szavak a szavaknak a szófajukra jellemző grammatikai jelentések (…) szerinti alakjai" (Ladányi 2017: 506). A *szintaktikai szó* pedig olyan egységként határozható meg, amely megbonthatatlan abban az értelemben, hogy elemei közé más egységek már nem helyeződhetnek (Ladányi 2017: 507).

A leíró grammatika a nyelvet egy hierarchikus rendszerként tételezi (vö. nyelvi szintek). A *Magyar grammatika* (szerk. Keszler 2017) szerint a szó „szóelőfordulásokból elvont önálló jelentésű nyelvi egység, szótári szó; gyakran jelkombináció" (Lengyel 2017: 24); ugyanakkor megkülönbözteti a lexémákat (elvont nyelvi egység) és a szóelőfordulásokat. A *lexéma* „a közös alaki, szerkezet- és jelentéstani tulajdonságokkal rendelkező szóelőfordulásokból elvont nyelvi egység", míg a *szóelőfordulás*ok „legtöbbször önálló fonetikai, szerkezeti és jelentéstani egységek, amelyek konkrét jelentését az adott mondat határozza meg, de alakjuk, szerepük is az adott mondat szerkezetétől, jelentéseitől függ" (Lengyel 2017: 26). A szóhatárok ilyen módon meghatározott alaki, szerkezeti és jelentéstani komponensekkel rendelkező nyelvi egységek határait jelentik.

A *szótári szó* fogalma már a nyelvhasználók perspektíváját is felhasználja a szó fogalmának leírásához: „a szótári szó (lexéma) a nyelvhasználó közösség által ismert, konvencionális szó; a ragozható szavak esetében olyan alak, amely a teljes paradigmát, vagyis az összes szóalakot képviseli a szótárban" (Ladányi 2017: 507). Még inkább beszélőközpontú perspektíva érvényesül a *lexikai szó* fogalmának meghatározásakor:

> „A lexikai szó fogalma (…) a nyelv konvencionális elemeit ragadja meg, de nem a paradigma, hanem az összetett egységek nyelvi egység státuszának szempontjából. Azokat az összetett alak-jelentés párokat (szimbolikus egységeket) tekintjük nyelvi egységnek, amelyeknek a jelentését akkor is közvetlenül a teljes egységre vonatkoztatva, a részek elemzése nélkül hívjuk elő és értjük meg, ha az adott alakjelentés pár szerkezetileg összetett." (Ladányi 2017: 508)

A lexikai szó fogalma túllép a korábban említett szómeghatározásokon (nem csupán a funkcionális szemléletmód tekintetében), amennyiben azok csupán formai pólusával számoltak a szavaknak – fonológiai, morfológiai vagy paradigmatikus viszonyok mentén. A szónak e megközelítése figyelembe veszi annak szemantikai pólusát is, ennyiben a szót szimbolikus egységnek tekinti.

A szó mint nyelvi egység definiálásának nehézségét érinti Ronald Langacker is Andor Józsefnek adott interjújában (Andor 2005). Andor József egyik hozzá intézett kérdése arra vonatkozik, hogy Langacker elméleti keretében (kognitív nyelvtan) az egyes nyelvi egységek (kifejezés, lexikális egység) miképp definiálódnak, és ezek hogyan viszonyulnak a konvencionális értelemben vett szó meghatározásához. Langacker a kognitív nyelvtanban az egység [unit] terminust használja mindazon nyelvi egységek megnevezésére, amelyek elfogadott kognitív rutinná váltak. Ebben az értelemben a lexikai szó (vö. Ladányi 2017) definíciójával mutat hasonlóságot, ami a langackeri szemléletmódra épül. Látható az is, hogy Langacker nem használja a szó terminust és kategóriát, helyette a kifejezést alkalmazza. A nyelv alapegységeit a megértés és a feldolgozás műveleti dimenziói mentén értelmezi, nem a formai szerveződés szolgál alapul ezek kijelölésekor. Az egység tehát a nyelv azon eleme, „amelyet a beszélő elég alaposan megtanult, hogy nagymértékben automatikusan tudja kezelni, anélkül, hogy figyelmét annak különálló részeire vagy elrendezésükre összpontosítaná. Az egység belső komplexitása ellenére »előre csomagolt« konstruktumot alkot; ezért a beszélőnek nem szükséges arra figyelnie, hogy miképp rakja azt össze, könnyen bánhat vele egységes entitásként" (Langacker 1987: 57, idézi Tolcsvai Nagy 1995: 171). Azt, hogy a szó definiálása korántsem egyértelmű, Langacker érinti egyfelől nyelvtipológiai szempontból, felhívva a figyelmet arra, hogy például a poliszintetikus nyelvekben a szó egyúttal új kifejezést is jelent – ezzel szemben ezt más nyelvtípusokban téves volna kijelenteni, a szó ilyen esetben jóval inkább valamilyen konvenció mentén meghatározott és elfogadottá vált alakváltozatként (l. a szóelőfordulást hagyományos keretben) tételezhető. Másfelől Bloomfield definíciójára is utal, aki a szót (pszichológiai egységként) úgy határozza meg, hogy „a szó minimális szabad forma, a szóhatár pedig azonos azzal a hellyel, ahol természetes módon szünetet tartunk" (Andor 2005: 23). Kérdés ugyanakkor, hogy e definíció mentén eldönthető-e egyértelműen, mi tekinthető szónak. Sztenderdizált nyelvekben a szavak meghatározott alakváltozatként, így konvencionalizált egységekként vannak jelen, amelyeket szótár rögzít, illetve a helyesírásnak köszönhetően egy követendő normarendszer is a beszélők rendelkezésére áll. Olyan nyelvek esetében azonban, amelyeknek nincs (vagy

nincs széles körben elterjedt) sztenderd változata, e normarendszer hiányában nem evidens, hogy melyek a nyelv azon elemei, amelyek önálló nyelvi egységekként volnának meghatározhatók – a beszélők számára semmiképp.

Következésképpen Langacker a szó kétpólusú voltára hívja fel a figyelmet, amennyiben az egyszerre tételezhető fonológiai és szemantikai egységként is. Leszögezi egyúttal, hogy „a »szó« terminust általános értelemben vett szavakra szeretném korlátozni, azaz olyan dolgokra, amelyeket közökkel választunk el egymástól (azt feltételezvén, hogy ez valamennyire racionalizált gyakorlat alapján történik)" (Andor 2005: 23). Ugyanakkor felhívja arra is a figyelmet, hogy nem jelenthető ki az, hogy a nyelv (csupán) szavakból állna, ilyen módon az sem, hogy az emberek csak szavakat képeznek a nyelvi gyakorlataik során. Ebből adódóan válik szükségessé egy olyan megnevezés, amely nemcsak a szavakat foglalja magában a nyelv egységeiként, hanem bármilyen fajta és terjedelmű megnyilatkozást: erre javasolja a kifejezés [expression] terminust. Míg a lexikális egység kötött kifejezésként határozható meg, addig a szó fonológiai egységet képez: a kifejezés pedig minden képzett szekvencia leírására alkalmas, annak terjedelmétől függetlenül. A lexikális egység, a szó és a kifejezés elhatárolása is jól mutatja, hogy a szó mint nyelvi egység meghatározása korántsem egyértelmű és evidens, illetve nagyban függ attól is, hogy milyen perspektíva érvényesül az egységek kijelölésekor.

A pszicholingvisztikai kutatások alapján a szavak a (hangzó) beszédből könnyen kiemelhető (akusztikai, nyelvi) egységek, amelyek felismerése már 9 hónapos kortól megfigyelhető (Jusczyk–Aslin 1995). Egyes megközelítések szerint a szófelismerés valószínűségi alapon történik: „a szótagok egymásra következésének valószínűsége (átmenet-valószínűség) a szón belül magasabb, mivel a szón belül a szótagok és szegmentumok sorrendje mindig azonos" (Markó 2017: 82). A szóhatáron ellentétben ezzel jóval inkább változatosság figyelhető meg, így az elemek egymásra következésének valószínűsége alacsonyabb (Markó 2017). Jelentéses egységnek ugyanakkor nem kizárólag a szavak nevezhetők, hanem például a *kollokációk* is, amelyeket a gyerekek gyakran szóként (egy egységként) értelmeznek (Markó 2017: 82–83). Ez abból adódik, hogy „a folyamatos beszédben (…) nem jelzik szünethelyek minden egyes szemantikai egység kezdetét vagy befejezését, sőt a nyelv fonológiai szabályai nemritkán túllépnek a szó terjedelmén" (Gósy 2005: 134). Mindazonáltal van olyan felfogás is, amely a kontextuális információt tartja meghatározónak a szavak felismerésében: a beszéd nem minden esetben jelent támpontot az egyes nyelvi egységek elkülönítésében, mert nem feltétlenül tartalmaz olyan szupraszegmentális jegyeket, amelyek ezt lehetővé tennék (Gósy 2005: 134).

Látható tehát, hogy az említett nyelvészeti megközelítések más-más aspektusból ragadják meg elemzésük tárgyának, a nyelvnek és annak egységeinek viszonyát, így a szavak meghatározásának kérdését is. Írásbeliség viszonylatában a szó meghatározásának kérdése az ortográfiával áll összefüggésben. A sztenderdizált írásrendszerek a nyelv leírása során szabályrendszereikkel egyúttal túl is lépnek a beszéd önmagában való leképezésén: a nyelv ábrázolásával párhuzamosan annak egységeit is vizuálisan kívánják megragadni. Ezek az egységek pedig önkényesen meghatározottak, és nem feltétlenül esnek egybe a beszélők nyelvi tapasztalataival.

3. Szóhatárok jelölése heterográf írásmód esetén

3.1 A mesekönyvek elkészítése

A Károli Gáspár Református Egyetemen működő Transzlingváló Kutatócsoport[3] fő tevékenysége Tiszavasvárihoz kapcsolódik. A kutatócsoport a transzlingválás elméleti és gyakorlati vonatkozásaival (vö. García 2014b) foglalkozik, emellett a nyelvi részvétellel (Stroud 2001, Williams–Deumert–Milani eds. 2022) kapcsolatos etnográfiai munkákat folytat, a kutatások a részvételiség (l. részletesen Bodó et al. 2022) jegyében zajlanak. Azaz a kutatás, illetve a projektek a helyi résztvevőkkel kollaborációban valósultak és valósulnak meg, így kísérelve meg oldani a hagyományos kutatásokra jellemző kutató–kutatott dichotómiát. E munkához 2019-től egy Erasmus-projekt is kapcsolódott (Heltai–Tarsoly eds. 2023).

A projektek egyikének, egy részvételi kutatás eredményeként jöttek létre az elemzésekhez felhasznált mesekönyvek 2020 nyarán. A Tiszavasváriban, helyi résztvevők (hat roma asszony) közreműködésével készült négy mesekönyv (Tiszavasvári Transzlingváló Műhely 2020) szövegei eredetileg magyar nyelvű cigány mesék romani (annak helyi változatának megfelelő) fordításait tartalmazzák.[4] Ezen kívül a mesekönyv tartalmaz két olyan mesét is, amelyeket a helyi roma asszonyok írtak. Az elemzendő *Kinni tyúkjai* (Bari 1990) című mese a mesekönyv négy kötetében egy-egy fordításban szerepel, az egyes változatokat más személyek fordították. A mesekönyvbe szánt, magyar nyelvű cigány népmesegyűjteményből kiválasztott meséket a helyi gyerekekkel közösen olvastuk el a kutatócsoport egyetemi résztvevőivel (oktatók, hallgatók), majd jelöltük ki azt a három magyar nyelvű meseszöveget, amik végül a mesekönyvbe kerültek. A gyerekek e szövegekhez illusztrációt is készítettek.

A kötetek részvételiség jegyében a helyi résztvevők fordításával és szövegírásával jöttek létre. A résztvevők tiszavasvári, cigány–magyar kétnyelvű roma asszonyok voltak, akik már korábbi projektekben is részt vettek a kutatócsoport tagjaiként. A mesekönyvek a következőképpen készültek el: a gyerekekkel közösen kiválasztott mesék szövegeit 2-3 helyi résztvevő egymással közösen fordította. A munkafolyamat során a helyi résztvevők egyfelől saját fordításokat írtak az egyes magyar szövegekről, a mesék szövegeit egyik napról a másikra kellett otthon lefordítaniuk magyarról romanira. Mivel a szövegek egészével így rendszerint nem végeztek, a munkát másnap közös workshopokon véglegesítették: a hat helyi résztvevő összesen négy fordítást hozott létre. Az otthoni munka jellemzően egyénileg, a workshopon végzett munka pedig párosan-kiscsoportban folyt. A (kézírásos) fordításokat a (romaniul egyébként nem tudó) hallgatók begépelték. Ezt a gépelési folyamatot a fordítók folyamatosan figyelték, így ellenőrizték a szöveget abból a szempontból, hogy megfelelő lett-e a begépelt változat, vagyis minden a saját írásmódjuknak és megoldásaiknak megfelelően szerepel-e; ha nem, akkor ezt jelezték és javították. Ezen kívül a végleges begépelt változatokat is átnézték, az esetleges kérdéses részeket korrigálták. Ennek során lehetőség volt arra, hogy az olyan problémás kérdésekre is kitérjenek, mint például a beszédhangok jelölése, a mondatok tagolása, illetve a szóhatárok kérdése. Fordításokat ezen kívül úgy is készítettek, hogy a magyar szöveg romani fordítását szóban diktálták le egy-egy hallgatónak, akik begépelték a

[3] https://btk.kre.hu/index.php/2015-12-05-09-31-20/kari-kutatocsoportok/826-transzlingvalo-kutatocsoport.html

[4] https://translangedu.hu/mesekonyv-projekt-2020/

mondottakat. Ennek az előnye az volt, hogy az esetleges kérdéseket azonnal tisztázni lehetett, és a szöveg fordítója a fordítással szinkronban ellenőrizni is tudta a begépelt szöveget – adott esetben javítást, pontosítást tudott kérni attól, aki éppen gépelte azt, amit mond. Mivel az egyes szövegeket többen fordították pár fős csoportokban, a fordítók között is létrejöhetett diskurzus arról, hogy pontosan milyen megoldásokat szeretnének alkalmazni, a több opció közül melyik volna a megfelelő. Mindez pedig azért is hasznosnak bizonyult, mert a felmerülő kérdéseket együttesen tudták megoldani, így találva egy közösen megfelelőnek érzett lehetőséget. Az elkészült szövegeket végül a helyi résztvevők még egyszer átnézték, így a mesekönyvekbe került szövegek az általuk megfelelőnek minősített végső változatok.

A szövegek fordítói a helyi romani beszédmódjaik mentén jegyezték le a meséket, nem pedig a lovári helyesírást követték a szövegalkotás során. Különböző, elsősorban vallási kiadványokban már találkoztak ezzel az írásmóddal, de saját írásgyakorlataikat nem ehhez a változathoz igazítják. A leírás alapja ilyen módon a szerzők egyéni invenciója volt, ennek során elsősorban a beszélt nyelvre támaszkodhattak (pl. prozódia, kiejtés). A szövegek így heterográfként válnak felismerhetővé, a szerzők-fordítók egyéni meggondolásai tükröződnek bennük.

A heterográf jellegű szövegek legfőbb jellemzője (Blommaert 2008: 11 alapján), hogy bennük a grafikai szimbólumokat a szerzők nem az ortográf normáknak megfelelően alkalmazzák. Ez megnyilvánulhat az írásjelek nem szisztematikus alkalmazásában, például a kis- és nagybetűk változatos használatában, illetve abban is, hogy az írók a szavakat különböző módokon írják le, amelyek gyakran a kiejtést reprezentálják. Az ilyen jellegű szövegek a vernakuláris változathoz igazodnak, mely láthatóvá teszi a sztenderd normáitól való eltérést, sőt voltaképpen az annak normáihoz való hozzáférés hiányát. Nem zárja ki ugyanakkor, hogy valamely normaként értelmezhető példa mégis jelen legyen az ilyen szövegalkotási módokban, ugyanakkor ez esetben nincs szó egységes és konzekvens mintázatokról. E szövegek szerzői olykor olyan műfajokban írnak, amelyek létrehozásához nem feltétlenül rendelkeznek a szokásosan jellemző erőforrásokkal, így a létrejövő műfajok is heterogének, amennyiben más műfajok sajátosságai ötvöződnek bennük. A szövegek gyakran a helyi tudásra építve jönnek létre, a szövegalkotás során a lokális ismeretek tehát mint elsődleges erőforrások kerülnek felhasználásra, így a szövegek sokszor csak helyileg értelmesek és értékesek, máshol „elveszítik a »hangjukat«" (2008: 11). Blommaert megközelítésében a hang nem csak a bahtyini koncepciót követi. Hymes (1996) nyomán úgy tekint rá, mint ami a közvetlen kommunikációs hatásában ragadható meg, és ezzel kíván rámutatni a hangok közötti feszültségek relációjában kialakuló társadalmi egyenlőtlenségekre. E ponton mégis közelít Bahtyin (1981) koncepciójához: mindkét felfogás a hangot más hangokkal való kapcsolatából, vagy éppen ennek hiányából adódó feszültségekkel kapcsolatban értelmezi (l. részletesen Bodó–Fazakas 2023: 52). A heterográfia e kontextusban úgy értelmezhető tehát, mint ami képes hangot adni a nem sztenderdként felismert formákat követő írásmódoknak, ugyanakkor e hangok csak saját kontextusokban rendelkeznek potenciállal, ebből „kilépve" ezt elveszíthetik.

3.2 Elemzés

A dolgozat további részében egy mese négyféle fordítását elemzem. Ezek mindegyikét más(ok) fordították, és így eltérő nyelvi és írásbeli megoldásokat vonultatnak fel (*Kinni*

tyúkjai, romani fordításai: *Kincsoszke kányá* [1. kötet], *Le Kincsoszke kányá* [2. kötet], *Kincsószke kányá* [3. kötet], *Kincsoszke kányá* [4. kötet] – a változatosság már a szövegek címeiben is látható).

Az eltérések különböző nyelvi szinteken figyelhetőek meg:

1. a beszédhangok esetében a romaniban szerepelnek olyan hangok, amelyekre a magyar ábécé betűkészlete nem tartalmaz írásjelet. Ilyen a zöngétlen laringális spiráns [x] és az aspirált (hehezetes) mássalhangzók [t^h, k^h, p^h], vö. *phuro rom* ~ de: *puro rom* (az előbbi esetben a fordító nem kizárólag a magyar betűkészletre támaszkodott, hanem egyúttal a kiejtést is igyekezett visszaadni a leírt szóalakban). Ezen kívül nem egységes az időtartam jelölése sem: a magánhangzók és mássalhangzók esetében egyaránt ez jellemző.
2. A szavak, szókapcsolatok, összetett szavak esetében az egybe- és különírás nem konzekvens.
3. A mondatokban a központozás változó, a fordítás során nem feltétlenül a magyar szöveg mondathatárait követik a szerzők.
4. Az egyes nyelvekhez köthető erőforrások tekintetében is heterogén megoldások vannak jelen, így az írások transzlingvális (vö. Canagarajah 2013) jelleget mutatnak: a magyarként és romaniként felismerhető nyelvi erőforrások nem különülnek el egyértelműen, ezek egyes nyelvekhez rendelése nem evidens.

A következőkben a szavak szintjén a szóhatárokkal kapcsolatos változatosságot elemzem, az egyéb – például hangtani és mondattani – eltérésekre nem térek ki. A példák a mese (illetve mesék) teljes szövegéből származnak.

3.2.1. Kiválasztott nyelvi elemek elemzése

Az elemzésben két konkrét nyelvi elem (*puro rom* 'vén/öreg cigány' és *opre* 'fel, föl, rá' igekötő) írásmódjainak változatosságát tekintem át a *Kinni tyúkjai* című mese négy fordításában.

Az első nyelvi elem a *puro rom* 'vén/öreg cigány' (és alakváltozatai), amely szókapcsolat (*puro rom* 'vén/öreg cigány') az első kötet első meséjében (*Kincsoszke kányá*) többször előfordul, összesen három alakváltozatban, melyek a következők: *puro rom* ~ *purorom* ~ *phuro rom*. A három alakváltozat a következő szövegkörnyezetekben fordul elő:

Romani szöveg	Magyar szöveg[5]
(1) ***Ákánág pál egy*** *puro rom* ***penáv egy mesá ánde Vásváribá beslász peszke csávehel le Kincsohál.***	'Most egy ***öreg cigány***ról fogok mesét mondani, aki Vasváriban lakott a fiával, Kinnivel.'
(2) ***Válinesztár kátár to grász? – pucsjász o*** *puro rom.*	'Hát megvásl a lovadtól? – kérdezte az ***öreg cigány***.'
(3) ***Egyezinde sukáre, papiro irinde páló alkuvo táj o*** *phuro rom* ***kingyász o grász.***	'Megegyeztek szépen, passzust írtak az alkuról, az ***öreg cigány*** megvette a lovat.'
(4) ***Héj tu*** *puro rom* ***kinn mure gurunyá ha már murogrász ketute kerülingyász tável ote i gurunyi is!***	'Hé, te ***vén cigány***, vedd meg a tehenemet is! Ha már a lovam hozzád került, legyen ott a tehén is!'
(5) ***Ács cság tu*** *purorom!*	'Állj meg te, ***vén cigány***!'

[5] A magyar fordítások nem a romani nyelvű szövegek szó szerinti fordításai, hanem a fordítás alapjául szolgáló magyar nyelvű cigány mese részletei.

(6) ***O*** *purorom* ***meg kétségbe pejász náskerlász tejlepipu táj jajgatinlász szándarokirlo.***	'A ***vén cigány*** meg kétségbeesetten rohangászott odalent a földön és óbégatott torkaszakadtából.'
(7) ***O*** *puro rom* ***vicsinkerlász ote tejle jajgatinlász raulász hogy szo ávlá leszke csávehel.***	'A ***vén cigány*** óbégatott odalent, jajgatott, siratozott, hogy mi lesz az ő fiával.'
(8) ***O*** *puro rom* ***anglalijász ándár peszki táska egy gauno táj kezdinde összetekiden lekányen.***	'A ***vén cigány*** előhúzott az alávetőjéből egy zsákot, és elkezdték összeszedegetni a tyúkokat'
(9) ***Szohi tuhal tu*** *puro rom***?**	'Mi történt véled, te ***vén cigány***?'
(10) ***Opre pádi o*** *puro rom:* ***(…)***	'Fölfelel erre a ***vén cigány***: (…)'

1. táblázat. Az 'öreg cigány' írásmódjai

A szókapcsolat írásmódjának változatossága a szövegen belül mutatja azt, hogy a szöveg fordítói nem egy konvencionális szabály mentén jegyzik le a magyar szókapcsolat cigány megfelelőjét. Az egybe- és különírt alakot egyaránt megfelelőnek érzékelték, hiszen az eltérő írásmódok a megértést nem befolyásolják, a leírt alakok között nincsen szemantikai különbség. Egyik esetben a *puro* ('vén, öreg') jelzőként járul a *rom* ('cigány') jelzett szóhoz, így minőségjelzős alárendelő szintagmaként válik értelmezhetővé, más esetben azonban a két összetételi tag egy egységet alkot. A jelentést ugyanakkor nem befolyásolja az, hogy a szerző hova helyezi a szóhatárt.

A következő nyelvi elem, amit elemzés tárgyává teszek, az *opre* szó, amely igekötőként és (igekötőként használt) határozószóként szerepel az első kötet ugyanezen szövegében:

Romani szöveg	Magyar szöveg
(1) ***Hász andeleszki zsebá egy sejlo, o vigopeszkomáskár pángjász pálodi kezdingyász lekányen*** *opretepánkeren* ***pelesejleszkolungipo pásekekáver.***	'Volt a zsebében egy madzag, a végét a derekára kötötte, aztán kezdte a tyúkokat ***rácsomózni*** a madzag hosszára, sorban, egymás után.'
(2) ***Odi lija számá, hogy*** *oprepirel* ***ándolevegeüvo máskár o felheüva.***	'Azt vette észre, hogy ***fent jár*** a levegőben, a felhők közt.'
(3) *Opreszálinde* ***lehel o kányá ándoúcsipo táj repülinlász szár o veszedelmo!***	'***Fölszálltak*** véle a tyúkok a magasba és repítették, akár a veszedelem.'
(4) ***Ha o kányá ando gauno tavnehász ná*** *repítindehászmán opre ando* ***égo!***	'Ha a tyúkok zsákban lettek volna, nem ***repítettek volna fel*** az égbe!'
(5) ***Eke sejlehel pepeszkomáskár pangjász o kilenc kányá táj odálá kezdinde*** *oprefele* ***te ligren ándo báró úcsipó!***	'A derekára kötötte mind a kilenc tyúkot, és azok kezdték ***fölvinni*** abba a rettenetes nagy magasságba!'

2. táblázat. Az *opre* írásmódjai

A magyar helyesírásban (ami esetleg minta lehet a szövegek írói számára, mivel iskolai tanulmányaik során ezzel találkoztak intézményi keretek között) abban az esetben, ha az igekötő közvetlenül az előtt az ige (vagy igenév) előtt áll, egybeírjuk vele, ha pedig követi az igét (vagy az igenevet), akkor különírjuk tőle. Az igekötő külön szó marad akkor is, ha közte és az ige (vagy igenév) között más szó is van (AkH.[12]: 55–56). Abban az esetben, amikor az igekötő az ige után áll, a magyar helyesírás alapján, megszokott módon különírt alakként szerepel az igekötő: *repitindehászmán opre*. A magyar helyesírási szabály alapján „az igekötőként is használt határozószót különírjuk akkor, ha

határozószói szerepét emeljük ki" (AkH.[12]: 56). Ezt nem követik a szerzők az *oprepirel* ('fent jár') alak esetében.

A második kötetben szereplő szövegben is hasonló változatosság figyelhető meg az igekötő esetében. Itt az *opre* 'meg' jelentésben is szerepel:

(1) *Jek álkálmohal* ***szolitingyálen opre*** *jek gádzsó.*
'Egy alkalommal ***megszólította őket*** egy gazda.'

Eltérést mutat viszont a 'felszálltak' esetében szereplő *opre szálinde* alak, amely az előző szöveggel ellentétben különírással szerepel ugyanazon a szöveghelyen:

(2) ***Opre szálinde*** *o khányá andó úcsó repitindelesz szár o diline.*
'***Fölszálltak*** véle a tyúkok a magasba és repítették, akár a veszedelem.'

Az első szöveghez hasonlóan jelen esetben a 'repítették volna fel', illetve 'fölfelel' esetében azonos megoldásokat alkalmaz a szerző a szavak tagolásának szempontjából, ez látszódik az alábbiakban:

(3) *Há o khányá ándo gono támnehász, ná* ***repülindehász opre*** *ándo felegó!*
'Ha a tyúkok zsákban lettek volna, nem ***repítették volna fel*** az égbe!'

(4) ***Opre phenel*** *o puro rom: (...)*
'***Fölfelel*** erre a vén cigány: (...)'

Az igekötői szerepben ige előtti pozícióban a szöveg esetében a fordító a két egységet külön írja:

(5) *Ekesejlehe pepeszko máskár pándingyá szo kilenc khányen o dalá kezdinde* ***opre tingenlesz*** *ándó darano ucsipo!*
'A derekára kötötte mind a kilenc tyúkot, és azok kezdték ***fölvinni*** abba a rettenetes nagy magasságba!'

A harmadik kötet szövegében az, ami eltérés a korábbiakkal szemben, a következő szöveghelyen látható:

(6) *Odi lijász száma ando levegővo ando fellego,* ***szálingyá opre*** *lehe o kanya szaró veszedelmo.*
'***Fölszálltak*** véle a tyúkok a magasba és repítették, akár a veszedelem.'

Az *opre* ebben az esetben a korábbi *opreszálinde* ~ *opre szálinde* alakváltozatokkal szemben a *szálingyá opre* módon szerepel: az *opre* itt az ige után áll, az igétől különírva. A határozószói funkcióban a különírt alakban szerepel az alábbi példában:

(7) *Pedig már báresz* ***opre hasz.***
'Pedig már igencsak ***fent járt***.'

Az ige utáni pozícióban a különírt alak szerepel, szemben az első szövegbeli megoldással:

(8) *Egy dóri pepeszko maskar pangja o kilenc kanyen táj odala kezdinde* ***teingrelesz opre*** *ando darano úcsipo!*
'A derekára kötötte mind a kilenc tyúkot, és azok kezdték ***fölvinni*** abba a rettenetes nagy magasságba!'

A negyedik kötet szövegváltozatában határozószói szerepben az alábbi helyeken szerepel a vizsgált nyelvi elem. Hasonlóan a többi szöveghez, a szerző a különírást alkalmazza:

(10) *Odi lijá száma, hogy* ***opre pirel*** *po levegővo andó felhővi.*
'Azt vette észre, hogy ***fent jár*** a levegőben, a felhők közt.'

(11) *Ámde muro Kincso na daranyá ni ando levegővo, pedig mán* ***opre hász*** *ándo levegővo.*
'Ám az én Kinnim nem ijedt meg még a felhők között sem, pedig már igencsak ***fönt járt***!'

Abban az esetben, amikor ige utáni pozícióban áll, különírás figyelhető meg, ezt példázza a szövegben szereplő *navjánász opre* 'nem repítették volna fel' alak az alábbi szöveghelyen:

(12) *O khányá ande góneszte távne hász,* ***navjánász opre*** *ando levegővo.*
'Ha a tyúkok zsákban lettek volna, ***nem repítették volna fel*** az égbe!'

Ige előtti pozícióban is a különírás figyelhető meg, és az első, illetve második szöveghez hasonlóan ezen a szöveghelyen az ige előtt áll, míg a harmadik szövegben az *opre* itt ige után szerepel:

(13) *Pegy dóri phángjá szo o kilenc khányen táj odálá* ***opre ligerde*** *lesz ando baro ucsó.*
'A derekára kötötte mind a kilenc tyúkot, és azok kezdték ***fölvinni*** abba a rettenetes nagy magasságba!'

Az *opre* különböző szöveghelyeken lévő változatos alakjai nem befolyásolják a jelentését tehát, ugyanis a jelentésváltozatai nem kapcsolódnak ahhoz, hogy önállóan vagy másik szóhoz kapcsolódva fordul-e elő.

A bemutatott elemzésekből látható, hogy a kiválasztott nyelvi elemek esetében a szövegek nem követnek egységes vagy konzekvens megoldásokat a szóhatárok kijelölésének tekintetében. A szövegek egységekre tagolása a pillanatnyi megoldásokat tükrözi, nem a helyes vagy helytelen dichotomikus viszonyában értelmezhetők, hanem az egyéni invenciók sajátos szerveződéseként.

3.2.2. Kollaboratív elemzés

Az alábbi elemzéshez az I. kötet *Kincsoszke kányá* c. szövegét két, a mesekönyvek elkészítésében szerepet vállaló helyi résztvevővel tekintettem át: arra kértem őket, hogy az olyan szavakat, amelyeket tovább lehet bontani, szegmentálják, és mondják el az így

felbontott alakok jelentését. Több esetben az – egyébként tovább bontható – alakokat nem szegmentálták volna, mert a kiejtés alapján így gondolták megfelelőnek a leírt alakot is. Miután megkérdeztem, hogy nem lehetne-e mégiscsak felbontani az adott alakot, azt válaszolták, hogy lehetne, de „nem így mondják". Ennek oka az lehet, hogy a romani leírása során nem támaszkodhatnak olyan metanyelvi tudásra, amely a magyar esetében megvan: tehát például jelen esetben az, hogy mi számít önálló szóalaknak és mi nem; ezekre milyen helyesírási szabályok érvényesek az egybe- és különírás tekintetében. Például a *lekányen* 'a tyúkok' alak esetében a határozott névelőt nem választották volna le a többesszámú főnévről, mert „így ejtik". Ez a tendencia a módosítószók (*ná*/*na* 'nem'), a kötőszók (*táj* 'és') és a névmások (*len* 'ők'), továbbá a jelzős szerkezetek esetében is megfigyelhető. Bár ezek a legjellemzőbbek, más esetek is vannak (a fejezet példáiban a szegmentálás mindig a helyi résztvevők véleményén alapul), például: *tavnehász*: *tav* 'ha' *nehász* 'lett volna' (feltételes alárendelő kötőszó + feltételes módbeli segédige és múlt idejű létige kapcsolata); *máskofelheüvá*: *másko* 'fent' *felheüvá* 'felhőkön' (helyhatározós alárendelő szintagma); *tájligerlen*: *táj* 'és' *ligerlen* 'vidd el' (kapcsolatos mellérendelő kötőszó + felszólító módú igealak és igekötő kapcsolata) *podigindilász*: *podi* 'azt' *gindilász* 'gondolta' (tárgyas alárendelő szintagma).

Azt is kiemelték, hogy „a kiejtés hatására felcserélődnek az egyes részek", és erre figyelnem kell majd a magyarra fordított alakok esetében, ha leírom őket. Ilyen például a *repülingyásztár* 'elrepül' alak, amely esetében az általuk szegmentált alak a *repülin* 'repül' *gyásztár* 'el' igéből és igekötőből áll – itt problémásnak érezték, hogy a magyar esetében az igekötő az ige előtti pozícióban van, míg a romani esetében az ige után áll. Másrészt az egyes alakok többjelentésűségét is kiemelték, például a *ná* nem minden esetben a 'nem' módosítószó jelentéssel szerepel, pl. a *ninápen* 'ne is mondd' általuk szegmentált alakja *ni* 'ne' *ná* 'is' *pen* 'mondd'. Ezen kívül a helyi beszédmód sajátosságaként említették a szövegben is szereplő *oprefele* alakot, amelynek jelentését a szövegkörnyezet függvényében lehet meghatározni: ebben az esetben a mese szövegében az *oprefele* jelentése 'fent', de ezt ők 'fent a városban' jelentéssel is használják, ha a telepről a városba mennek.

A következőkben tehát az ő metanyelvi megszólalásaik mentén szegmentált alakok szerepelnek: ez jól reprezentálja azt, hogy a hangzó beszéd írása során a tagolás elsődlegesen az intuíciókon alapult – ennek fő forrása pedig a kiejtés (ilyen módon meghatározó szerepűek lehetettek pl. a szupraszegmentális jelenségek és a prozódia).

(14) *„Ej, ügyeso hász ám o romanocsávo egykettőre ketánekigyász e kányen! Hász andeleszki zsebá egy sejlo, o vigopepeszkomáskár pángjász pálodi kezdingyász lekányen* ***opretepánkeren pelesejleszkolungipo*** *pásekekáver. Odi lija számá, hogy* ***oprepirel*** *ándolevegeüvo máskár o felheüva. Opreszálinde lehel o kányá ándoúcsipo táj repülinlász szár o veszedelmo! O purorom meg kétségbe pejász náskerlász tejlepipu táj jájgatinlász szándarokirlo.*
– Jáájj! Jáááájj pusztulineltár teljesen. Jáááj, Kincso ***szokergyál*** *pále? Ákánág* ***csaureltut*** *o kilenc kányá! Sájke* ***nátisztáná*** *szerzetahádála hanem szárnyása bengeszke jauszágá."*

Szövegbeli alak	Szegmentált alak(ok)	
opretepánkeren	*opre* 'fel'	*tepánkeren* 'kötni'
pelesejleszkolungipo	*pelesejleszko* 'a madzagnak'	*lungipo* 'a hosszára'
oprepirel	*opre* 'fent'	*pirel* 'járt'
szokergyál	*szo* 'mit'	*kergyál* 'csináltál'
csaureltut	*csaurel* 'ellop'	*tut* 'téged'
nátisztáná	*ná* 'nem'	*tisztáná* 'tiszta'

3. táblázat. A kollaboratív elemzés eredményei 1.

Az *opretepánkeren* 'felkötni' alakot ugyan felbontották az *opre* 'fel' igekötő és *tepánkeren* 'kötni' főnévi igenév alakokra, a szövegben az egybeírt alak a konvenciók alapján is egybeírt lenne, mivel az igekötő az igenév előtti pozícióban van. A további példák azonban jól érzékeltetik azt, hogy az egybeírt alakok a szerzők egyéni megoldásaiként vannak jelen az egyes szövegekben.

A szegmentált alakok nyelvi kategóriákkal kiegészített elemzései a következők (melyeket a helyi résztvevők szegmentálása alapján, de nélkülük készítettem el): a *pelesejleszkolungipo* esetében a *pelesejleszko* 'a madzagnak' és *lungipo* 'a hosszára' superessivus-i/sublativus-i alárendelő szintagmát alkotnak. Az *oprepirel* alakváltozatnál szegmentálás két egysége az *opre* 'fent' és a *pirel* 'járt', amely összetételi tagok a helyhatározós alárendelő szintagmaként értelmezhetők. A *szokergyál* a *szo* 'mit' kérdőszó (kérdő névmás) és a *kergyál* 'csináltál' E/2. személyű, múlt idejű, kijelentő módú igealakból áll, mely e szövegben egy egységként értelmeződik. A *csaureltut* a *csaurel* 'ellop' E/3. személyű, jelen idejű, kijelentő módú igealak és *tut* 'téged' személyes névmás kapcsolataként szerepel. Végül látható, hogy a *nátisztáná*: a *ná* 'nem' módosítószó és *tisztáná* 'tiszta' melléknév alakok egybeírt alakváltozataként került a szövegbe.

(15) *„Opre pádi o puro rom:*
– A ninápen e Kincsosz! Sun szo kergyász! Eke sejlehel pepeszkomáskár pangjász o kilenc kányá táj odálá kezdinde oprefele te ligren ándo báró úcsipó! ***Tenávicsináv ásszebáre****, ámáro Kincso* ***návjáhász*** *pále kámende. De vicsinkeráusz, szárcság bíringyom fogadingyász i vorbá! Tená keráv ávri muromúj ásszebáre amaro Kincso soha návjáhász pále kámende. De ordítináusz* ***szárcságbíringyom*** *ázir hallgátingyász* ***pemurivorbá****! Tená keráv ávri ássze zurále muro muj, o Kincso návjáhász pále máj buter o kányá ligerdehászlesz örökre!*
Mure kincsesá bejátá ádi mesa ***csácsohász****, áukáhász szár me pengyom!"*

Szövegbeli alak	Szegmentált alak(ok)		
tenávicsináv	*tenáv* 'ha nem'	*vicsináv* 'kiabálok'	
ásszebáre	*ássze* 'olyan'	*báre* 'nagyon'	
návjáhász	*ná* 'nem'	*jáhász* 'lenne'	
muromúj	*muro* 'az én'	*múj* 'szám'	
szárcságbíringyom	*szár* 'ahogy'	*cság* 'csak'	*biringyom* 'bírtam'
pemurivorbá	*pemuri* 'az én'	*vorbá* 'szavam'	
csácsohász	*csácso* 'igaz'	*hász* 'volt'	

4. táblázat. A kollaboratív elemzés eredményei 2.

A 4. táblázat példái esetében a *tenávicsináv* alakot a *tenáv* 'ha nem' és *vicsináv* 'kiabálok' alakok alkotják; a *tenáv* feltételes kötőszó és módosítószó kapcsolatot nem szegmentálták, ehhez közvetlenül kapcsolódik a *vicsináv* E/1. személyű, jelen idejű, kijelentő módú igealak. Az *ásszebáre* alak az *ássze* 'olyan' mutató névmás és a *báre* 'nagyon' határozószó egységeként értelmeződik, míg a *návjáhász* az alakot alkotó tagok a *ná* 'nem' módosítószó és a *jáhász* 'lenne' feltételes módban lévő létige. A *muromúj* a *muro* 'az én' birtokos névmás és *múj* 'szám' főnév kapcsolatából áll. A *szárcságbíringyom* a következőképpen bontható fel: *szár* 'ahogy' névmás, *cság* 'csak' módosítószó és *biringyom* 'bírtam' E/1. személyű, múlt idejű, kijelentő módú igealak. A *pemurivorbá* ebben az esetben egységet alkot a *pemuri* 'az én' személyes névmás és a *vorbá* 'szavam' (birtokos személyjeles) főnév, valamint a *csácsohász* az *csácso* 'igaz' melléknév és a *hász* 'volt' segédigéből áll, melyek egyébként együttesen alkotják a mondat névszói-igei állítmányát.

A közös elemzés során a helyi résztvevők, bár szegmentálták a kérésemre az alakváltozatokat, ezt nem érezték volna szükségesnek. A velük végzett elemzés rámutat arra, hogy a szöveg megalkotása során az elsődleges támasz a beszélt nyelv volt, és ennek során nem volt cél az egységességre vagy konzekvenciára való törekvés. Mindez a szóhatárok kijelölése esetében (is) heterogén megoldásokat hozott létre, illetve azok kijelölése sem volt szükséges minden esetben. Sőt, nem érdemes e szövegek esetében a szóhatárokról, vagy egyáltalán a szavakról beszélni: az írásbeliség olyan gyakorlatainak eredményei ezek, melyek a helyi kontextusban válnak értelmezhetővé az erőforrások sajátos módozatainak szerveződése által.

4. Összegzés

Heterográf írásmódok esetében a szóhatárok jelölésének különböző megoldásai vannak: az egyes szövegek lejegyzői a szavakat eltérő módon szegmentál(hat)ják. A dolgozatban vizsgált meseszövegek nem a tagolatlanként, jóval inkább változatos tagolódásúként írhatók le: a szerzők a sajátos megoldásaikkal e tekintetben ugyan egymástól eltérő szövegeket hoztak létre, jelentésbeli eltérés azonban nem figyelhető meg.

A dolgozat elején megfogalmazott hipotézis beigazolódott, miszerint a heterográf szövegekben a szóhatárok eltérően jelennek meg. Az elemzésekben is látható, hogy a szavak határai nem a nyelvi egységek, hanem a jelentésben összetartozónak ítélt

szegmentumok mentén rajzolódnak ki: ez pedig az egyéni percepció következtében másmás módon alakulhat. A szövegek egyéni megoldásai változatosságot mutatnak az egyes szövegeken belül, illetve egymáshoz viszonyítva is: nincsen szó egyértelműen kijelölhető tendenciákról, jóval inkább a leírás pillanatában megfelelőnek tekintett alakokként lehet tekinteni a szövegek megoldásaira. A változatosság mindazonáltal nem okoz problémát az értelmezésben, hiszen jelen szövegek esetében az egybe-, illetve különírás nem rendelkezik jelentés-megkülönböztető szereppel. Minden alakra olyan jelentéses egységként érdemes tekinteni tehát, amely túllép a szó mint nyelvi egység kategóriáján, teret engedve az egyéni, sajátos meggyőződéseknek a nyelvi gyakorlatok során – jelen esetben az írás színterén.

A helyi résztvevőkkel közösen írt elemzés tanulsága az, hogy az írást a beszéd pillanatnyisága határozza meg: a leírt alakok tehát a beszélt nyelvet követik, ez pedig változatosságot eredményez. A hangzó beszéd írása során a tagolás elsődlegesen a megélt nyelvi tapasztalatokon alapult – ennek fő forrása pedig a kiejtés (ebben meghatározó szerepűek a szupraszegmentális jelenségek, különösen a prozódia). Érdemes azt helyezni a középpontba, hogy a beszélők egyéni megoldásai hogyan igyekeztek olyan szövegeket létrehozni, amelyek helyileg értékesek és érthetők – ami a heterográfia egyik fő ismérve.

Humboldt gondolatai arra mutatnak rá, hogy a nyelvre a maga teljességében és folyamatában (cselekvésként), nem pedig a szabályok és egységek együttesében volna célszerű tekinteni (tárgyként, eszközként). Így tehát a nyelv a maga állandó létrejöttében és létrehozásában ragadható meg. Amennyiben ezt egységekre tagoljuk, abban a pillanatban tételezzük fel a beszélőtől független tárgyként a nyelvet:

> „Mert a szavak és szabályok szétszórt káoszában, amit általában nyelvnek szoktunk nevezni, csupán *a beszélés által létrehozott egyedi van jelen* (…). Ám az elkülönült elemekben éppen azt nem lehet felismerni, ami a legmagasabb rendű és legfinomabb, s ez csak az összefüggő beszédben vehető észre vagy sejthető meg (s ez méginkább bizonyítja, hogy a tulajdonképpeni nyelv a maga valóságos létrehozása aktusának foglya). Egyáltalán, minden vizsgálódásban, melynek az a célja, hogy behatoljon a nyelv eleven lényegébe, eleve ezt a beszédet kell mindig elsődlegesnek és igazinak gondolnunk." (Humboldt 1985 [1836]: 83–84, kiemelés tőlem [JK])

Kiragadva ebből az aktusból éppen a legalapvetőbb és szükségszerűbb tényezőtől szakad el: a beszélőjétől – éppen ezt teszi a formalizált ortográf írás is, amennyiben a nyelvre egy külső, azon kívül álló rendszert helyez. A dolgozatban elemzett szövegekben vannak olyan tendenciák, amelyek alapján látható, jellemzően mik azok a nyelvi egységek, amik máshogy tagoltak, nem szükséges olyan statikus kategóriaként tekinteni a szóra, amely csak egy meghatározott alakváltozatként tételeződik: ez nem feltétlenül rögzített még egy közösségen belül sem. Az írott alakok változatossága pedig jól mutatja, hogy a beszélők egyéni megoldásai eltérő módon hozzák létre a nyelvi egységeket, melyeket írásban reprezentálnak. Az írásban reprezentálni kívánt nyelv (de jóval inkább a beszélés heterogenitása) esetében az egységesség helyett a kulcsszó a beszélés sajátos tapasztalata, annak megélése. Túllépve a nyelven és annak egységeinek statikus kategóriáin (mint szavak), a szövegekre úgy érdemes tekinteni, mint amelyekben az írásbeliség helyi tudásra támaszkodó erőforrásai heterogén módon szerveződve lokálisan értékes és érthető produktumokat eredményeznek.

Források

AkH.[12] = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tiszavasvári Transzlingváló Műhely (szerk.) 2020. *Hat romnya mesélinen* I–IV. Tiszavasvári: Tiszavasvári Transzlingváló Műhely.

Bari Károly [szerk.] 1990. *Az erdő anyja: cigány népmesék és hagyományok*. Budapest: Gondolat Kiadó. 419–421.

Hivatkozott szakirodalom

Andor József 2005. Kognitív grammatika: A tudomány jelenlegi állása és kapcsolódó kérdések: Interjú Ronald Langackerrel. In Kertész András – Pelyvás Péter (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*. 13–42.

Arató Mátyás 2012. A romani nyelv helyesírásának fejlődése és sztenderdizációs problémái. In Trendl Fanni – Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Romológia „akkor és most" – romológusok első szakmai konferenciája*. Gypsy Studies – Konferenciák 28. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 32–44.

Bahtyin, Mikhail M. 1981. *The dialogic imagination*. Austin: University of Texas Press.

Benczik Vilmos 2001. *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Budapest: Trezor Kiadó.

Benczik Vilmos 2006. *Jel, hang, írás. Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez*. Budapest: Trezor Kiadó.

Blommaert, Jan 2008. *Grassroots Literacy. Writing, Identity and Voice in Central Africa*. London – New York: Routledge.

Bodó Csanád – Fazakas Noémi 2023. Giving voice to the Csángó figure: participation roles and the production of belief in language revitalisation. *International Journal of the Sociology of Language* 281: 51–76. https://doi.org/10.1515/ijsl-2022-0082

Bodó, Csanád – Barabás, Blanka – Fazakas, Noémi – Gáspár, Judit – Jani-Demetriou, Bernadett – Laihonen, Petteri – Lajos, Veronika – Szabó, Gergely 2022. Participation in sociolinguistic research. *Language & Linguistics Compass*, e12451. https://doi.org/10.1111/lnc3.12451

Canagarajah, A. Suresh (ed.) 2013. *Literacy as Translingual Practice. Between Communities and Classrooms*. London – New York: Routledge.

Choli Daróczi József – Feyér Levente 1988. *Zhanes romanes?* Budapest: Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége.

Fehér Krisztina 2017. Összetett szavak és átmenetiség-modellek. In Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Összetételek és nyelvleírási modellek*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület. 20–39.

García, Ofélia 2014a. Becoming Bilingual and Biliterate. Sociolinguistic and Sociopolitical Considerations. In Addison Stone, C. – Silliman, E. R. – Ehren, B. J. – Wallach, G. P. (eds): *Handbook of language and literacy: Development and disorders*. New York: The Guilford Press. 145–160.

García, Ofelia 2014b. Countering the dual: Transglossia, dynamic bilingualism and translanguaging in education. In Rubdy, R. – Alsagoff, L. (eds): *The global-local interface, language choice and hybridity*. Bristol: Multilingual Matters. 100–118.

Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

Heltai, János Imre 2020. Translanguaging instead of standardisation: Writing Romani at school. *Applied Linguistics Review* 11: 463–484.

Heltai János Imre 2021. Szociolingvisztika és részvételiség. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 21: 21–34.

Heltai, János Imre – Tarsoly, Eszter (eds) 2023. *Translanguaging for Equal Opportunities: Speaking Romani at School*. Berlin: De Gruyter Mouton.
Humboldt, Wilhelm von 1985 [1836]. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásairól. In Humboldt, Wilhelm von: *Válogatott írásai*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 69–115.
Hymes, Dell 1996. *Ethnography, linguistics, narrative inequality: Toward an understanding of voice*. Bristol: Taylor & Francis.
Jusczyk, Peter W. – Aslin, Richard N. 1995. Infants' detection of the sound patterns of words in fluent speech. *Cognitive Psychology* 29: 1–23.
Keszler Borbála (szerk.) 2017. *Magyar grammatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
Ladányi Mária 2017. Alaktan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 501–660.
Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Stanford: Stanford University Press.
Lengyel Klára 2017. A nyelvi egységek szinteződése. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó. 24–33.
Lengyel Klára 2017. Nyelv, nyelvtan, grammatika. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó. 23.
Li Wei 2018. Translanguaging as a Practical Theory of Language. *Applied Linguistic* 2018: 39/1: 9–30.
Lotman, Jurij 1977. *The Structure of the Artistic Text*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
Lukács Ágnes 2014. Szótanulás. In Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 521–549.
Markó Alexandra 2017. Hangtan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 75–206.
Maturana, Humbert R. – Varela, Francisco J. 1980. Biology of cognition. In *Autopoiesis and Cognition. The Realization of the Living*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
Ong, Walter J. 2010 [1982]. *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technologizálása.* Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó.
Rostás-Farkas György – Karsai Ervin 1991. *Cigány–magyar, magyar–cigány szótár*. Budapest: Kossuth Kiadó.
Saenger, Paul 1997. *Space Between Words. The Origins of Silent Reading*. Stanford: Stanford University Press.
Saussure, Ferdinand de 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat Kiadó.
Stroud, Christopher 2001. African Mother-tongue Programs and the Politics of Language: Linguistic Citizenship Versus Linguistic Human Rights. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 22/4: 339–355.
Tolcsvai Nagy Gábor 1995. Kognitív szemantika és stilisztika. In Maleczki Márta – Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* II. Szeged: JATE Általános Nyelvészeti Tanszék. 169–180.
Vigotszkij, Lev Szemjonovics 2000. *Gondolkodás és beszéd*. Budapest:Trezor Kiadó.
Williams, Quentin – Deumert, Ana – Milani, Tommaso M. (eds) 2022. *Struggles for Multilingualism and Linguistic Citizenship*. Bristol: Multilingual Matters.

JENEI KAMILLA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
kamilla.jenei7@gmail.com

Kattintásvadász indexképek diszkurzív szerveződése – egy korpuszvizsgálat tanulságai*

A dolgozat a kattintásvadász indexképek vizuális szerveződését vizsgálja. A tanulmány célja, hogy megfigyelje, milyen sajátosságok válnak láthatóvá a kattintásvadász híregységekbe ágyazódó indexképeken. A kutatás ennek érdekében olyan elméleti belátásokat érvényesít, amelyek egyszerre inspirálódnak a multimodális diskurzuselemzés, a funkcionális kognitív nyelvelmélet, illetve a képtudomány területéből. A dolgozat az indexképeket a képek interszubjektív-aktorközi, társas és diszkurzív metafunkció mentén jellemzi. Az elemzés anyagát a Blikk online felületéről nyertem ki, saját kutatói korpuszt építve, az indexképeket korpuszalapon vizsgálva. Az elemzés során két általam kidolgozott képelemzési apparátust mozgósítok, amelyek együttes alkalmazása egyszerre teszi láthatóvá a képek vizuális sajátosságait, illetve a képek diszkurzív beágyazottságát. A vizsgálat eredményeképpen rámutatok arra, hogy a típusillusztrációk, a példányillusztrációk és az inszcenáló illusztrációk indexképei miképpen járulnak hozzá a kattintás iránt érzett kényszer megképződéséhez.

Kulcsszavak: kattintásvadászat, indexkép, képelemzés, metafunkció, multimodális diskurzuselemzés, kognitív nyelvészet, korpuszalapú elemzés

1. Bevezetés

A kattintásvadászat olyan jelenség, amely a hírfogyasztásra vonatkozó jelenkori gyakorlatok és tapasztalatok kikerülhetetlennek tűnő része. A sajtó különféle online formáit böngészve egyre inkább megszokottá válik – vagy már megszokottá vált –, hogy egymás mellett, egymás alatt és egymással keveredve kattintásvadász és nem kattintásvadász híregységeket észlelünk, jobb esetben már előzetesen, a weboldal kezdőfelületén, rosszabb esetben csak utólag, a megnyitott cikkek olvasása során ismerve fel a kettő közötti különbséget. A weboldalak kezdőfelületén megjelenő kattintásvadász diskurzusegységek azonban nem tekinthetők egymással egyenrangúnak: nemcsak a felhasználók eltérő érdeklődési köre miatt, hanem azért sem, mert vannak indexkép nélkül és vannak indexképpel együtt beágyazódó kattintásvadász diskurzusegységek. A dolgozat egyik alapvető előzetes belátása, hogy a weboldal kezdőfelületén indexképpel együtt megjelenő híregységek szaliensebbek, könnyebben kerülhetnek a figyelem fókuszába az indexkép nélkül megjelenő híregységeknél, ennek megfelelően pedig a felhasználók (potenciálisan) könnyebben vagy nagyobb eséllyel vonódhatnak be abba a diskurzusba, amelyet az indexképpel rendelkező híregység kezdeményez.

A dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen módon szerveződnek a kattintásvadász híregységek indexképei egy weboldal kezdőfelületén. Az indexképek vizuális szerveződését egy hazai bulvároldal, a Blikk online kezdőfelületén figyelem meg, egy önálló kutatói korpuszt létrehozva, a korpusz adatait annotálva. A vizsgálat abban érdekelt, hogy azt a fajta kattintásvadászatot elemezze, amely viszonylag széles körben

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

és viszonylag jó eséllyel érinti az internethasználókat, ezért teszem a vizsgálat tárgyává az indexképeken keresztül szalienssé váló híregységeket, és ezért nyerem ki a vizsgálat anyagát egy olyan felületről, amely a magyar felhasználók között viszonylag olvasottnak számít (l. 3. fejezet).

Az indexképek elemzését több tényező is jelentősen hátráltatja. Egyrészt az, hogy az indexképek mindig valamilyen nyelvi környezettel együtt válnak hozzáférhetővé, ezért az indexképekre vonatkozó vizsgálatoknak egyszerre kell figyelembe venniük az indexképek vizuális szerveződését, valamint az indexképek és azok nyelvi környezete (hírcímek, leadek, címkék) között kialakuló diszkurzív viszonyrendszert. Másrészt az, hogy az indexkép képtudományon belüli vizsgálata leginkább az illusztráció-, illetve az alkalmazott grafikai kutatásokkal hozható összefüggésbe, amelyek a hazai képelméleti diskurzusban egyaránt marginalizált kutatási irányzatnak számítanak (bővebben l. Varga 2012). Harmadrészt az, hogy a képek elemzése nem rendelhető a nyelv elemzése alá (ahogy az sajnos még a képelméleti diskurzusban is gyakran megtörténik, erről l. Varga 2012, Boehm 2018), egy kép vizuális szerveződése soha nem meríthető ki azáltal, hogy leírjuk, mit látunk a képen, azaz, ahogy a nyelv, úgy a kép sem kizárólag a jelenetek hozzáférhetővé tételében érdekelt. A fenti problémákra választ keresve a diskurzuselemzés olyan, átfogó szemléletmódját érvényesítem, amely a kép és a nyelv egyenrangú, nem alárendelő elemzését teszi lehetővé, és amely legalább annyira támaszkodik a funkcionális kognitív nyelvelméletre (l. pl. Tolcsvai Nagy szerk. 2017), mint a multimodális diskurzuselemzésre (l. pl. Kress – van Leeuwen 2020) (bővebben l. 2.2.1-t). Az indexképek szerveződését egy általam kidolgozott elemzési eljárás segítségével vizsgálom (diszkurzív képelemzési eljárás, l. 2.2.2-t), amely azt teszi láthatóvá, hogy a képek milyen jelenetet dolgoznak ki, milyen viszonyt képeznek a befogadóval, illetve a befogadói közösséggel, valamint azt, hogy milyen módon kapcsolódnak a képrészletek egymáshoz, a diskurzus többi részéhez (pl. a nyelvi környezethez) és a diskurzus egészéhez. A dolgozat egyszerre járul hozzá a funkcionális kognitív nyelvelmélet és a multimodális diskurzuselemzés összehangolásához, valamint a képtudomány és a nyelvtudomány közötti diskurzus elmélyítéséhez.

Az alábbi vizsgálat részlegesen érintkezik a folyamatban lévő disszertációs kutatásommal, amelyben kattintásvadász hírcímeket elemzek (l. pl. Kopcsák 2023a). A dolgozat ezzel együtt egy ÚNKP-kutatás második felét jelenti, amelynek az első felében – elméleti alapozásként – kidolgoztam az itt alkalmazott diszkurzív képelemzési eljárást (Kopcsák kézirat). A dolgozat további előzményének számít Kopcsák (2023b), amelyben szintén kattintásvadász hírcímeket elemeztem, ekkor még kizárólag az indexképek és a címek közötti kapcsolatokat osztályozva, egy saját taxonómiát dolgozva ki (hármas képtipológia). Az itt bemutatott vizsgálat egyik fő célja az, hogy Kopcsák (2023b)-nél részletesebben figyelje meg a kattintásvadász indexképek szerveződését, azáltal, hogy a diszkurzív képelemzési eljárást és a hármas képtipológiát együttesen alkalmazza, rámutatva a két kategóriarendszer együttállásaira, a kattintásvadász indexképek mintázataira. Ennek érdekében a kutató korpusz adatait úgy annotálom, hogy az annotálás címkekészletét a diszkurzív képelemzési eljárás és a hármas képtipológia kategóriáiból hozom létre. Az elemzés innen nézve korpuszalapúnak tekinthető (l. Tognini-Bonelli 2001: 65–80), hiszen az annotálás alapját attól (részben) független elméleti belátások teremtik meg.

A dolgozat 2. szerkezeti egysége a korpuszelemzés során érvényesített elméleti belátásokat foglalja össze: egyfelől jellemzi a kutatás tárgyát, a kattintásvadászatot (2.1.), másfelől bemutatja a kutatás elméleti hátterét, a képi és a nyelvi közeg általános

szerveződését (2.2.1.), illetve az annotálás során mozgósított képelemzési kategóriarendszert (2.2.2.). A 3. fejezet a dolgozat anyagát és módszertanát, a 4. fejezet a korpuszelemzés eredményeit prezentálja.

2. Elméleti alapozás

2.1. A kattintásvadászatról általában

A kattintásvadászatot olyan folyamatnak tekintem, (i) amely a hipertext mint szöveg feldolgozásakor és használatakor jön létre, illetve (ii) amely során a felhasználó egy kiinduló- vagy kezdőoldalon (weboldalon) egy beágyazott linket nyit meg, miközben a linket tartalmazó szövegegység olyan elvárásokat kelt, amelyeket a megnyitott céloldalon (weboldalon) olvasható szöveg jelentős mértékben alulmúl (bővebben l. Kopcsák 2023a-t). A kattintásvadászat tehát nem tekinthető a hipertextek eredendő jellemzőjének, hiszen a potenciálisan kattintásvadász szövegegységek kattintásvadász hatásszándéka (l. Sandig 1995) csak a kattintás tényleges aktusa során, utólagosan realizálódik. Ennek megfelelően érdemes kattintásvadász hatásszándékról vagy potenciálisan kattintásvadász híregységekről beszélni, amennyiben a kiinduló- vagy kezdőoldalak állnak egy vizsgálat fókuszában (Kopcsák 2023a), akár a hírcímeket, akár a címek és indexképek egységeit elemezzük.

2.2. Elméleti háttér

2.2.1. Képről és nyelvről általában

A kutatás nyelv és kép közeg közös elemzését a multimodális diskurzuselemzés területén (l. pl. Kress – van Leeuwen 2020) találja lehetségesnek. A dolgozat egy olyan átfogó, a szemiózis általános folyamatára vonatkozó elméleti keretet fogad el, amely annyiban multimodális, amennyiben felismeri, hogy az észlelés általában véve multimodális (Stampoulidis et al. 2019), ezért egyes modalitások helyett érdemes a megismerés nyelvi és képi közegéről beszélni (l. pl. Tolcsvai Nagy szerk. 2017), és amely annyiban a funkcionális kognitív nyelvelméleti keretet érvényesíti, amennyiben a diskurzusvilág megképződését a hozzáférhetővé tett nyelvi vagy képi diskurzusok metafunkciói (vagy dimenziói) mentén megközelíti (l. Tátrai 2017, Kress – van Leeuwen 2020). Mind a képek, mind a nyelvi megnyilatkozások diszkurzív egységként válnak a diskurzusközösség (l. Swales 1988) tagjai számára hozzáférhetővé: a diskurzus ennek értelmében egy olyan átfogó kategória, amely nem azonosítható kizárólagosan a nyelv közegével. A dolgozat közvetlen előzményének (l. Kopcsák kézirat) alapvető belátása, hogy (i) amennyiben a nyelvet és a képet diszkurzív egységként vizsgáljuk, mindkét közeg egyszerre valósít meg interszubjektív, társas és diszkurzív funkciókat, hogy (ii) ezeket a funkciókat a nyelv és a kép egymáshoz részben hasonlóan és egymástól részben eltérően valósítja meg, illetve, hogy (iii) a kép mint közeg egyszerre vizsgálható önállóan, illetve a mozgósított kontextuson belül (l. még Kress – van Leeuwen 2020, Kopcsák kézirat). A diszkurzív egységek egyszerre teszik lehetővé a közös figyelemirányítás aktusát (jelenetek közös megfigyelését, interszubjektív funkció), a résztvevők egymásra irányulását (társas funkció), illetve a diszkurzív egységek közötti koherencia megképződését (diszkurzív funkció) (Tátrai 2017, l. még Tomasello 2002).

A három metafunkció egymással párhuzamosan és egymástól nem függetlenül dolgozódik ki. A képek az interszubjektív funkción belül úgy valósítják meg a közös

figyelemirányítás aktusát, hogy a kép készítői igen erősen közvetítve, a képek maguk viszont a figyelemirányítás aktoraiként vannak jelen (a képek a megnyilatkozó „helyére" lépve önmagukra irányítják a figyelmet, l. Bredekamp 2020), miközben vizuálisan színre vitt jeleneteket vagy jelenetrészeket tesznek hozzáférhetővé. Ebből kifolyólag interszubjektív funkció helyett érdemes interszubjektív-aktorközi funkcióról beszélni, hangsúlyozva a képek aktív jelenlétét a figyelemirányítási aktusban (Kopcsák kézirat). A társas funkción belül a képek a befogadókkal kölcsönösen egymásra irányulnak (diadikusan, l. Tátrai 2017: 912), úgy, hogy társas cselekvéseket (képaktusokat, Bredekamp 2020) kezdeményeznek, miközben közösségivé, a közösség által hitelesként (Belting 2009, Kress – van Leeuwen 2020: 149–178) elfogadottá (vagy el nem fogadottá) is válhatnak. A képek diszkurzív funkciója azt teszi lehetővé, hogy egy nagyobb diszkurzív egységbe ágyazódjanak be, úgy, hogy közben más diszkurzív egységekre, illetve a diskurzus egészére irányuljanak, koherens és nem koherens viszonyokat a befogadás eseménye során egyaránt megkonstruálva (Kress – van Leeuwen 2020, Kopcsák kézirat).

A kutatás alapvető belátása, hogy a képi közeg a nyelvi közeghez képest nem másodlagos, hiszen kép és nyelv nem fedik egymást, nemcsak a nyelvi, de a képi közegen belül is vannak olyan potencialitások, amelyek a másik közegen belül nem (vagy nem igazán) aknázhatók ki (Boehm 2018, Kress – van Leeuwen 2020). A képi közeg sajátos potenciáljának számít – többek között – az, hogy a kép képes (i) a befogadó figyelmét a színhasználaton, a vonalkezelésen vagy a fény-árnyék hatás megjelenítésén keresztül irányítani (az interszubjektív-aktorközi funkción belül), (ii) a befogadóval szemkontaktus kezdeményezve cselekvéseket létrehozni (a társas funkción belül), (iii) a színre vitt információkat horizontálisan vagy vertikálisan elrendezni (a diszkurzív funkción belül). Ugyan az általam mozgósított elméleti kiindulópont igen erősen inspirálódik Kress – van Leeuwen (2020)-ból, jelentős a különbség a két szemléletmód között. Mivel munkámban a kép szerveződését a figyelem irányulásával hozom összefüggésbe, a képeket a figyelemirányítás aktoraiként kezelem, a színre vitt jeleneteket (az interszubjektív-aktorközi funkción belül) a funkcionális kognitív nyelvészet folyamatszemantikája mentén értelmezem (ehhez l. Tolcsvai Nagy 2017b),[1] valamint, hogy egyszerre beszélek a színre vitt jeleneten belüli (a figurák közötti) irányulásokról, a figyelmi jelenet résztvevői (elsősorban befogadók és kép) közötti irányulásokról, a kép mint diszkurzív egység által létrehozott (diskurzusegységek, valamint diskurzusegységek és a diskurzus egésze közötti) irányulásokról, hangsúlyozva a három metafunkció kölcsönös egymásra nyitottságát.

Lényeges jelezni egy további elméleti belátást, amely megalapozza az általam mozgósított elméleti kiindulópontot, és amely talán a köztem és Kress – van Leeuwen (2020) közötti legfőbb különbséget jelenti. A (képi) reprezentáció fogalmát a fel-, illetve a megmutatás terminusokkal váltom fel, hogy rámutassak arra a sajátos szervezőelvre, amely mentén a képi közegen belül lehetővé válik egy-egy jelenet vagy jelenetrészlet vizuális színre vitele. A képi megmutatás egyszerre jelzi azokat a hasonlóságokat, amelyek a nyelvileg és a képileg színre vitt jelenetek között a színrevitel aktusa miatt fennállnak, és egyszerre jelzi azokat a különbségeket, amelyek a képen megmutatott események és a nyelvileg kidolgozott események konstruálási módjai (és lehetőségei) között létrejönnek. A reprezentáció mint terminus leváltásával arra igyekszem rámutatni, hogy a

[1] Amíg Kress – van Leeuwen (2020) elsősorban a folyamatok tranzakcionalitására és direkcionalitására fókuszál (egyfajta poszthallidayiánus megközelítést alkalmazva), addig én a folyamatok kezdő- és végpontjának kidolgozottságát vagy ki nem dolgozottságát veszem alapul.

képi reprezentáció tételezése a jelentések dologszerűsítő szemléletével függ össze (l. Sinha 1999), míg a megmutatás fogalma a konstruálási és konceptualizálási folyamatok dinamizmusára, a jelentésképzés lezáratlanságára világít rá.

2.2.2. A mozgósított képelemzési apparátus

A dolgozatban érvényesített egyik képelemzési kategóriarendszer, a hármas képtipológia a nyelvileg profilált jelenetek, illetve a vizualizált jelenetrészek közötti összefüggéseket teszi láthatóvá, három kategórián, a típusillusztrációkon, a példányillusztrációkon és az inszcenáló képeken (vagy inszcenáló illusztrációkon)[2] keresztül. A típusillusztrációk indexképein egy tipikus, nem egyedített példány illusztrálja a címben kidolgozott jelenetet, nincs sem időbeli, sem térbeli érintkezés a nyelvileg és a vizuálisan kidolgozott figura között (pl. egy új színházi évadot bejelentő hírcím üres széksorokat ábrázoló indexképpel, amennyiben a kép nem a szóban forgó színházról készült, hanem valamelyik képadatbázisból – Shutterstock, Getty Images, stb. – lett kinyerve). A példányillusztrációk felületén vizualizált figura ugyan megegyezik a címben kidolgozott figurával, de attól vagy térben, vagy időben eltolódik, vagyis indexkép és cím azonos példányt eltérő körülmények között visz színre (pl. celebritásokról szóló hírek, akiket valamilyen, a hírben kidolgozott eseményhez képest korábban készült portréképek ábrázolnak). Végül, inszcenáló képek alatt olyan képeket értek, amelyek indexképein színre vitt jelenet azonos téridő-konfigurációban jelenik meg a címben nyelvileg kidolgozott jelenettel, azaz: a kép ugyanazt a jelenetet vizualizálja, amelyet a cím nyelviesít (még akkor is, ha a kép és a nyelv a jelenet részben eltérő részeit teszi hozzáférhetővé) (pl. a hírcímben kidolgozott eseményt ábrázoló pillanatképek) (Kopcsák 2021). A hármas képtipológia egyes típusait meggyőzően lehet azonosítani, ha meggyőződünk az indexkép forrásairól, elsősorban a teljes (megnyitható) cikk forrásmegjelöléseit keresve, másodsorban valamilyen képkereső felületet (pl. Google Képek) használva.

A dolgozatban alkalmazott másik kategóriarendszer, a diszkurzív képelemzési eljárás – ahogy a dolgozat bevezetése (l. 1.) is jelezte – a képek mint diskurzusegységek vizuális szerveződését teszi láthatóvá: a képek interszubjektív-aktorközi (színre vitt jelenetek), társas (kép és befogadó, kép és befogadói közösség közötti irányulások) és diszkurzív (koherenciaképzés) funkcióit. A diszkurzív képelemzési eljárást Kopcsák (kézirat) nyomán foglalom össze.[3]

Az interszubjektív-aktorközi funkción belül a képek kétféleképpen mutatnak fel jeleneteket: narratívan (az időbeliséget előtérbe helyezve) és nem narratívan (az időbeliséget háttérbe helyezve). A narratív megmutatások irányulhatnak kontaktusszerűen, ilyenkor a színre vitt jeleneten belül emberi és/vagy nem emberi figurák között egy testszerű vagy testi kontaktusra vonatkozó irányulás jön létre (pl. mozgást ábrázoló képek) (alesetei: kidolgozott kezdő- és végpontú, kidolgozatlan kezdőpontú, kidolgozatlan végpontú kontaktusszerű irányulás), valamint perceptuálisan, ilyenkor a színre vitt figurák között tekintetszerű irányulás jön létre, pl. figurák között megvalósuló szemkontaktust

[2] Kopcsák (2023b)-ben még nem tartottam az inszcenáló képeket illusztratívnak, azonban azok Varga (2012) nyomán egyértelműen illusztrációnak tekinthetők, ezért ennyi módosítást a fentiekben mégis eszközölök.

[3] Nem említem azokat az elemzési kategóriákat, amelyek a korpusz adatai között egyáltalán nem fordultak elő – ezek hiánya szintén releváns lehet a következtetések levonásakor, azonban tartalmi és terjedelmi okokból ettől el kell tekintenem.

ábrázoló képek (alesetei: kidolgozott kezdő- és végpontú, kidolgozatlan végpontú perceptuális irányulás). A nem narratív megmutatás alesete az attributív felmutatás, ilyenkor a figurák tulajdonságok hordozójaként válnak felmutatottá (pl. ruhadarabokat ábrázoló divatfényképek), az attribúció alesete a szimbolikusság (szimbolikus és nem szimbolikus tulajdonságok).

A társas funkció kép-befogadó közötti irányulásokra, illetve a kép közösségivé tételére való irányulására osztható fel. A kép-befogadó közötti irányulásokon belül valósul meg az érintkezés kategóriája (kép által kezdeményezett cselekvések), alesetei: tekintetszerű érintkezés, valamint tapintásszerű érintkezés[4]; a társas távolság kategóriája (milyen távról válik a figura felmutatottá), alesetei: személyes, társadalmi, személytelen távolság[5]; az involváltság kategóriája (az involváló képek a horizontális síkon szemből, normál nézetben, a nem involválóak oldalról/hátulról nézve válnak felmutatottá); valamint a hatalomdisztribúció skálája, amely azt mutatja meg, hogy a kép a figurákat a vertikális tengelyen (i) alul-, (ii) felül- vagy (iii) normál nézetből mutatja fel, azaz az ikonikusan leképzett hatalmat (i) a figurára vagy (ii) a nézőre ruházza rá, esetleg (iii) egalizáló attitűddel osztja szét. A képek a hitelesség kategóriáján keresztül irányulnak önmaguk közösségivé tételére. A hitelesség kategóriája azt mutatja meg, hogy a diskurzusközösség tagjai hitelesnek vagy nem hitelesnek fogadják el az adott képet, illetve azt, hogy a kép a hitelesség milyen konfigurációját vagy konfigurációit valósítja meg. A hitelesség mint kategória konfigurációi közé tartozik a tudományos-technikai (pl. folyamatábrák), az absztrakt (pl. szuprematista képek), a naturalisztikus (pl. digitális fényképek), valamint az érzéki hitelesség (pl. filmplakátok).

A képek diszkurzív funkcióján belül valósul meg az információkonstruálás kategóriája, amely a színre vitt figurák és képi elemek újszerűségét (alesetei: újszerű, ismert információ), illetve ezek térbeli eloszlásának a szerveződését (alesetei: horizontális, vertikális szerveződés) mutatja fel. A keretezés kategóriája összekapcsolt vizuális elemeket (alesetei: integráció, átfedés, vizuális hasonlóság) és szétkapcsolt vizuális elemeket (alesetei: szegregáció, szeparáció) foglal magában. Integráció valósul meg képegységek teljes, átfedés valósul meg képegységek részleges egybemosása vagy egybeszerkesztése során. Vizuális hasonlóságról beszélünk, amennyiben több képegység a befogadó figyelmét azonos vizuális módozatokon keresztül (is) irányítja (pl. egyaránt fekete-fehérek vagy egyaránt portréképszerűek). Szegregáció valósul meg képegységek éles (pl. vonalszerű), és szeparáció valósul meg képegységek nem éles (pl. azonos háttéren belül létrejövő) elválasztása során. A feltűnőség kategóriája a feltűnőként felmutatott képi elemek megvalósulási módjait fogja át, például az elhelyezés és a fókuszélesség által feltűnővé váló figurákat, illetve a pillanatképszerűen vagy portréképszerűen feltűnővé váló képeket (utóbbi két alesetet a korpusz adataival szembesülve különítettem el).

3. Anyag és módszer

[4] Tekintetszerű érintkezésre példa a kép által a befogadóval kezdeményezett szemkontaktus (pl. Jan Van Eyck: *Vörös turbános férfi*, Bredekamp 2020: 184–185), tapintásszerű érintkezésre példa a kép által kezdeményezett (bár nem feltétlenül megvalósuló) érintés aktusa (pl. a vera iconok esetében, Bredekamp 2020: 196–197).

[5] A személyes távolság a premier plán és szuperplán képkivágásnak, a társadalmi távolság a kis- és nagyszekond képkivágásnak, a személytelen távolság a kis- és nagytotál képkivágásnak felel meg.

A vizsgálat időszaka egy hónapot fogott át, 2022 szeptemberét. A kutatói korpusz anyagát a vizsgált időszak legolvasottabb (hazai) bulvároldalából állítottam össze (l. 1.), amely a Gemius nyilvános adatai szerint a Blikk online felülete volt (l. Gemius). A Blikk kezdőfelületét, azaz a weboldal nyitóoldalát az Internet Archive segítségével nyertem ki, így 30 napból 29-hez fértem hozzá.[6] A 29 hozzáférhető napból a Blikk kezdőfelületének egy-egy digitálisan archivált pillanatképét mentettem le. A 29 db kezdőfelületből 5-5 híregységet vizsgáltam, összesen 145 darabot. A korpusz anyagát a kezdőfelület legfelső két olyan, indexképeket tartalmazó sorából állítottam össze, amely minden felhasználó számára azonos képekkel jelent meg az archiválás időpontjában, azaz, amelyre potenciálisan a legtöbb felhasználó kattintott rá.[7] Felülről az első sor minden esetben 3 (közepes méretű) indexképből, a második sor 2 (kissé nagyobb) képből állt.

A 145 híregységből 116 hírcímet azonosítottam potenciálisan kattintásvadászként (l. 1. táblázat), az azonosításhoz egy általam kidolgozott, hírcímekre vonatkozó annotálási sémát használtam fel (l. Kopcsák 2023a). Azért volt szükség a hírcímek annotálására, mert a kutatás eddig jól megalapozott azonosítási eljárást kizárólag a hírcímekre nézve dolgozott ki.[8] A potenciálisan kattintásvadász hírcímek aránya a vizsgált anyagon belül magasnak tűnik (80%), bár érdemes hangsúlyozni, hogy mindezzel kapcsolatban csak annyit lehet megállapítani, hogy a Blikk online kezdőfelületén megjelenő prominens, azaz indexképpel rendelkező híregységek viszonylag magas arányban tartalmaznak potenciálisan kattintásvadász híregységeket.

híregységek (n=145)	általános gyakoriság	relatív gyakoriság
potenciálisan kattintásvadász	116	80,00%
nem kattintásvadász	29	20,00%

1. táblázat. A potenciálisan kattintásvadász és nem kattintásvadász híregységek megoszlása a vizsgált korpuszon belül

A vizsgálat következő lépésében a potenciálisan kattintásvadásznak minősített híregységek indexképeit elemeztem (a nem kattintásvadász híregységek túl kevés elemmel bírtak ahhoz, hogy érdemleges következtetésekkel szolgáljanak). Az indexképeket a hármas képtipológia és a diszkurzív képelemzési apparátus segítségével annotáltam. Az interszubjektív-aktorközi funkció esetében az elemzési kategóriák alesetei (pl. kidolgozatlan végpontú kontaktusszerű irányulás) mellett az elemzési kategóriák nagyobb csoportjait (pl. kontaktusszerű irányulás) is annotálási címkeként kezeltem, míg a társas és a diszkurzív funkció esetében elégségesnek bizonyult az elemzési kategóriák aleseteit annotálni (pl. személyes távolság), hiszen az elemzési kategória nagyobb csoportjai (pl. társadalmi távolság) minden indexkép esetében megvalósultak. Az interszubjektív-aktorközi funkción belül több elemzési kategória is beágyazódhatott egy képen belül (pl. akkor, ha ugyanaz a kép narratív és nem narratív megmutatást is színre visz).

[6] A Blikk 2022. szeptember 28-i kezdőfelülete nem került archiválásra az Internet Archive felületén.

[7] A kezdőoldal tetején látható, legnagyobb méretű indexképek például folyamatosan, illetve automatikusan váltakoztak a kezdőoldalakon, ezért nem feleltek meg a fenti kritériumnak.

[8] A hármas képtipológia kidolgozásakor annyit állapítottam meg, hogy a potenciálisan kattintásvadász híregységek indexképei jellemzően intenzifikálják a kattintásvadász hatásszándékot (Kopcsák 2023b).

Az annotálás során igyekeztem a kép egészét figyelembe venni, azonban, amennyiben döntési helyzetbe kerültem – például azért, mert a képen színre vitt figurák egymástól jelentős mértékben különböztek –, az előtérbe helyezett figurára érvényes annotálási címkéket fogadtam el. Kizárólag abban az esetben osztottam ki egy elemzési kategórián belül több címkét (l. 4.3-on belül a 6. táblázat adatait, különösen a hatalom kategóriáját), amennyiben a kép több előtérbe helyezett figurát mutatott fel. A képeket a saját kutatói intuícióimra támaszkodva annotáltam,[9] figyelembe véve Bredekamp (2020) és Kress – van Leeuwen (2020) példáit.

4. A korpuszelemzés eredményei

4.1. A korpuszelemzésről általában

A vizsgálat során kinyert indexképeket a hármas képtipológia mentén elemezve az válik láthatóvá (l. 2. táblázat), hogy a példányillusztrációt megvalósító képek teszik ki a kutatói korpusz közel felét (46,55%), lényegesen gyakrabban előfordulva, mint a típusillusztrációk (31,03%), vagy az inszcenáló képek (22,41%). Úgy tűnik tehát, hogy a Blikk kezdőoldalán látható, kattintásvadász hatásszándékú indexképeken belül feltűnő mértékben jellemző a példányillusztráció, amely azonban mégsem tekinthető a kattintásvadászat kizárólagos jellemzőjének, hiszen a vizsgálat adatai nem vethetők össze egy olyan referenciakorpusszal, amely nem kattintásvadász hatásszándékú, annotált indexképeket tartalmaz.

indexkép típusa (n=116)	általános gyakoriság	relatív gyakoriság
típusillusztráció	36	31,03%
példányillusztráció	54	46,55%
inszcenáló képek	26	22,41%

2. táblázat. Az indexképek típusainak általános és relatív megoszlása a vizsgált korpuszon belül

Ami a hármas képtipológia korpuszbeli megvalósulásán belül relevanciával bír, az a képtípusok megvalósulásának egy sajátos módja. A korpusz vizsgálata során 11 db olyan képet találtam, amely eltérő képtípusúként mutatja fel önmagát, mint ahogy valójában kategorizálható (l. 3. táblázat). A felmutatni kívánt és a valóságos képtípus közötti különbség (a kép „álcázása") jellemzően akkor vehető észre, amikor megnyitjuk a beágyazott linket, így a kezdőfelületen ez a konstruálási mód különösen alkalmas arra, hogy megtévessze a befogadót,[10] hiszen egy olyan képi megjelenítésen keresztül járul hozzá a kattintás kényszerének megképződéséhez, amely másképp válik részévé a céloldalnak, mint ahogy azt a kezdőoldal híregysége előirányozza.[11]

[9] A vizsgálat időszaka alatt társelemző bevonására nem volt lehetőségem, az annotálás eredményét az annotálás, illetve az adatelemzés folyamatai során saját kezűleg ellenőriztem.

[10] Itt érdemes jelezni, hogy a dolgozatban a befogadó értelmezési aktusait, illetve mentális műveleteit egy általam tipikusnak és lehetségesnek tartott befogadói pozíció mentén mutatom be, azokat a hatásokat részletezem, amelyeket a befogadóban az indexképek válthatnak – de nem feltétlenül váltanak – ki.

[11] Az „álcázás" megjelenítési módját már Kopcsák (2023b)-ben is megfigyeltem, azonban a Blikk kezdőfelülete többféle altípust valósít meg, mint amennyit Kopcsák (2023b) elemez.

eltérő típusúnak beállított képek		általános gyakoriság	relatív gyakoriság (teljes korpuszon belül)	relatív gyakoriság (kategórián belül)
összesen		11	9,48%	–
	inszcenálónak álcázott típus	5	4,31%	45,45%
	inszcenálónak álcázott példány	5	4,31%	45,45%
	példánynak álcázott típus	1	0,86%	9,09%

3. táblázat. A megvalósuló (elemzési) típushoz vagy kategóriához képest eltérő típusúnak beállított ("álcázott") képek megoszlása a korpuszon belül

Azok a típus- és példányillusztrációk, amelyek inszcenáló képnek tűnnek, azt sugallják a felhasználók számára, hogy egy nyelvileg kidolgozott jelenet pillanatképként vagy videóként éppen úgy vált rögzítetté, ahogy azt a kép felmutatja. Az inszcenáló képek amellett, hogy öndeiktikusak, egyben a céloldalra mutatva, egyfajta vizuálisan szerveződő deixisen keresztül azt is implikálják, hogy az indexképen színre vitt jelenet a céloldalon belül még más állóképen (pl. több sajtófotón) vagy mozgóképen (videón) is megtekinthető. Az alább látható 1. ábra például egy híd széthullásának folyamatát dolgozza ki, miközben azt sugallja, hogy az indexképen látható széthulló híd a beágyazott videó egyik képkockáját jeleníti meg: mintha az ábrán színre vitt, viszonylag nagy méretűnek (vagy legalábbis átlagosnak) tekinthető híd hullott volna szét, ami – első ránézésre – a mindennapi közlekedést, sőt, nagyobb járművekben utazó személyeket is érinthetett volna. Ezzel szemben, amennyiben megnyitjuk a linket,[12] az látható, hogy egy, a képre egyáltalán nem hasonlító, viszonylag kis méretű, maximum gyalogos híd esett szét, ennek során pedig senki nem szenvedett komoly sérülést. Az indexkép tehát valójában egy típusillusztrációnak tekinthető, ahol a kép a hídszéthullás eseményét viszi színre, annak egy tipikus, drámai hatású példányát felhasználva.

1. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 6-án (Blikk, Internet Archive)

[12] Forrás: W1 (l. a dolgozat végén).

Az eltérő képtípusúként felmutatott indexképek leggyakrabban inszcenáló képnek állítják be saját magukat (10-11 db), miközben valójában vagy típus-, vagy példányillusztrációt tesznek hozzáférhetővé (l. 3. táblázat); ebből következően az illusztrációk inszcenáló képként való megjelenítése hatékony stratégiának tűnik a kattintás kikényszerítésére.

4.2. Interszubjektív és aktorközi funkció

Az interszubjektív és aktorközi funkcióhoz kapcsolódó (al)kategóriák megoszlását az alább látható 4. és 5. táblázat mutatja meg. A típusillusztrációt felmutató képek különösen ritkán tettek hozzáférhetővé narratív megjelenítéseket (44,44% relatív gyakorisággal), akár a teljes korpuszhoz (68,97%), akár a többi képtípushoz viszonyítunk (l. 4. táblázat). Másként fogalmazva: a típusillusztrációt felmutató indexképek nagy arányban tesznek hozzáférhetővé „tisztán" nem narratív felmutatásokat, olyanokat, amelyekbe semmiféle narratív irányulás nem ágyazódik be. Mindez azonban akkor válik igazán érdekessé, ha figyelembe vesszük, hogy a típusillusztráción belül a kontaktusszerű irányulás majdnem azonos arányban jelenik meg (44,44%), mint az inszcenáló képeken belül (46,15%, 4. táblázat), szemben a perceptuális irányulással, amelyet a típusillusztrációk rendkívül alacsony gyakorisággal tartalmaznak (5,56%, 4. táblázat). Amennyiben a kontaktusszerű és a perceptuális irányulást nem az adott képtípus (pl. típusillusztráció) egészéhez arányosítjuk, hanem a képtípuson belül kizárólag az azt közvetlenül tartalmazó kategóriához, azaz a narratív megjelenítésekhez (pl. a kontaktusszerűen irányuló típusillusztrációkat a narratív típusillusztrációkhoz), hasonló módon ugrik ki a kontaktusszerűen irányuló típusillusztrációk nagy (100%), illetve a perceptuálisan irányuló típusillusztrációk kis (12,5%) aránya (5. táblázat).

annotált kategória			teljes korpuszon belül (n=116)		típusillusztráción belül (n=36)		példányillusztráción belül (n=54)		inszcenáló képeken belül (n=26)	
			általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság
narratív megjelenítés			80	68,97%	16	44,44%	46	85,19%	18	69,23%
	kontaktusszerű		40	34,48%	16	44,44%	12	22,22%	12	46,15%
		kezdő- és végponttal	16	13,79%	7	19,44%	6	11,11%	3	11,54%
		kidolgozatlan végpont	21	18,10%	8	22,22%	6	11,11%	7	26,92%
		kidolgozatlan kezdőpont	3	2,59%	1	2,78%	0	0,00%	2	7,69%
	perceptuális		64	55,17%	2	5,56%	46	85,19%	16	61,54%
		kezdő- és végponttal	5	4,31%	1	2,78%	2	3,70%	2	7,69%
		kidolgozatlan végpont	58	50,00%	1	2,78%	43	79,63%	14	53,85%
		mindkettő	1	0,86%	0	0,00%	1	1,85%	0	0,00%
nem narratív megmutatás			109	93,97%	31	86,11%	53	98,15%	25	96,15%
	attributív		109	93,97%	31	86,11%	53	98,15%	25	96,15%
	szimbólum	szimbolikus	33	28,45%	9	25,00%	13	24,07%	11	42,31%
		nem szimbolikus	75	64,66%	21	58,33%	40	74,07%	14	53,85%

4. táblázat. Az interszubjektív-aktorközi funkcióhoz kötődő annotálási címkék általános és relatív gyakorisága a vizsgált korpuszon belül

annotált kategória	teljes korpuszon belül (n=116)		típusillusztráción belül (n=36)		példányillusztráción belül (n=54)		inszcenáló képeken belül (n=26)	
	általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság
narratív megjelenítés	80	68,97%	16	44,44%	46	85,19%	18	69,23%
kontaktusszerű	40	50,00%	16	100,00 %	12	26,09%	12	66,67%
kezdő- és végponttal	16	40,00%	7	43,75%	6	50,00%	3	25,00%
kidolgozatlan végpont	21	52,50%	8	50,00%	6	50,00%	7	58,33%
kidolgozatlan kezdőpont	3	7,50%	1	6,25%	0	0,00%	2	16,67%
perceptuális	64	80,00%	2	12,50%	46	100,00 %	16	88,89%
kezdő- és végponttal	5	7,81%	1	50,00%	2	4,35%	2	12,50%
kidolgozatlan végpont	58	90,63%	1	50,00%	43	93,48%	14	87,50%
mindkettő	1	1,56%	0	0,00%	1	2,17%	0	0,00%
nem narratív megmutatás	109	93,97%	31	86,11%	53	98,15%	25	96%
attributív	109	100,00 %	31	100,00 %	53	100,00 %	25	100,00%
szimbolikus	33	30,28%	9	29,03%	13	24,53%	11	44,00%
nem szimbolikus	75	68,81%	21	67,74%	40	75,47%	14	56,00%

5. táblázat. Az interszubjektív-aktorközi funkcióhoz kötődő annotálási címkék általános gyakorisága a vizsgált korpuszon, relatív gyakorisága a közvetlenül fölérendelt kategóriákon belül

Mindebből az látszik kirajzolódni, hogy a típusillusztrációk indexképei elsősorban olyan kontaktusszerű jeleneteket mutatnak fel tipikus példányként, amelyek jellemzően nem perceptuálisak, vagyis nem tesznek hozzáférhetővé jól látható emberi szempárokat. A típusillusztrációkkal kapcsolatban azt az óvatos következtetést lehet megfogalmazni, hogy olyan cikkcímeket illusztrálnak, amelyeknek egyetlen körülményéről vagy figurájáról sem hozzáférhető egy kellően feltűnő, a kattintás kényszerét támogató képi megjelenítés, így a cikk szerzői (és szerkesztői) vélhetően valamilyen online (kép)adatbázisból választanak olyan képeket, amelyek a vizuális megjelenítés során előtérbe helyezik a

cikk (és a cím) valamelyik nyelvileg is kidolgozott figuráját vagy eseményrészletét. A típusillusztrációk tehát azért jelenítenek meg valamilyen (jellemzően nem humán) figurát és valamilyen narratív irányulást kidolgozó eseményrészletet, hogy még feltűnőbbé tegyék a nyelvileg színre vitt jelenetet, illetve, hogy egy figura vagy egy esemény vizualizációjával még erősebben intenzifikálják az adott figura vagy eseményrészlet jelentőségét. Az alább látható 2. ábra egy nem narratív attribúciót visz színre (egy hóembert jelenít meg), amely a hírcím által kidolgozott fenyegetést ('a közelgő tél olyan hideg lehet, hogy nem lesz elég pénz rezsire') erősíti fel, úgy, hogy a címben szereplő kérdés (*Lesz-e elég gáz, hogy fűtsünk a hidegben?*) egyik körülményét (*hidegben*) illusztrálja (a képen megjelenített téli táj meglehetősen erős hidegérzetet sugall). A vizsgált időszakban az ilyen és ehhez hasonló indexképek, amelyek a növekvő rezsiköltségeket egy tipikus példány színre vitelével illusztrálták, meglehetősen gyakoriak voltak (11/36 típusillusztráció, relatív gyakoriság: 30,56%).

2. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 24-én (Blikk, Internet Archive)

A példányillusztrációk a típusillusztrációkkal szemben viszonylag nagy arányban tartalmaznak narratív megjelenítéseket (85,19%, l. 4. táblázat). A példányillusztrációk narratív megjelenítései azonban a típusillusztrációkhoz képest épp fordítva, alacsony arányban tartalmaznak kontaktusszerű irányulásokat (a példányillusztrációk egészén belül 22,22%, l. 4. táblázat; a narratív példányillusztrációkon belül 26,09%, l. 5. táblázat) és magas arányban tartalmaznak perceptuális irányulásokat (a példányillusztráció egészén belül 85,19%, l. 4. táblázat; a narratív példányillusztrációkon belül 100%, azaz minden narratív példányillusztráció egyben perceptuálisan is irányul, l. 5. táblázat). A perceptuálisan irányuló példányillusztrációk között nagy arányban fordulnak elő olyan indexképek, amelyek nem dolgozzák ki a perceptuális irányulás végpontját (a példányillusztráció egészén belül 79,63%, ez feltűnően magas aránynak számít a másik két képtípushoz képest, l. 4. táblázat; a narratív példányillusztrációkon belül 93,48%, ez magas, de nem tekinthető kiugró aránynak, elsősorban az inszcenáló képekhez képest, l. 5. táblázat), azaz amelyeken nem válik láthatóvá, hogy a vizualizált figura mit néz.

A példányillusztrációk tehát magas arányban illusztrálnak narratív eseményeket, ezek azonban javarészt a humán figurák olyan jellegű perceptuális irányulásait dolgozzák ki, amelyek valamilyen az indexképen színre nem vitt eseményrészletre irányulnak. Nem véletlen, hogy a 46 db perceptuálisan irányuló példányillusztrációból 41 db portréként jelenítődik meg (rámutatva az egyes metafunkciók közötti szoros összefüggésre).

A példányillusztrációk különösen kedveznek annak, hogy valamely közszereplőt vagy celebritást perceptuálisan irányuló humán figuraként mutassanak fel, figura és figura közötti nem perceptuális (tárgymanipulációra vagy testi érintkezésre irányuló) kontaktus nélkül, tekintetükkel a képen nem látható dologra irányulva, a beállított fényképek érzetét sugallva.

A példányillusztrációk különösen alkalmasak arra, hogy olyan humán figurákat mutassanak fel, akik a kattintásvadász híregységek referenciapontjai, azaz olyan szereplők, akiknek nem a személye válik kérdésessé a híregység olvasása során (pl. a hírcímet vagy a címkét olvasva), hanem az esemény egy részlete vagy körülménye, amelyben részt vesznek (vö. Kopcsák 2021). Másként fogalmazva: az indexképek jellemzően egy olyan személyt vizualizálnak, aki nem a hírcímben kidolgozott jelenet körülményei között válik felmutatottá, hanem egy beállított, más vizuális jelenethez (vagy kontextushoz) kötődő háttér előtt, úgy, hogy a példányillusztrált képi figura tovább növeli a figurához kapcsolódó, sematikusan ismert eseményrészlet megismerése iránt érzett kényszert. A 3. ábra például vizualizálja az *Ördög Nóra* – mint tulajdonnév – által kidolgozott személyt, de nem a címben színre vitt segítségkérés aktusa közben, hanem egy korábbi, más kontextusban elkészített, beállított kép segítségével. A 3. ábra hírcíme valamilyen súlyosként kidolgozott problémát tesz hozzáférhetővé (*kétségbeesetten fordult*; *könyörgöm, segítsen*), miközben a probléma oka kidolgozatlan marad (miben kell segíteni?), az indexkép pedig azáltal járul hozzá a kattintás kikényszerítéséhez, hogy a kérdéses eseményrészletet (a probléma okát) nem jeleníti meg, hiszen a segítséget kérő személy illusztrációját helyezi előtérbe.

3. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 12-én (Blikk, Internet Archive)

Az inszcenáló képek a teljes korpusz átlagával (68,97%) közel azonos arányban tartalmaznak narratív megjelenítéseket (69,23%, l. 4. táblázat). Ugyan a kontaktusszerű irányulás az összes inszcenáló képen belül magas arányban szerepel (46,15%, l. 4. táblázat), az inszcenáló narratív megjelenítéseken belül már nem tekinthető sem a kontaktusszerű (66,67%), sem a perceptuális irányulás (88,89%, l. 5. táblázat) kiugrónak (előbbi a típusillusztráló narratív megjelenítések 100%-os arányú kontaktusszerű irányulásaihoz, utóbbi a példányillusztráló narratív megjelenítések 100%-os arányú perceptuális irányulásaihoz képest, l. 5. táblázat). A narratív megjelenítéseken belül azonban figyelmet érdemelnek a kidolgozott kezdő- és végpontot felmutató kontaktusszerű narratív megjelenítések, amelyek a kontaktusszerű, narratív inszcenáló képeken belül viszonylag alacsony arányban fordulnak elő (25%) a kontaktusszerű, narratív példányillusztrációkhoz (50%) és

típusillusztrációkhoz (43,75%) képest (l. 5. táblázat). Az inszcenáló képek többsége azáltal járul hozzá a kattintás kényszerének felerősítéséhez, hogy egy képekkel dokumentált jelenetsor egy adott most-pontját mutatja fel, úgy, hogy a színre vitt kontaktusszerű irányulásnak csak valamely részlete, lehetséges kezdő- vagy végpontja jelenítődik meg: az így színre vitt sajtófotó vagy videórészlet pillanatképe a teljes jelenetsor (videó, sajtóképek) megtekintését, azaz a céloldal megnyitását irányozza elő.

Az inszcenáló nem narratív megjelenéseken belül különösen kiugrónak bizonyult a szimbolikus képi elemek felmutatása: az inszcenáló képek összességén belül 42,31%, szemben a példányillusztrációk 24,07%-ával és a típusillusztrációk 25%-ával (l. 4. táblázat), a nem narratív inszcenáló képeken belül 44%, szemben a nem narratív példányillusztrációk 24,53%-ával és a nem narratív típusillusztrációk 29,03%-ával (l. 5. táblázat). Úgy tűnik, hogy a Blikk kezdőfelületén látható inszcenáló képek feltűnően gyakran jelenítenek meg valamilyen politikai vagy társadalmi szimbólumot – nem arról van szó tehát, hogy a Blikk kezdőfelülete egy saját jelrendszert talált volna ki a képi szimbólumok konstruálására, sokkal inkább arról, hogy ezek az indexképek valamilyen politikához vagy (gyakran) sporthoz kapcsolódó szimbólumokat jelenítenek meg. A szimbolikus inszcenáló képek viszonylag nagy relatív gyakorisága nem jelenti azt, hogy a társadalmi és politikai szimbólumok színre vitele önmagában járulna hozzá a kattintásvadászat megvalósulásához: ehelyett arra következtethetünk, hogy a társadalmi vagy politikai színtér szimbolikus kontextusa – amelyet inkább tesz hozzáférhetővé az indexkép, mint a hírcím – azt (is) lehetővé teszi, hogy az ezzel kapcsolatos híreket kattintásvadász hatásszándékú híregységek vigyék színre. A 4. ábra egy videó pillanatképét mutatja fel, kidolgozatlan végponttal, ezáltal pedig az indexkép arra készteti a felhasználókat, hogy megnyissák a céloldalon megnézhető videót. A 4. ábra ezzel együtt két, szimbolikus mozzanatot is felmutat, a 'magyar válogatott' és a 'csapatkapitány' tulajdonságokat, ami a társadalmi színtér relevanciáját erősíti meg a híregységeket befogadó diskurzusközösség számára, egyben hitelessé téve a kép megjelenítési módozatát (bár ez már a társas funkciót érinti).

4. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 24-én (Blikk, Internet Archive)

4.3. Társas funkció

A befogadó-kép irányulásokhoz, illetve a kép társassá tételre való irányulásához kapcsolódó elemzési kategóriák megoszlását a 6. táblázat szemlélteti. A típusillusztrációt felmutató indexképek felől nézve feltűnő, hogy egyik sem valósít meg semmiféle érintkezést a kép-

befogadó közötti irányuláson belül, sem tekintetszerű, sem tapintásszerű kontaktust. A típusillusztráló képek a társas távolságon belül különösen gyakran konstruálnak meg személyes távolságot (55,56%-os relatív gyakoriság) és különösen kevésszer társadalmi távolságot (25%-os relatív gyakoriság, l. 6. táblázat) a többi képtípushoz, illetve a korpusz egészéhez képest. A típusillusztrációk a kép és befogadó között megkonstruálódó hatalom felől feltűnő mintázatot mutatnak: alacsony gyakorisággal dolgoznak ki egalizáló képeket (22,22%), és feltűnő gyakorisággal tesznek hozzáférhetővé nem egalizáló képeket – olyat, ahol a nézőre (41,67%), és olyat, ahol a figurára (36,11%, l. 6. táblázat) ruházódik a hatalom.

annotált kategória			teljes korpuszon belül (n=116)		típusillusztráción belül (n=36)		Példányillusztráción belül (n=54)		inszcenáló képeken belül (n=26)	
			általános gyakoriság	**relatív gyakoriság**	**általános gyakoriság**	**relatív gyakoriság**	**általános gyakoriság**	**relatív gyakoriság**	**általános gyakoriság**	**relatív gyakoriság**
képbefogadó irányulás	Érintkezés	van	21	18,10%	0	0,00%	16	29,63 %	5	19,23 %
		nincs	95	81,90%	36	100,00%	38	70,37 %	21	80,77 %
	társas távolság	személyes	41	35,34%	20	55,56%	16	29,63 %	5	19,23 %
		társadalmi	53	45,69%	9	25,00%	29	53,70 %	15	57,69 %
		személytelen	22	18,97%	7	19,44%	9	16,67 %	6	23,08 %
	involváltság	involváló	56	48,28%	17	47,22%	23	42,59 %	16	61,54 %
		nem involváló	56	48,28%	18	50,00%	28	51,85 %	10	38,46 %
		mindkettő	4	3,45%	1	2,78%	3	5,56 %	0	0,00 %
	hatalom	néző hatalma	27	23,28%	15	41,67%	3	5,56 %	9	34,62 %
		figura hatalma	33	28,45%	13	36,11%	13	24,07 %	7	26,92 %
		egalizáló	58	50,00%	8	22,22%	38	70,37 %	12	46,15 %
közösségivé tételre irányulás	hitelesség skálája	hiteles	116	100,00 %	36	100,00%	54	100,00%	26	100,00%
		nem hiteles	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00 %	0	0,00 %
	hitelesség konfigurációja	naturaliszti-kus	116	100,00 %	36	100,00%	54	100,00%	26	100,00%

6. táblázat. A társas funkcióhoz kötődő annotálási címkék általános és relatív gyakorisága a vizsgált korpuszon belül

A típusillusztrációk, még ha meg is jelenítenek olyan képet, amelyen perceptuális irányulás látható (összesen 2 előfordulás, vö. 4.2., 4. táblázat), azon nem dolgoznak ki tekintetszerű kontaktust a befogadóval. A típusillusztrációk sokkal inkább cselekvésre (kattintásra) késztetnek azáltal, hogy a színre vitt tipikus példányokat nagy gyakorisággal ábrázolják közelképeken, személyes távolságra, azaz olyan figuraként, mint amely elérhető távolságra van a befogadó számára, tehát olyanként, mint amelyet a befogadó könnyen megérinthet, vagy olyanként, mint amely által a befogadó könnyen érintetté válhat. A típusillusztrációk úgy irányulnak a befogadókra, hogy a velük való nem perceptuális érintkezést keresik, ezt erősíti fel a vizuálisan megkonstruálódó hatalom kategóriája.

Az ide tartozó képek az esetek döntő többségében nem egalizálók, azaz felül- vagy alulnézetből mutatják fel a kidolgozott a figurákat: vagy úgy, mint amelyek a néző felé magasodnak, a néző hatalmát fenyegetik, vizuális ágensként hatást fejtve ki a befogadóra, vagy úgy, mint amelyeket a befogadó nézőpontja passzivál, felettük a néző hatalmat gyakorol, ezek pedig a néző cselekvéseinek vannak kitéve. A típusillusztrációk tehát úgy intenzifikálják a színre vitt tipikus példány (figura vagy eseményrészlet) jelentőségét, hogy közben a felmutatott példányon végrehajtható vagy a felmutatott példány által végrehajtható cselekvéseket, illetve a kiaknázható cselekvések lehetőségét jelenítik meg.

Az alább látható 5. ábra egy ugató, talán támadásra is kész kutya tipikus példányát helyezi előtérbe, amely a befogadótól olyan távolságra jelenítődik meg (személyes távolság), mintha azon belül a harapás fizikai eseménye potenciálisan megvalósulhatna. A figura jelentőségét, a fenyegetett helyzet vizuális színre vitelét tovább erősíti, hogy a prominens figura a befogadó fölé magasodik, legalábbis enyhe alulnézetből konstruálódik meg, úgy, hogy közben a kép naturalisztikus, közösségileg hitelesként elfogadható, mintegy „valóságos" fényképnek tekinthető. Az 5. ábra a kutyatámadás eseményét sztereotipikusan ábrázolja, egy fenyegető, a befogadó felett hatalmat gyakorló figura vizuális megjelenítésével, ezzel erősítve a befogadó félelemérzetét, amely képes a kattintás iránt érzett kényszert katalizálni.

5. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 27-én (Blikk, Internet Archive)

A példányillusztrációk a képek társas funkcióján belül meglehetősen gyakran dolgozzák ki az érintkezés kategóriáját (29,63%-os relatív gyakoriság, l. 6. táblázat), különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a példányillusztrációk mind a 16 esetben tekintetszerű érintkezést dolgoznak ki (tapintásszerű érintkezést nem mutatnak fel), ami a teljes korpuszon

belül megvalósuló 18 tekintetszerű érintkezésnek bőven több mint háromnegyede, vagyis a 88,89%-a (a típusillusztrációkon belül egy tekintetszerű érintkezés sem konstruálódik meg, az inszcenáló képeken belül pedig összesen 2 db, amely az inszcenáló képeken belül 7,69%-os relatív gyakoriságot jelent). A példányillusztrációk legtöbbször társadalmi távolságra helyezik a megjelenített figurákat (53,70%-os relatív gyakoriság), miközben a befogadó-kép közötti távolságképzésnek ez a módja magasabb arányú a típusillusztrációkon (25%) vagy a teljes korpuszon (45,69%), ám valamivel alacsonyabb arányú az inszcenáló képeken belül (57,69%, l. 6. táblázat). A hatalom kategóriája felől nézve a példányillusztrációk – a típusillusztrációkkal ellentétben – feltűnően nagy gyakorisággal tesznek hozzáférhetővé egalizáló attitűdű képeket (70,37%), és viszonylag csekély gyakorisággal ruházzák a nézőkre a hatalmat (5,66%, l. 6. táblázat).

A példányillusztrációk azáltal késztetik a felhasználókat kattintásra, hogy olyan perceptuális irányulásokat visznek színre (humán figurákat felmutatva), amelyek a befogadókkal kezdeményeznek szemkontaktust (tekintetszerű érintkezést létrehozva), az így megvalósuló képaktus pedig különösen alkalmas arra, hogy cselekvésre, így akár kattintásra késztessen. A példányillusztrációk jellemzően olyan portrékat visznek színre (l. 4.2.1.), amelyek félközeli vagy féltávoli távolságra (társadalmi távra, nem teljes alakban, de nem is arcképként, hanem deréktól vagy válltól felfelé), a vertikális tengelyen normálnézetben (egalizálva) mutatják fel az előtérbe helyezett figurákat. Azaz a portrészerűen felmutatott humán figurák olyan attitűddel jelennek meg, mintha azok az átlagos közösségi interakciónak (pl. szemkontaktusnak, beszédnek) kedvező pozíciót foglalnának el. A példányillusztrációk tehát azáltal járulnak hozzá a kattintás kikényszerítéséhez, hogy egy-egy potenciálisan vagy ténylegesen interakciót kezdeményező szereplőt vizualizálnak, úgy, hogy a vizuálisan megjelenített szereplők referenciapontként szolgálnak valamilyen, a felhasználó kattintását kikényszerítő, sematikusan kidolgozott eseményrészlethez (l. 4.2.), így a szereplők által kezdeményezett interakció a sematikusan kidolgozott eseményrészlethez vezet tovább.

Az alábbi indexkép például a színre vitt humán figurát, Tóth Gabit egalizáló és involváló attitűddel (a horizontális és vertikális tengelyen egyaránt normálnézetben) viszi színre, társadalmi távolságot kidolgozva, amely egyben a közösségileg elfogadott interperszonális (nem intim) egymásra irányulásnak megfelelő fizikai távolságot képezi le (l. 6. ábra). Az előtérbe helyezett portrészerű figura perceptuálisan a befogadóra irányul, szemkontaktust kezdeményezve, miközben a kép kizárólag a nyelvileg kidolgozott jelenet egyik referenciapontját, a *Tóth Gabi* tulajdonnévvel profilált példányt illusztrálja, amely az *így* névmással sematikusan kidolgozott eseményrészletre vezérli a befogadó figyelmét, a befogadó kattintását (potenciálisan) kikényszerítve. A vizualizált figura úgy jelenik meg, mintha képes lenne olyan attitűdöt megkonstruálni, amely a figurának a társadalmi közelségében részesíti a felhasználókat: közelségben, amelyen keresztül még nagyobb jelentőség juthat a sematikusan kidolgozott eseményrészletnek (*így van most az énekesnő*).

6. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 23-án (Blikk, Internet Archive)

Az inszcenáló képek – a példányillusztrációkhoz hasonlóan – feltűnően alacsony arányban tesznek hozzáférhetővé személyes távolságra (19,23%), és feltűnően magas arányban tesznek hozzáférhetővé társadalmi távolságra elhelyezett figurákat (57,69%, l. 6. táblázat). Bár az érintkezés kategóriáján belül nem mutatnak kiugró adatokat, egyedül az inszcenáló képek konstruálnak meg tapintatszerű érintkezést (3 db összesen, az inszcenáló képeken belül 11,54%-os relatív gyakoriság). A tapintatszerű érintkezés indexképei mindhárom esetben egy olyan alakzatot vizualizálnak a bal felső sarokban, amely a videó lejátszását lehetővé tévő gombot képezi le, a videóra való deiktikus rámutatást felerősítve, a képpel való érintkezést előirányozva (a képre való tényleges kattintást előtérbe helyezve). Az inszcenáló képek a hatalom kategóriája felől nézve nem kiugróan gyakoriak, míg az involváltság kategóriáján belül kétszeresen is azok, ugyanis a teljes korpuszhoz képest magas arányban tesznek hozzáférhetővé involváló (61,54%), és feltűnően alacsony arányban tesznek hozzáférhetővé nem involváló attitűdű képeket (38,46%) (előbbi a teljes korpuszon belül 48,28%, utóbbi szintén 48,28%, l. 6. táblázat).

Az inszcenáló képek a társas funkción belül úgy erősítik fel az indexkép kattintásvadász hatásszándékát, hogy a vizuálisan színre vitt, pillanatképszerű jelenet feltűnő figuráit társadalmi távolságot megalkotó, illetve involváló attitűddel mutatják fel. Másként fogalmazva, az inszcenáló képek megvalósulása nem egyszerűen annyiban áll, hogy egy olyan jelenetet mutatnak fel, amelynek a téridő-konfigurációja megegyezik a hírcímével (ellentétben a 2.2-ben megadott definícióval), ugyanis az inszcenáló indexképek ezenfelül képesek a jelenetek involvált részeként megkonstruálni a befogadót, azaz úgy, mintha az a színre vitt jelenet tényleges része lenne. Az inszcenáló képek azáltal késztetik kattintásra a felhasználót, hogy a figurákat és a befogadókat egymással szembe fordítják, felerősítve a kép és a befogadó között lehetséges interakciót (amely a társadalmi távolságon belül megjelenített figurák kezdeményezésére bontakozik ki), a jelenetbe való pillanatnyi involváláson keresztül kieszközölve a teljes jelenetsor megtekintését, a céloldal megnyitását. Ezt még tovább erősítik azok a képek, amelyek tekintet- vagy tapintásszerű érintkezést is megvalósítanak – különösen az utóbbiak, hiszen a vizuálisan színre vitt lejátszógomb deiktikusan a céloldalon megnyitható videóra mutat.

Az alább látható 7. ábrán például egy jelenet pillanatképe szerepel: az előtérbe helyezett figura társadalmi távolságot alkot meg, a befogadó felé inkább involváló attitűddel fordulva, mint nem involválóval (a figura enyhén elfordul a befogadótól, de az involváltság skáláján közelebb áll a skála „teljesen involváló” végpontjához). A képen

látható mikrofon kidolgozza a nyelvileg megkonstruált *ütős videó* specifikált típusát (interjú), miközben a kép bal felső sarkában látható lejátszógomb deiktikusan szintén a céloldalon megnyitható videóra mutat rá. A 7. ábra hírcíme egy abszurd, nehezen érthető beágyazott megnyilatkozást (*„Fradi, energiaközpont, szív, tekintet, Hold a csillagokkal egyesül”*) dolgoz ki, amelynek nem ismerjük sem az előzményeit, sem a pontos részleteit (utóbbira a hírcím második fele rá is játszik), miközben a vizuálisan színre vitt inszcenáló kép azt sugallja, hogy mindez egy interjú keretén belül hangzott el – az indexkép involváló attitűdje pedig az interjú (teljes) lefolyásában teszi érdekeltté a befogadót, hogy a videó megtekintését irányozza elő.

7. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 14-én (Blikk, Internet Archive)

4.4. Diszkurzív funkció

Az alábbi, 7. táblázat a kutatási korpusz adatainak megoszlását mutatja a képek diszkurzív funkciója szerint. A portrék minden esetben jellemezhetők az elhelyezés és a fókuszélesség, a pillanatképek pedig az elhelyezés címkéjével, ebből következően a 7. táblázaton belül feltüntetett elhelyezés és fókuszélesség mint megvalósulási mód csak azokra a képekre vonatkozik, amelyeken belül kizárólag az elhelyezésen vagy a fókuszélességen keresztül (és nem portré- vagy pillanatképszerűen) vált egy figura feltűnővé.

annotált kategória			teljes korpuszon belül (n=116)		típusillusztráción belül (n=36)		példányillusztráción belül (n=54)		inszcenáló képeken belül (n=26)	
			általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság	általános gyakoriság	relatív gyakoriság
információkonstruálás	horizontálisan megvalósuló		110	94,83%	34	94,44%	51	94,44%	25	96,15%
	vertikálisan megvalósuló		6	5,17%	2	5,56%	3	5,56%	1	3,85%
	előtérbe helyezett információ	ismert	67	57,76%	1	2,78%	46	85,19%	20	76,92%
		újszerű	42	36,21%	35	97,22%	3	5,56%	4	15,38%
		mindkettő	7	6,03%	0	0,00%	5	9,26%	2	7,69%
keretezés	szétkapcsolt elemek	szegregáció	116	100 %	36	100%	54	100 %	26	100 %
		szeparáció	12	10,34%	4	11,11%	3	5,56%	5	19,23%
	összekapcsolt elemek	átfedés	2	1,72%	1	2,78%	1	1,85%	0	0,00%
		integráció	1	0,86%	1	2,78%	0	0,00%	0	0,00%
		vizuális hasonlóság	1	0,86%	0	0,00%	1	1,85%	0	0,00%
feltűnőség	megvalósulási módok	portré	51	43,97%	1	2,78%	45	83,33%	5	19,23%
		pillanatkép	25	21,55%	6	16,67%	5	9,26%	14	53,85%
		elhelyezés	21	18,10%	13	36,11%	4	7,41%	4	15,38%
		fókuszélesség	15	12,93%	14	38,89%	0	0,00%	1	3,85%

7. táblázat. A diszkurzív funkcióhoz kötődő annotálási címkék általános és relatív gyakorisága a vizsgált korpuszon belül

A kutatói korpusz típusillusztrációi a képek diszkurzív funkcióján belül kiugróan magas arányban visznek színre újszerű információkat (97,22%), miközben alacsony arányban mutatnak fel ismert diszkurzív elemeket (2,78%, l. 7. táblázat). Az előtérbe helyezett információk felcímkézésében az annotálás korlátai mutatkoznak meg. Bár a típusillusztrációk olyan figurákat visznek színre, amelyek nem azonosak a hírcímben kidolgozott figurákkal, így (részben) újszerűnek tekinthetők, a vizualizált példányok valójában szinte minden esetben egy olyan típust illusztrálnak, amely kis mértékben a hírcímek olvasása közben is aktiválódik (alacsony mértékű aktiváltsággal, a háttérben), így csekély mértékben az ismertség mozzanatát is magukon hordozza (az ismert-újszerű skálán az újszerű végponthoz közelebb, de nem a végponton helyezkednek el). Ezzel együtt a típusillusztrációk az előtérbe helyezett figurát jellemzően nem portré- (2,78%) vagy pillanatképszerűen (16,67%) jelenítik meg, sokkal gyakoribb, hogy kizárólag a figura elhelyezésén (47,22%) és fókuszba állításán (39,89%, l. 7. táblázat) keresztül teszik azt szalienssé. A típusillusztráló portré- és pillanatképek minden esetben más képtípusúnak

álcázzák a típusillusztrációkat (vö. 4.1.). A típusillusztrációk ritkán kereteznek összekapcsolt elemeket, a szétkapcsolt elemeken belül minden esetben egy-egy (piros háttérszínű, fehér betűszínű) címkét különítenek el (szegregálnak) a bal alsó sarokban.

A típusillusztrációk úgy tesznek feltűnővé egy-egy cselekvési lehetőséget felmutató figurát, hogy azt olyan tipikus példányként jelenítik meg, amely a nyelvileg színre vitt jelenetet tekintve egyszerre hat (vagy hathat) újszerűnek (nyelvileg nem válik példányszerűen kidolgozottá) és ismertnek (a nyelvi kifejezések típusjelentése alacsony mértékben bár, de aktiválhatja a vizualizált típust). A befogadók a típusillusztrációknak részben az elhelyezés és a fókuszélesség által szalienssé tett figurák miatt, részben a típusillusztrációk diszkurzív beágyazásának köszönhetően tulajdoníthatnak jelentőséget. A típusillusztrációk diszkurzív beágyazásában kulcsszerepet tölt be a hírcím és az indexkép közötti diszkurzív kapcsolat megteremtése, a képen színre vitt példány típusjellegének felismerése a befogadás eseménye során, illetve a hírcím által aktivált típusjelentés és a vizualizált típus közötti részleges azonosság feldolgozása.

Az indexképen megjelenített tipikus figurák olyan jellemzőit dolgozzák ki a nyelvileg aktivált típusjelentéseknek, amelyeket a hírcím nem sugall: cselekvésre vonatkozó potenciálokat tesznek hozzáférhetővé, amelyek a képek társas funkcióján belül dolgozódnak ki (l. 4.3.). A típusillusztrációk diszkurzív funkciója a kép és a befogadó közötti irányulásokban kidolgozódó, cselekvésre vonatkozó potencialitást a kép és a hírcím közötti kapcsolat létrehozásával teszi relevánssá. Épp azért válnak az álcázott típusillusztrációk különösen kattintásvadásszá, mert olyan módon jelenítenek meg egy-egy jelenetrészletet (az interszubjektív-aktorközi funkción belül), hogy az portré- vagy pillanatképként válik hozzáférhetővé, azaz az álcázott típusillusztrációk a diszkurzív funkción belül úgy helyezik előtérbe a színre vitt figurákat, mintha azok közvetlenül megfelelnének egy-egy nyelvileg kidolgozott példánynak, vagyis: elmaszkírozzák a típus típusjellegét és a hírcím olvasásakor a háttérben aktiválható típusjelentések jelentőségét.

Alább az újraközölt 5. ábra látható, amely a figura (ugató kutya) fókuszba helyezésén keresztül az indexkép illusztratív jellegét teszi felismerhetővé, miközben az indexkép a személyes fenyegetettség érzetét erősíti fel, amelyet az indexkép és a *kutyatámadás* nyelvi elem típusjelentése közötti kapcsolatot ágyaz be diszkurzívan a híregységbe, hozzájárulva a nyelvileg kidolgozott jelenet durvaságához, tovább növelve a kattintás kényszerét.

5. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 27-én (Blikk, Internet Archive)

Az előtérbe helyezett információkat, illetve a feltűnő elemek megvalósulási módját nézve a példányillusztrációk a típusillusztrációkkal ellentétesen oszlanak meg: a példányillusztrációk magas arányban tesznek hozzáférhetővé ismert (85,29%), alacsony arányban újszerű diszkurzív elemeket (5,56%, l. 7. táblázat). A példányillusztrációk jellemzően portréképként (83,33%, l. 7. táblázat) mutatják fel a színre vitt jelenetrészleteket. A teljes kutatói korpuszon belül egyedül a példányillusztrációkon belül vált adatolhatóvá olyan indexkép, amely két egymástól eltérő képet (portrét) helyezett egymás mellé (l. 8. ábra). A példányillusztráló képek a többi képtípushoz hasonlóan egy-egy címkét különítenek el (szegregálnak) a saját felületükön.

A példányillusztrációk olyan humán figurákat visznek színre (l. 4.2.), amelyek a befogadóval valamilyen interaktív kapcsolatot hoznak létre (l. 4.3.), mindennek pedig különösen kedvez a portrészerű megjelenítési mód, mert (i) a színre vitt figurák nagy ismertséggel rendelkeznek, ezért hatékonyan képesek irányítani a befogadók figyelmét, illetve, mert (ii) a portréképek műfaji sajátossága kifejezetten egy humán figura megjelenítésének kedvez, még inkább előtérbe helyezve a referenciapontszerű szereplő jelentőségét. A példányillusztrációk azáltal járulnak hozzá a kattintásvadász hatásszándék felerősítéséhez, hogy az ismert diszkurzív elemek közül jellemzően nem azt viszik színre, amelyet a hírcím sematikusan kidolgoz, hanem azt, amelyet a hírcím valamilyen tulajdonnévvel specifikál, azaz azt, amelyiket a hírcím olyan referenciapontként konstruál meg, amely a sematikusan hozzáférhetővé tett eseményrészlethez vezet el (l. 4.2).

A példányillusztráló képek befogadása során az olvasók (elsősorban a célközönség tagjai) felismerhetik a vizuálisan megjelenített és a nyelvileg kidolgozott példány közötti azonosságot (a kettő közötti diszkurzív kapcsolatot a híregységek műfaji sajátosságai is elősegíthetik). Sőt, az indexkép illusztratív jellegét is észlelhetik (fókuszélesség, elhelyezés, társadalmi távra megkonstruált humán figura), miközben a példányillusztrációk a nyelvileg megkonstruált példány további, vizuálisan megjeleníthető sajátosságait is kidolgozzák (pl. attribútált tulajdonságok, szemkontaktus).

Az alábbi 8. ábra három képrészletet szegregál a szétkapcsolt képi elemek keretezése során: a bal alsó sarokban egy címkét, a címkén felüli képfelületen pedig két egymás mellé illesztett portrét. Mindkét portré egy-egy olyan példányt helyez előtérbe (a humán figura elhelyezésén, illetve bal oldalt a fókuszélességen, jobb oldalt a színkontraszton keresztül), amelyeket a hírcím is kidolgoz (Koós János, Fodor Zsóka), miközben a teljes indexkép a két ismert információt horizontálisan rendezi el, a két kép portrészerű megjelenítési módja miatt vizuális hasonlóságot konstruálva. A két portré a hírcím két tulajdonnevével létesít diszkurzív kapcsolatot, ami tovább erősíti a címben feltett kérdés jelentőségét, hiszen a cím két humán figuráját úgy dolgozzák ki, hogy nem kerülünk közelebb a válaszhoz: éppen ezt szolgálja a két humán figura szegregálása, hiszen ha a két figura összeillesztve, egy képen jelenne meg, az akár választ is jelenthetne a feltett kérdésre (megjelenítéstől függően igenleges vagy nemleges választ is). A két portré éles elkülönítése úgy teremt közöttük diszkurzív kapcsolatot, hogy az a többi képi funkcióra is kihat: a bal oldalon színre vitt női alak tekintete a jobb oldalon színre vitt férfi alakra irányul (perceptuálisan), a jobboldali férfi figura pedig a nézővel létesít szemkontaktust. Az indexkép a két figura tekintetszerű irányulásainak szokatlannak tűnő[13] elrendeződésén

[13] A vizsgált felület, illetve az indexképek által keltett elvárásokhoz képest egyaránt szokatlanná válhat a két portré egymás mellé helyezése, illetve a figurák, valamint a befogadó(k) között létrejövő tekintetszerű kapcsolat.

keresztül irányítja önmagára a figyelmet, miközben a kérdéses diskurzusrészlet (*megcsalta-e?*) kidolgozatlan marad, így késztetve a befogadót a céloldal megnyitására.

8. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 18-án (Blikk, Internet Archive)

Az inszcenáló képek a példányillusztrációkhoz hasonlóan szintén magas – bár a példányillusztrációknál valamivel alacsonyabb – arányban tesznek hozzáférhetővé ismert diszkurzív elemeket (76,92%, l. 7. táblázat). Amiben igazán különböznek, az a feltűnőként felmutatott figurák megjelenítési módjában érhető tetten: a példányillusztrációk portrészerűségével szemben az inszcenáló képek leggyakrabban pillanatképeket mutatnak fel (53,85%, l. 7. táblázat). Az inszcenáló képek a többi képtípushoz hasonlóan minden képen egy-egy címkét szegregálnak.

Az inszcenáló képek más módon viszik színre az ismert diszkurzív elemeket, mint a példányillusztráló képek, így a kattintásvadászat megképződéséhez is másként járulnak hozzá. Mivel az inszcenáló képek metonimikusan egy nyelvileg kidolgozott (ismert) jelenet (mint egész) valamely közbülső pontját (részét) mutatják fel, nemcsak egy-egy referenciapontszerű figurát, hanem a jelenet előterét és hátterét (körülményeit) is ismertként dolgozzák ki. Az inszcenáló képek az indexképek diszkurzív beágyazásán keresztül nemcsak arról tanúskodnak, hogy a nyelvileg és vizuálisan színre vitt jelenetrészek egymással kölcsönös kidolgozó viszonyban állnak, hanem arról is, hogy az indexképek pillanatképként valósulnak meg, azaz, hogy egy jól dokumentált eseménynek csak egy részét mutatják fel – egy olyan részt, amely a teljes jelenetsor (a többi sajtófotó, egy videó) megtekintését kényszeríti ki.

Azt, hogy az inszcenáló képek valóban egy-egy jelenetsor közbülső részét mutatják, a megjelenítési mód többféleképpen is jelezheti, radikális esetben egy-egy *videó* címkével, illetve a bal felső sarokban elkülönített lejátszási gombbal (l. alább az újraidézett 7. képet). Ezenfelül azonban a színre vitt figura megjelenítésmódján keresztül is: akár azáltal, hogy egy kontaktusszerű irányulást mutatnak fel, akár azáltal, hogy fókuszélesség nélkül mutatják fel az előtérbe kerülő figurákat (főleg videóból kivágott képkockák esetében). Az inszcenáló képek tehát a megképződő diskurzusvilágon belül kétszeresen is deiktikusan szerveződnek: egyfelől önmagukra,[14] másfelől a céloldalon elérhető többi (vizuális vagy audiovizuális) megjelenítésre mutatnak, amely a rájuk való

[14] Az öndeiktikusság nem az inszcenáló indexképek egyedi jellemzője, a kép mint megjelenítés általában véve képesek önmagára mutatni (l. pl. Boehm 2018).

kattintáson keresztül nyitható meg (l. még 4.1.). Az alább újraidézett 7. ábrán egy olyan inszcenáló indexkép szerepel, amely a hírcímben kidolgozott közlésaktus jelenetét (a beágyazott idézetet, illetve a *beszél* és a *videó* nyelvi elemek által kidolgozott eseményt) viszi színre. A kettő között azonban nem kizárólag oda-vissza megképződő megfelelés van. A kép úgy ágyaz be egy ismert jelenetrészt (a beszéd aktusát), hogy annak a kontextusát is kidolgozza: a mikrofon mögött megjelenített humán figurán keresztül hozzáférhetővé teszi az interjú aktusát, egyben a humán szereplő attributív tulajdonságait (szemet elrejtő, különleges, már-már spirituálisnak tűnő öltözködés) és az interjú (fizikai) hátterét (plázaszerű kirakat vagy valamilyen boltrészlet) is felmutatja.

A 7. ábra a videó pillanatképszerűségére, valamint a színre vitt figura különleges vagy furcsa megjelenítésére irányítja a figyelmet, így dolgozza ki részletesebben a kép közegén belül a nyelvileg is színre vitt jelenetet.

7. ábra. A blikk.hu kezdőfelülete 2022. szeptember 14-én (Blikk, Internet Archive)

5. Konklúzió

A dolgozat a kattintásvadászat, illetve a kattintásvadász indexképek vizuális szerveződését vizsgálta, ennek érdekében pedig egy olyan képelemzési apparátust alkalmaz, amely a képeket diszkurzív egységként elemzi, azok interszubjektív-aktorközi, társas és diszkurzív funkciói alapján. A vizsgálat – a legjobb tudomásom szerint – az első kísérlet a magyar tudományos mezőn belül a kattintásvadász indexképek képi közegének módszeres elemzésére.

A fentiekben a Blikk online felületéről kinyert indexképek szerveződését elemezve azt találtam, hogy a kutatói korpusz (potenciálisan kattintásvadász híregységeibe beágyazódó) indexképei a típusillusztráló, a példányillusztráló és az inszcenáló képeken belül külön-különféle megjelenítési módozatokat tesznek hozzáférhetővé, amelyek ennek megfelelően külön-különféleképpen járulnak hozzá a kattintás iránt érzett kényszer megképződéséhez. A dolgozat arra világít rá, hogy a típusillusztráló képek jellemzően a nem humán figurákat nem narratív módon jelenítenek meg, felerősítve a megjelenített képi elem diskurzusbeli jelentőségét (interszubjektív-aktorközi funkció), azt személyes távolságra, alul- vagy felülnézetből felmutatva, a figurán végrehajtható (a befogadót aktivitásra késztető), vagy a figura által végrehajtható (a befogadót passziváló) cselekvéseket hangsúlyozva, növelve az előtérbe helyezett figura cselekvésre (kattintásra) késztető erejét (társas funkció). Ennek diszkurzív relevanciáját a hírcím valamely nyelvi

eleme által aktivált típusjelentése, illetve az indexkép által vizualizált tipikus példány közötti kölcsönös kapcsolat alapozza meg (diszkurzív funkció).

A példányillusztrációk jellemzően kidolgozatlan végpontú perceptuális irányulásokat (humán figurákat) mutatnak fel, amelyek vizualizált referenciapontként szolgálnak valamilyen sematikusan kidolgozott (nyelvileg megkonstruált) eseményrészlethez (interszubjektív-aktorközi funkció). Teszik ezt azáltal, hogy a színre vitt humán figurák jellemzően egalizáló attitűdöt és társadalmi távolságot alkotnak meg, feltűnően gyakran kezdeményezve perceptuális érintkezést, a színre vitt humán figurák interaktív, befogadóra való diadikus irányulásait kidolgozva (társas funkció), azokat ismert információként, portréképszerűen megjelenítve. Ezzek tovább erősítik a befogadó és a kép közötti interakció lehetőségét, a referenciapontszerű figurákat kidolgozó indexképek jelentőségét, amelyek a hírcímben sematikusan kidolgozott eseményrészlethez, azon keresztül pedig a céloldalon belül publikált információhoz vezetik a felhasználókat (diszkurzív funkció).

Az inszcenáló képek olyan jelenetrészeket jelenítenek meg, amelyeken belül a narratív irányulások kezdő- és végpontja ritkán dolgozódik ki egyszerre, azaz egy hosszabb jelenetsor valamilyen közbülső pontját mutatják fel (interszubjektív-aktorközi funkció), a jelenetsor feltűnő figuráit jellemzően társadalmi távolságra, involváló attitűddel felmutatva. A befogadót pedig olyan pozícióba helyezik, mintha az a jelenet részesévé válhatna (társas funkció), kiemelve az indexkép és a hírcím között kidolgozott jelenetek közötti kölcsönösen kidolgozó viszonyokat, illetve az indexkép pillanatszerűségét (diszkurzív funkció). Az indexképek leghatékonyabb megjelenítési módja a kattintásvadász hatásszándék konstituálására az illusztratív (típus- vagy példányillusztráló) képek inszcenáló képnek való álcázása, azt sugallva, hogy a befogadó a céloldalra kattintva az inszcenálóként felmutatott (de valójában példány- vagy típusillusztráló) jelenetrészekbe vonódhat be.

A dolgozat eredményei jól hasznosíthatók a kattintásvadászattal foglalkozó kutatásokban, elősegítik a kattintásvadászat egészleges és multimodális kezelését, rámutatva arra, hogy a kattintás iránt érzett kényszer megképződéséhez a képi közeg is igen sokrétűen járul hozzá, ezért annak vizsgálata ugyanannyira fontos, mint a nyelvi közegé. A vizsgálatban alkalmazott képelemzési taxonómia egyes kategóriái, illetve a képi közegen belül megfigyelt kényszerképző mintázatok a kattintásvadászat automatikus detektálásában érdekelt kutatásokat is segíthetik. A dolgozat általában véve járul hozzá az indexképek, illetve a hírportálok elemzéséhez, az itt alkalmazott elméleti és módszertani belátások gyümölcsözővé válhatnak mind a nyelv-, mind a médiatudomány számára, a vizsgálat továbbá párbeszédbe léphet a képelmélet alkalmazott grafikával, illetve illusztrációval foglalkozó irányzataival. Az elemzés termékenyen hathat a funkcionális kognitív nyelvelmélet, illetve a multimodális diskurzuselemzés területére: a dolgozat elsősorban a nyelvi és a képi közeg metafunkcióinak jellemzését szélesíti ki. Végül pedig a hármas képtipológia és a diszkurzív képelemzési eljárás együttes alkalmazása egy olyan termékeny kiindulópontnak bizonyulhat, amely egyszerre teszi lehetővé azt, hogy a kép a nyelv, a nyelv pedig a kép felől váljon megközelíthetővé.

Források

Blikk = https://www.blikk.hu (Utolsó elérés: 2023. aug. 04.)
Gemius = https://e-public.gemius.com/hu (Utolsó elérés: 2023. aug. 04.)
Internet Archive = https://archive.org (Utolsó elérés: 2023. aug. 04.)
W1 = Abban a pillanatban hullott szét a híd, amikor átvágták a felavatására szánt szalagot – Videón a vígjátékba illő jelenet. *Blikk.hu.* 2022. szept. 06.

Hivatkozott szakirodalom

Belting, Hans 2009. *A hiteles kép. Képviták mint hitviták.* Ford. Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz.
Boehm, Gottfried 2018. Képi differencia. Ford. Zámbó Kristóf. *Cirka* 3/1. (http://www.cirkart.hu/2018/03/03/kepi-differencia/; Utolsó elérés: 2023. júl. 20.)
Bredekamp, Horst 2020 [2015]. *Képaktus.* Ford. Nagy Edina. Budapest: Typotex Kiadó.
Kopcsák Róbert 2021. *Nyelvi megfigyeltetés az interneten: kattintásvadász (hír)címek nyelvi jellemzőinek korpuszalapú vizsgálata.* MA-szakdolgozat. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar.
Kopcsák Róbert 2023a. Kritika és annotálás. A kattintásvadászat sűrűsödési pontjai. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2023/2: 194–211.
Kopcsák Róbert 2023b. Nyelv és kép a kattintásvadászatban – korpuszalapú elemzés. In Albert Ágnes – Bóna Judit – Borbás Gabriella Dóra – Brdar-Szabó Rita – Csizér Kata – Vladár Zsuzsa (szerk.): *Fejezetek az alkalmazott nyelvészet területéről.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (https://mersz.hu/dokumentum/m1062faant__1/; Utolsó elérés: 2023. júl. 20.)
Kopcsák Róbert kézirat. *A kattintásvadász indexképek diszkurzív szerveződése – egy képelemzési apparátus kidolgozása.*
Kress, Gunther – Van Leeuwen, Theo 2020. *Reading Images. The Grammar of Visual Design.* Third edition. London – New York: Routledge.
Pennycook, Alastair 2018. *Posthumanist Applied Linguistics.* London – New York: Routledge.
Sandig, Barbara 1995. A német nyelv stilisztikája. (Részletek.) Ford. Kulcsár-Szabó Zoltán. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 41: 306–333.
Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds): *Cognitive linguistics: foundations, scope, and methodology.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 223–255.
Stampoulidis, Georgios – Bolognesi, Marianna – Zlatev, Jordan. 2019. A cognitive semiotic exploration of metaphors in Greek street art. *Cognitive Semiotics* 12/1. https://doi.org/10.1515/cogsem-2019-2008
Swales, John M. 1988. Discourse communities, genres and English as an international language. *World Englishes* 7/2: 211–220.
Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan.* A magyar nyelv kézikönyvtára 4. Budapest: Osiris. 899–1058.
Tognini-Bonelli, Elena 2001. *Corpus linguistics at work.* Studies in Corpus Linguistics 6. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan.* A magyar nyelv kézikönyvtára 4. Budapest: Osiris.
Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra.* Ford. Gervain Judit. Budapest: Osiris.
Varga Emőke 2012. *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban.* Budapest: L'Harmattan.

KOPCSÁK RÓBERT
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
kopcsakrobert@gmail.com

A (SZENT) CSALÁD metaforái Albrecht Koschorke *Die Heilige Familie und ihre Folgen* c. könyvében

Jelen tanulmány a CSALÁD és a SZENT CSALÁD fogalmának metaforikus konceptualizációját vizsgálja Albrecht Koschorke *Die Heilige Familie und ihre Folgen* c. könyvének nyelvi elemzésén keresztül. Összetettsége miatt a CSALÁD fogalmának értelmezéséhez gyakran metaforákat használunk, ezért az elemzés elsődleges célja, hogy a nyelvi adatokból kiindulva feltárja a vizsgált fogalmakkal kapcsolatos metaforikus kifejezések mögött húzódó konceptuális metaforákat. A dolgozat elméleti keretét a fogalmi metaforaelméleten (Lakoff–Johnson 1980) túl annak egy kiterjesztett változata (Kövecses 2020) adja, mely sematikusságuktól függően különböző szinteken próbálja megragadni a fogalmi metaforákat. Az említett megközelítés bizonyos szintjeit kiemelve és a Pragglejaz-csoport (2007) metaforaazonosítási módszerét alkalmazva felállíthatók és rendszerezhetők a metaforikus leképezések. Az elemzés eredménye azt mutatja, hogy a vizsgált fogalmak értelmezésében elsősorban az ÉPÜLET, az UNIVERZÁLIS EGYSÉG, az INTÉZMÉNY, a(z) (ÉLŐ) SZERVEZET, a GÉP, a TÁMADOTT ELLENFÉL, a FIZIKAI ENTITÁS, az ÉRTÉK és az UTAZÁS forrásfogalmak vesznek részt. Az azonosított fogalmi metaforákat kvalitatív elemzés alá vetem, külön vizsgálva a CSALÁD és a SZENT CSALÁD fogalmát.

Kulcsszavak: fogalmi metafora, metaforikus konceptualizáció, metaforaazonosítás, képi sémák, sematikussági szint, kvalitatív elemzés, család, Szent Család

1. Bevezetés és problémafelvetés

A fogalmi keretek (Kövecses–Benczes 2010: 51) olyan tudásegységek, amelyek fizikai tapasztalatainkon alapulnak, és lehetővé teszik számunkra fogalmaink értelmezését. Ha két fogalmi keret kapcsolódik egymáshoz, akkor gyakran metaforáról beszélünk. A *fogalmi* vagy *konceptuális metafora* tehát alapvetően fogalmi területek olyan együttműködése, amelyben egy elvont fogalmat egy másik, attól különböző, kevésbé absztrakt fogalomként értelmezünk. A *fogalmi metaforaelmélet* (Lakoff–Johnson 1980) és annak továbbfejlesztett változatai (Lakoff 2008, Fauconnier–Turner 1998, Kövecses 2020) alapján a metaforák kognitív folyamatok, melyek könnyebb hozzáférést biztosítanak az elvont célfogalmakhoz. Míg a fogalmi metaforaelmélet (Lakoff–Johnson 1980) a fogalmi metaforákat hagyományosan egyirányú megfeleltetésekként definiálja – melyek egy konkrétabb fogalmi tartományból (*forrástartomány*) bizonyos elemeket egy absztraktabb fogalmi tartományra (*céltartományra*) képeznek le –, addig a továbbfejlesztett értelmezések sokkal komplexebben magyarázzák meg a fogalmi metaforákat. A *fogalmi integrációs modell* (Fauconnier–Turner 1998) elveti egyebek között az egyirányúság elvét, s mentális terek együttműködéseként írja le a jelentésalkotás kognitív folyamatait, Kövecses (2020) pedig a tartományok közötti leképezés mellett egy többszintű reprezentációs struktúrát javasol.

Mint ismeretes, a metaforikus fogalmak a minket körülvevő világból származó tapasztalatainkon nyugszanak, segítve az elvont fogalmak értelmezését, hiszen az egyértelműbb fizikai fogalmak részt vesznek az absztrakt fogalmak értelmezési folyamatában. Ennek tükrében a CSALÁD fogalma is ideális forrástartomány lehet, melyet számos kutatás bizonyított már (pl. Lakoff 1996, Tjarks 2011, Musolff 2004, Kou–Farkas 2014).

A CSALÁD fogalma nagyon konkrétnak tűnhet, hiszen minden ember rendelkezik valamiféle családdal kapcsolatos tapasztalattal; a fogalom tehát a lehető legmélyebben beágyazódott a tudatunkba. Kutatásom motivációját az adja, hogy a CSALÁD fogalma ennek ellenére mégsem tekinthető egyértelműnek, mivel rendkívül összetett fogalom, mely nehezen definiálható egységesen, a különböző tudományterületek pedig más és más aspektusait helyezik előtérbe: eltérő a fogalom meghatározása a szociológiában, a pszichológiában, a biológiában vagy éppen a teológiában. A fogalom komplexitása miatt gyakran metaforákat használunk az értelmezéséhez. A kutatás a módszertant tekintve feltérképező elemzés, mely nem ad végső eredményt egy kutatási problémára, sokkal inkább ahhoz járul hozzá, hogy a kutató a jövőbeli kutatásokhoz szükséges legfontosabb döntéseket meghozza (Nargundkar 2008). Így a tanulmány elsődleges célja annak meghatározása, hogy első megközelítésben milyen fogalmi metaforák játszanak szerepet a SZENT CSALÁD fogalmának – mint a CSALÁD fogalom igen speciális, kiemelt kulturális jelentőséggel bíró példájának – konceptualizálásában, illetve hogy milyen fogalmi tartományok és fogalmi keretek jelennek meg a családdal kapcsolatos gondolkodás és nyelvhasználat strukturálásában Albrecht Koschorke *Die Heilige Familie und ihre Folgen* (*A Szent Család és következményei*) c. könyvében.

2. Elméleti háttér

Kutatásom elméleti hátterét Kövecses Zoltán (2020) kiterjesztett metaforaelmélete adja, különösképpen a szerző azon javaslatait építettem be az elméleti keretbe, amelyek a fogalmi keretek sematikussági szint alapján történő szisztematikus elrendezésére vonatkoznak.

Kövecses (2020: 51) szerint a fogalmi metaforák azonosítása többszintű megközelítést igényel, amelyben a sematikusság különböző fokozatai jelennek meg: a képi sémák, a fogalmi tartományok, a fogalmi keretek és a mentális terek szintje. A következő részben ennek megfelelően a sematikusság egyes szintjeinek legfontosabb jellemzőit mutatom be röviden.

A legsematikusabb szint a *képi sémák*-é (*image schema*)[1], amely a *szubindividuális szint*-nek[2] felel meg. Azok a tapasztalatok, amelyeket közvetlen környezetünkből szereztünk, különböző sémákba rendeződnek. A képi sémák az egyszerű, gyakran ismétlődő testi-perceptuális és kinesztetikus tapasztalataink általános formái[3] (Kövecses 2021), tehát azok az alapvető mintázatok, amelyek általánosan jelennek meg a testi megnyilvánulásainkban, és ezáltal magukban foglalják a testi tapasztalatok sokféleségét és sokoldalúságát. Az erősen sematikus minták a teljes fogalomrendszerünket lefedik, a korábbi tapasztalatok egyfajta útmutatóként funkcionálnak, hiszen analóg mintákról van szó. A képi sémák belső

[1] Az *image* szót *képi*-ként jelenik meg a magyar szakirodalomban (v. ö. Kövecses 2021), ezért a tanulmányban ezt a magyar terminust használom. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a terminus által jelölt fogalom nem korlátozódik a vizualitásra, hiszen összetett, mentális reprezentációkkal van dolgunk.

[2] A szubindividuális szinten az azonosított nyelvi és fogalmi metaforák motiváltságát lehet elemezni, így következtethetünk a metafora testi vagy kulturális alapjára (Kövecses 2006: 88).

[3] Az *embodiment testesültséget* vagy inkább *testalapúságot* jelent, amely a kognitív nyelvészetben a jelentés fogalmának meghatározásában kulcsfontosságú: a metaforikus kifejezések értelmezése a fizikai, testi tapasztalatokon alapul, az elvont fogalmak mentális reprezentációja az emberek ismereteire vezethető vissza (Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2005, Kövecses 2021). A testesültség alapján lehet a fogalmi metaforák univerzalitására következtetni (Kövecses 2005).

szerkezete viszonylag kevés elemet foglal magában (Kövecses 2020: 53).[4] A TARTÁLY képi séma például három elemből épül fel: a BELSŐ TÉR, a HATÁRVONAL és a KÜLSŐ TÉR (Kövecses 2021: 52).

A *fogalmi tartományok*-at (*conceptual domains*) a képi sémák teszik értelmessé; sematikusságukat tekintve közvetlenül a képi sémák felett helyezkednek el, tehát még szintén erősen sematizáltak. Ugyanakkor nem a tapasztalatok analóg mintáira mutatnak rá, viszont több elemből állnak, így további információ található róluk a *tartománymátrix*-ban (Kövecses 2020: 53). Utóbbi tartalmazza a különböző fogalmi tartományokat, amelyek részt vesznek a metaforikus leképezésekben, valamint elősegíti a tartományok rendszerezését. A tartománymátrixban sokféle fogalom lehet jelen, amelyek a tartomány egyes aspektusait jellemzik.

A *fogalmi keretek* (*frames*) már kevésbé sematikusak, mint a tartományok, és a tartománymátrix bizonyos aspektusait dolgozzák ki. A fogalmi keretek szerepekből és a szerepek közötti kapcsolatokból állnak, amelyek különböző értékeket vehetnek fel (Kövecses 2020: 53–54). A fogalmi tartományok és keretek a szuprainviduális szinten[5] helyezkednek el.

Végezetül pedig akkor beszélhetünk *mentális terek*-ről (*mental spaces*) (Kövecses 2020: 54), amikor egy konkrét beszélőnek egy adott diskurzusban egy meghatározott kommunikációs helyzetét figyeljük meg. Ez az egyén szintje, melyre a metaforikus konceptualizáció sajátossága és gazdagsága jellemző. A mentális tereket egy vagy több különböző keret strukturálja, ennek hatására a keretrendszerből általános struktúrákat kölcsönöznek, amelyeket új információkkal fejlesztenek tovább. A mentális terek koherens tapasztalati szerveződések, de formai és információs szempontból sokkal gazdagabbak az előző szintekhez képest.

Jelen dolgozat elfogadja a Lakoff-Johnson-féle fogalmi metaforaelméletet (1980), azonban továbbfejleszti azzal, hogy a fent bemutatott többszintű reprezentációs struktúrát veszi alapul. Ez a megközelítés rugalmasabbá teszi a fogalmi metaforák értelmezését, hiszen nem korlátozza a fogalmi metaforák definícióját két tartomány közötti leképezésre, hanem azokat sokkal összetettebb kognitív folyamatokként ábrázolja a sematikusság különböző fokozatainak felhasználásával, megtartva a fogalmi metaforaelmélet (Lakoff–Johnson 1980) azon elképzelését, hogy a fogalmi metaforák bizonyos megfeleltetésekként jönnek létre. Az elemzés különös figyelmet szentel a fogalmi kereteknek, melyek a tapasztalatok, információk rendszerezésében, kategorizálásában, feldolgozásában és további alkalmazásukban vállalnak szerepet. Azonban érdemes megjegyezni, hogy a fogalmi keretek nem minden szereplőjére és szerepére van szükségünk egy adott fogalom konceptuális metaforákkal történő értelmezése során (Kövecses 2020: 57), ezért ebben a kontextusban a fogalmi metaforaelmélet (Lakoff–Johnson 1980) által tárgyalt *highlighting*[6] fogalma jól illeszkedik a tanulmány metaforameghatározásához. Ennek

[4] A leggyakrabban előforduló perceptuális tapasztalatokon nyugvó képi sémák például a TARTÁLY, a RÉSZ-EGÉSZ, a KAPCSOLAT, a CENTRUM-PERIFÉRIA, a KIINDULÓPONT-ÚT-CÉL séma, míg a kinesztetikus képi sémákhoz tartoznak az ERŐK és az ELLENERŐK (Kövecses 2021).

[5] A szupraindividuális szinten a kontextus nélküli példák jelennek meg, így ehhez tartoznak például a szótárak; ez alapján állíthatók fel a fogalmi metaforák (Kövecses 2006: 87–88).

[6] A fogalmi metaforaelméletben (Lakoff–Johnson 1980) egy forrástartomány nem minden aspektusát alkalmazzuk a céltartomány értelmezéséhez: néhány elem előtérbe kerül (*highlighting*), míg mások pedig a metaforikus strukturálásban rejtve maradnak.

köszönhetően képesek vagyunk olyan módon értelmezni egy bizonyos absztrakt fogalmat egy meghatározott diskurzusban, hogy a fogalmi metaforák kiemeljék és hangsúlyozzák a legfontosabb aspektusait. Így a tanulmány nemcsak a Lakoff-Johnson-féle elméletre (1980) támaszkodik, hanem kibővíti azt a Kövecses (2020) által javasolt többszintű vertikális rétegződéssel, a fogalmi keretek jelentőségével, illetve a tapasztalatok strukturálásával, hogy még árnyaltabb és részletesebb képet nyújtson a vizsgált fogalmak értelmezési folyamatáról.

3. A CSALÁD mint céltartomány

Mivel kutatásom célja a CSALÁD mint céltartomány vizsgálata, érdemes áttekinteni az eddigi eredményeket. A CSALÁD céltartományként való vizsgálata több diskurzusra vonatkozik, az eredmények a továbbiakban kerülnek röviden bemutatásra. Az alábbi 1. táblázat mutatja be a feldolgozott szakirodalomban ezidáig azonosított forrástartományokat, amelyeket úgy rendeztem el, hogy a feltérképezett specifikus szintű forrástartományokat egy adott generikus szintű forrástartományhoz rendeltem.

Levold (2003) az interneten fellelt CSALÁD-metaforák elemzése alapján az alábbi fogalmi metaforákat azonosította első megközelítésben: A CSALÁD EGY INTÉZMÉNY, A CSALÁD EGY (ÉLŐ) SZERVEZET, A CSALÁD EGY FIZIKAI ENTITÁS, A CSALÁD ÉRTÉK. A CSALÁD A TÁRSADALOM CSÍRASEJTJE specifikus metaforát Levold (2003) mellett például Majoros (2018) is azonosította a szociológia területén, melyet az ÉLŐ SZERVEZET-metaforához lehet sorolni. Az előbbi két kutatás német nyelvű szövegekre vonatkozott, ezeken kívül a kínai (Kou 2018), a vientámi (Cuc 2020) és a kazah (Temirgazina 2022) nyelvben is irányultak már vizsgálatok a CSALÁD céltartományára. A kínai beszélők például a CSALÁD fogalmát az INTÉZMÉNY, az (ÉLŐ) SZERVEZET, a TÁRGY és a TARTÁLY forrástartományok segítségével értelmezik. A vietnámi beszélők figuratív nyelvhasználata alapján, illetve a modern kazah esküvői pohárköszöntők elemzése alapján megállapítható, hogy különös súllyal fordul elő A CSALÁD OTTHON/HÁZ fogalmi metafora. Megjegyzendő, hogy az utóbbi esetben a jelentésalkotási folyamat történhet metonimizációval is, mely ugyanolyan mértékben motiválhatja az adott nyelvi kifejezéseket, mint a metaforikus olvasat.

Forrástartomány			Céltartomány
fizikai entitás	energia		család
	erő (tartalék erő, motivációs erő)		
	hálózat		
intézmény	a szív, erkölcs és jámborság iskolája		
	állam		
	erkölcsi intézmény		
	iskola		
	vállalat		
(élő) szervezet, test	a társadalom (csíra)sejtje		
	ember		
	növény		
tárgy	érték	vagyon	
tartály	bölcső		
	börtön		
	épület		
	fészek		
	otthon		
	ház		

1. táblázat. A CSALÁD fogalom eddig azonosított forrástartományai

4. Az elemzés menete

Az feltérképező elemzés kiindulópontjául Albrecht Koschorke *Die Heilige Familie und ihre Folgen* (A Szent Család és következményei) c. irodalomtudományi könyvét választottam, hiszen a mai család mellett a Szent Családot is megjeleníti. Koschorke nemcsak a Szent Család szerepét vizsgálja a keresztény ideológiában, hanem a nyugati társadalomra gyakorolt hatását is bemutatja, így a könyv kifejezett aktualitását éppen meghatározó témája adja. A cím sejteti, hogy a szerző a témát a kereszténység kezdetétől egészen korunkig vizsgálja. A választott könyv érdekes keresztény értelmezési keretet biztosít a CSALÁD és a SZENT CSALÁD fogalmának vizsgálatához, hiszen a történelmi és teológiai vetületeken túl Koschorke felhasználja a művészettörténet, a pszichohistória, az antropológia és a családkutatás diszciplínáinak ismerethalmazait is. A szerző új szemszögből világít rá a CSALÁD és a SZENT CSALÁD fogalmára és azok egyes aspektusaira is, így különböző fogalmi keretek játszanak szerepet a két fogalom értelmezésben.

Ami az forrástartományok azonosítási módszerét illeti, a kognitív nyelvészekből álló Pragglejaz-csoport MIP (Metaphor Identification Procedure) metaforaazonosítási eljárását alkalmaztam. A Pragglejaz-csoport (Pragglejaz Group 2007) elsősorban annak érdekében hozta létre az említett módszert, hogy a metaforakutatók ne a saját nyelvhasználatuk intuitív példáit elemezzék, hanem a metaforikus nyelvet a mindennapi írott vagy beszélt kontextusokban kutathassák. Az eljárás menetének (Pragglejaz Group 2007: 3) megfelelően első lépésben reflektált módon átolvastam a teljes szöveget. A MIP második lépését némiképp kiegészítve ezt követően azonban nemcsak a szöveg metaforikusan értelmezhető lexikai egységeit határoztam meg, hanem a szószerkezeteket is vizsgáltam. Az eljárás menetét követve a releváns szavakat és szószerkezeteket a kontextusukban vizsgáltam meg, majd manuálisan jelöltem a potenciális metaforikus nyelvi kifejezéseket. A konkrét, specifikus metaforikus nyelvi kifejezések azonosítása után állítottam fel a SZENT CSALÁD és a CSALÁD fogalmakat célzó fogalmi metaforákat, megállapítva a

konceptualizációs folyamatban részt vevő fogalmi tartományokat és fogalmi kereteket a Kövecses (2020) által javasolt többszintű nézet alapján.

A továbbiakban részletesebben is bemutatom a kvalitatív elemzés eredményeit, megvizsgálva a CSALÁD és a SZENT CSALÁD fogalmát a Kövecses (2020) által javasolt többszintű reprezentációs struktúra alapján. Fontos azonban elöljáróban megjegyezni, hogy a dolgozat céljai között nem szerepel az adatok számszerűsítése, a feltérképező elemzés sokkal inkább arra koncentrál, hogy első ízben feltárja és megközelítse a keresztény-nyugati CSALÁD-fogalom és az arra erőteljes hatást gyakorló SZENT CSALÁD fogalom metaforikus fogalmi hátterét, s hogy következtessen a nyelvi adatok mögött rejlő értelmezési lehetőségekre. Az elemzés során az eredeti, német nyelvű szöveggel dolgozom.

5. Eredmények

Az eredmények ismertetése során nem a legsematikusabb szinttől haladok felfelé, hanem elsőként az azonosított fogalmi kereteket és fogalmi tartományokat tárgyalom. Minden egyes fogalmi metaforát néhány figuratív nyelvi példával[7] szemléltetek, valamint a fogalmak konceptualizálásában részt vevő képi sémákat is figyelembe veszem az elemzés során.

5.1. A CSALÁD fogalmának konceptualizációja

A CSALÁD fogalmának konceptualizációja során a fogalmi keretek és a fogalmi tartományok szintjén különböző fogalmak jelennek meg az elemzett könyvben: az ÉPÜLET, az INTÉZMÉNY, a GÉP, az UTAZÁS, a HÁBORÚ és az ÉRTÉK fogalmi keretek, illetve a(z) (ÉLŐ) SZERVEZET és a FIZIKAI ENTITÁS fogalmi tartományok. Ezek mellett felvethető A CSALÁD EGY EGYSÉG fogalmi metafora is, melyben expliciten látható az EGYSÉG képi séma. Az azonosított fogalmi metaforák elemzését a következő alfejezetekben foglalom össze.

5.1.1. A CSALÁD EGY EGYSÉG

A vizsgált céltartomány univerzális egységként jelenik meg, mely különféle, egymással kapcsolatban lévő alkotóelemekből áll össze. A (1)-es példa azt szemlélteti, hogy az egység maga is részekből, részegységekből épül fel, ugyanakkor azok egységes egészet alkotva tartják össze a családot és az egész társadalmat. A (2)-es példa pedig világosan mutatja a család egység mivoltát, miközben utal a családi egység jelentőségére is.

(1) […] welche die Familie und die ganze Gesellschaft *zusammenhält* […]
[…] amely a családot és az egész társadalmat *összetartja* […]

(2) […] zur Verkleinerung der *Familieneinheiten* […]
[…] a *családi egységek* csökkentésére […]

[7] A szemléltetésben a terjedelmi korlátok végett nem dolgozok hosszabb, kivett szövegrészekkel.

5.1.2. A CSALÁD EGY ÉPÜLET

Az épületekről olyan összefüggő ismerethalmazzal rendelkezünk, amely segítségünkre lehet a CSALÁD fogalmának értelmezésében, ennek következtében a család alapításáról, a család tervezéséről, a család felépítéséről vagy a család összeomlásáról is beszélhetünk. Ez a fogalmi metafora nyilvánul meg nyelvileg például a következő kifejezésben is:

(3) […] *in* die Familie eintritt […]
[…] belép a család*ba* […]

A (3)-as nyelvi kifejezésben az *in* (*-ba, -be*) prepozíció enged következtetni az ÉPÜLET ZÁRTSÁG aspektusára, így a család zárt térként veszi körül a családtagokat. Az ÉPÜLET-metaforában a TARTÁLY képi séma tapasztalati alapja is részt vesz, hiszen a TARTÁLY oldalai határolják a benne levő elemeket.

5.1.3. A CSALÁD EGY INTÉZMÉNY

A CSALÁD EGY INTÉZMÉNY konvencionális fogalmi metafora nyelvi megvalósulásai alapján az ÁLLAM, az EGYHÁZ, az ÜGYNÖKSÉG, valamint a ZSARNOKSÁG fogalmi keretek is azonosíthatók. A szöveg nyelvi kifejezéseiben nem került középpontba az intézmény felépítése, struktúrája, de a működése, a szabályai és a céljai sem, azonban az ezekről alkotott ismereteinket is rávetíthetjük a CSALÁD céltartományára. Az intézmény szerkezetének és felépítésének megfelelően adott tagoknak adott elemeket feleltethetünk meg, így például a szülők épp úgy tevékenykednek, mint egy intézmény vezetője, s ha a családtagok megfelelő pozícióban vannak és elfogadják a szabályokat, akkor a család – mint intézmény – jól fog működni. A (4)-es példa az INTÉZMÉNY forrásfogalom ALAPÍTÁS aspektusát emeli ki a metaforikus leképezésben, az (5)-ös, a (6)-os és a (7)-es példákban pedig az említett specifikus forrásfogalmak tükröződnek vissza.

(4) […] *Gründungsprozess* der modernen Familie […]
[…]a modern család *alapítási folyamata* […][8]

(5) […] die Entwicklung der *Institution* Familie im Abendland […]
[…] a család *intézményének* fejlődése Nyugaton […]

(6) […] wie aus der dazu korrelativen, zunehmenden *Staatsförmigkeit* der Familie.
[…] mint a család korrelatív, növekvő *államiságából*.

(7) Familien sind nichts weniger als »*kleine Kirchen*«.
A család nem más, mint »*kis egyház*«.

Az INTÉZMÉNY-metafora szorosan összefonódik a RÉSZ-EGÉSZ képi sémával, hiszen különböző részekből áll, amelyek egy adott struktúra alapján alakítják ki az egészet. Emellett tudvalevő, hogy az intézmények többnyire épületekben működnek, ezért nem zárható ki a felsorolt metaforikus kifejezések metonimikus beágyazottsága sem.

[8] A kiemelések tőlem származnak. (L-S. Gy.)

5.1.4. A CSALÁD EGY (ÉLŐ) SZERVEZET

Visszatérően megjelennek a szövegben olyan fogalmi keretek is, amelyek a(z) (ÉLŐ) SZERVEZET fogalmi tartománnyal hozhatók kapcsolatba. A TEST fogalmi kerete gyakran vesz részt a CSALÁD fogalom metaforizációjában. A fellelt kifejezések, így például a (8) kifejezés alapján beazonosítható A CSALÁD EGY TEST fogalmi metafora.

(8) […] *Familienmitglieder* […]
[…] *családtagok* […]

Ebben a metaforában az emberi test felépítését, fejlődését, növekedését, illetve más tulajdonságait vetítjük a CSALÁD fogalmára. Ennek megfelelően a RÉSZ-EGÉSZ és TARTÁLY képi sémákon túl a CENTRUM-PERIFÉRIA és az EGYSÉG képi sémák is részt vesznek a CSALÁD fogalmának értelmezésében. Mindezen túl az is megállapítható, hogy ez a fogalmi tartomány a szervezettséget is magában foglalja, így a SZERVEZETT EGYSÉG fogalmi tartomány jellemzőit hangsúlyozzuk a CSALÁD tulajdonságaiként. A *Familienmitglieder* (*családtagok*) összetett szó utótagja azonban nemcsak a végtagokkal függhet össze, mivel az egy csoportba tartozó embereket is a csoport tagjaiként tüntetjük fel, ezért ez a második értelmezési folyamat is felvethető a CSALÁD fogalmának konceptualizációja során. A CSALÁD emberek csoportjaként való értelmezésében a csoport tagjai közötti kapcsolat, illetve a csoportdinamika is szerephez juthat a metaforikus leképezésekben.

5.1.5. A CSALÁD EGY GÉP

A GÉP fogalmi keretnek is fontos szerepe van a CSALÁD fogalmának metaforikus értelmezésében. A család – mint ahogy a gépek – alapesetben funkcionálisan működik. A gépek valamilyen speciális munkavégzésre készített eszközök, melyek akkor tudnak rendeltetésszerűen funkcionálni, ha az alkotóelemeik épek, illetve ha a feladataiknak megfelelően, a szabályokat betartva üzemeltetjük őket. Ez alapján a családdal kapcsolatban is megállapítható, hogy alkotóelemei – a családtagok – folyamatos kapcsolatban vannak egymással annak érdekében, hogy a család jól működjön. A következő figuratív nyelvi kifejezések nyújtanak példát a GÉP fogalmi keretének megjelenésére:

(9) […] mit […] mehrfach und widersprüchlich *codierten* Familie […]
[…] többszörösen és ellentmondásosan *kódolt* családokkal […]

(10) […] die *programmatische* Verweltlichung der Familie […]
[…] a család *programszerű* elvilágiasodása […]

A programozás és a kód a gép keretszerű tudásunk részeként értelmezhető. A nyelvi megvalósulásokból látható, hogy a GÉP fogalmi keretre a melléknévi igenévből, illetve a melléknévből lehet következtetni. A GÉP fogalmi keretnek a metaforikus projekcióban való szerepléséhez a RÉSZ-EGÉSZ képi séma, tehát egy alapvetően metonimikus fogalmi kapcsolat is hozzájárul, mégpedig a részek közötti szervezettséget használhatjuk fel a CSALÁD fogalmának konceptualizálásában.

5.1.6. A CSALÁD EGY FIZIKAI ENTITÁS

A FIZIKAI ENTITÁS forrástartományhoz kapcsolódnak azok a nyelvi manifesztációk, amelyekhez az anyagi világ, az erők, a mennyiségek, a mozgások és az energiák rendelhetők, de a szerves és a légnemű anyagokat is ide soroltam. Nagyon változatosak az azonosított specifikusabb fogalmi keretek: A szövegben fellelt metaforikus nyelvi kifejezések a FIZIKAI és KÉMIAI MECHANIZMUSOK fogalmi tartományán belül a KÖTÉSEK, a FOLYAMATOK, az ÁLLAPOT, a HATÁS, a TÖLTÉS, az OLDAT, a REZGÉS, az ELLENTÉT és a FESZÜLTSÉG, valamint a FÖLDRAJZI JELENSÉGEK, az UNIVERZUM és a BOLYGÓ speciális fogalmi keretekhez sorolhatók. A következő példák jól szemléltetik, hogyan is jelenik meg ez a generikusabb forrástartomány a család metaforikus értelmezésében:

(11) […] wenn sich nun auch die Kleinfamilien *auflösen* […]
[…] ha a kiscsaládok is *feloldódnak* […]

(12) […] das bereits ins *Kleinuniversum* der Familie eingebrochen ist.
[…] ami már betört a család kis *univerzumába*.

(13) […] *feste* Familien […]
[…] *szilárd* családok […]

(14) […] die in der Ausdehnung blutsverwandtschaftlicher (oder pseudo- blutsverwandtschaftlicher) *Bindungen* über die Familie hinaus und in der Bildung starker, wirkungsvoller Sippschaftsgruppen liegt.
[…] amely a vérrokonsági (vagy pszeudo-vérrokon) *kötelékek* családon túli kiterjesztésében és erős, hatékony nemzetségcsoportok kialakulásában rejlik.[9]

A (11)-es példa alapján A CSALÁD EGY OLDÓDÓ ANYAG fogalmi metafora állítható fel, a (12)-es metaforikus nyelvi kifejezés szerint A CSALÁD EGY UNIVERZUM konceptuális metafora fogalmazható meg, míg a (13)-as figuratív nyelvi manifesztáció mögött A CSALÁD EGY SZILÁRD ANYAG fogalmi metafora húzódik. A (14)-es metaforikus nyelvi kifejezés alapján A CSALÁD EGY KÉMIAI ELEM fogalmi metafora mögött tetten érhető a KAPCSOLAT SÉMA is, ugyanis a *kötelék* vagy szó szerint *kötés* szó erre a képi sémára vezethető vissza testi tapasztalataink alapján (Kövecses 2021: 53).

5.1.7. A CSALÁDI SZÁRMAZÁS EGY UTAZÁS KEZDETE

Szintén érdekes, hogy bár az UTAZÁS fogalmára irányuló figuratív nyelvi megformálások többször is megjelennek a szövegben, az ide sorolható példák alapján mégis inkább a KIINDULÓPONT-ÚT-CÉL képi séma ragadható meg az UTAZÁS forrásfogalom helyett, amelyből a CSALÁD SZÁRMAZÁSA céltartomány és az UTAZÁS KEZDETE forrásfogalom vesz részt a metaforikus leképezésben. Ezt a (15)-ös nyelvi kifejezés illusztrálja:

(15) […] seiner *familiären Abkunft* in soziologische Zusammenhänge einzufügen.
[…] hogy *családi származását* szociológiai kontextusba illessze.

[9] A német *Bindung* szó jelentése 'kötés'.

5.1.8. A CSALÁD EGY TÁMADOTT ELLENFÉL

Érdekes módon a HÁBORÚ fogalmi keretén belül nem magát a HÁBORÚ fogalmát, hanem annak csak bizonyos aspektusait alkalmazzuk a CSALÁD fogalmának értelmezése során, így a metaforikus nyelvi kifejezések alapján a TÁMADOTT ELLENFÉL fogalmi keret vesz részt a CSALÁD fogalmának konceptualizációjában. A család helyzete a kiinduláskor békés, mégis megjelenhetnek bizonyos támadások a család irányába. Ilyen külső támadást szemléltet a (16)-os nyelvi kifejezés is:

(16) Denn auch *feindselige Regungen gegen die Familie* lassen sich mit einem biblischen Index versehen.
Mert még a *család elleni ellenséges indulatok* is kaphatnak bibliai jelzést.

A leképezések során tehát a HÁBORÚ fogalmi keretének bizonyos szereplői, szerepei jelennek meg, így például a CSATATÉR, a TÁMADOTT ELLENFÉL vagy a VÉDELEM.

5.1.9. A CSALÁD ÉRTÉK

Az elemzett szövegben gyakran kifejezésre jut az ÉRTÉK-metafora is. Az ide sorolható metaforikus nyelvi kifejezések a CSALÁD fogalmának az élet különböző területein betöltött fontosságát emelik ki. A (17)-es példában A CSALÁD VESZÉLYBEN LEVŐ ÉRTÉK is egyúttal.

(17) Die Verehrung des heiligen Joseph, die Vaterautorität und Familiensinn *retten* will, erhält in diesem Zusammenhang einen erklärtermaßen antikommunistischen Akzent.
Szent József tisztelete, mely az atyai tekintély és a családi értelem *megmentésére* törekszik, ebben az összefüggésben nyilvánvalóan kommunistaellenes hangsúlyt kap.

5.1.10. Részösszefoglalás

Összefoglalva tehát a vizsgálat alapján a CSALÁD fogalom konceptualizációjában több fogalom is forrásfogalomként funkcionál: Elemzéseim azt mutatják, hogy az ÉPÜLET, az INTÉZMÉNY és az ÉRTÉK fogalmi keretek, valamint a SZERVEZET és a FIZIKAI ENTITÁS fogalmi tartományok, illetve az EGYSÉG képi séma érhetők tetten a család fogalmának értelmezésében. A HÁBORÚ fogalmi keretén belül a metaforikus nyelvi kifejezések alapján a TÁMADOTT ELLENFÉL mint a keret szereplője ismerhető fel a CSALÁD fogalmának konceptualizációjában, valamint az UTAZÁS fogalmára irányuló figuratív nyelvi manifesztációk mögött a KIINDULÓPONT-ÚT-CÉL képi séma húzódik meg a metaforikus leképezés mögött. A feltérképezett fogalmi kereteket az alábbi 2. táblázatban rendszereztem, melynek során igyekeztem tekintetbe venni a Kövecses (2020) által javasolt többszintű nézet meglátásait. A táblázat jól mutatja, hogy az első hat fogalmi metafora mindegyike a RÉSZ-EGÉSZ képi sémához kapcsolódik, amelyről tudható, hogy különböző részekből áll, melyek egy adott struktúra alapján teszik ki az EGÉSZet. A RÉSZ-EGÉSZ képi séma aszimmetrikus felépítésű, hiszen például, ha a szülő része a családnak, akkor a család nem része a szülőnek. Az is megállapítható, hogy ha a CSALÁD egyes részei sérülnek, akkor az egész CSALÁD is sérül. Ezen kívül még a TARTÁLY, a CENTRUM-PERIFÉRIA, az

EGYSÉG, a DOLOG, a KITERJESZTÉS, valamint a KAPCSOLAT képi sémák is részt vesznek a CSALÁD fogalmának értelmezési folyamatában.

Fogalmi metafora	**Képi séma**
a család egy egység	egység, rész-egész
a család egy épület	tartály, rész-egész, dolog, kiterjesztés
a család egy intézmény (pl. állam, egyház, zsarnokság)	egység, rész-egész
a család egy (élő) szervezet (test)	egység, rész-egész, centrum-periféria, tartály
a család egy gép	egység, rész-egész
a család egy fizikai entitás (pl. kötés, univerzum, töltés, rezgés, anyag, oldat)	egység, rész-egész, centrum-periféria, kapcsolat, kiterjesztés
a családi származás egy utazás kezdete	kiindulópont–út–cél
a család egy támadott ellenfél	kapcsolat
a család érték	dolog

2. táblázat. A CSALÁD fogalmának konceptualizációja

5.2. A SZENT CSALÁD fogalmának konceptualizációja

A SZENT CSALÁD fogalmának konceptualizációjában szintén az imént tárgyalt fogalmi tartományok és fogalmi keretek játszanak kiemelt szerepet, azonban a HÁBORÚ fogalmi keret nem jelenik meg az azonosított forrásfogalmak között. Az alábbiakban tehát az általam azonosított releváns fogalmi metaforákat veszem alaposabban górcső alá.

5.2.1. A SZENT CSALÁD EGY ÉPÜLET

Az itt tárgyalt fogalmi metafora alapján megállapítható, hogy a (18)-as példában az *in* (’-ban, -ben’) prepozíció alapján a TARTÁLY képi séma játszik szerepet a SZENT CSALÁD konceptualizációjában, melyből az is észrevehető, hogy a TARTÁLY valamilyen EGYSÉG is.

(18) Was die männliche Position angeht, so ist >Heiligung< nur um den Preis einer Spaltung zu haben, die sich *in* der Heiligen Familie selbst bereits präformiert findet.
Ami a férfi pozíciót illeti, a >megszentelődés< csak egy olyan hasadás árán érhető el, amely már magában a Szent Család*ban* is jelen van csírájában.

5.2.2. A SZENT CSALÁD EGY INTÉZMÉNY

A fellelt figuratív nyelvi kifejezések alapján a SZENT CSALÁD egy olyan INTÉZMÉNY, amelyet valamilyen céllal létesítettek, és amelynek meghatározott működési formája van. A SZENT CSALÁD megfelelően működik, ha tagjai a hozzájuk illő pozícióban tevékenykednek, és elfogadják a pozíciójukat meghatározó szabályokat.

(19) […] tauchen alle *Positionen* der Heiligen Familie in leicht verhüllter Gestalt wieder auf.
[…] a Szent Család minden *pozíciója* kissé burkolt formában jelenik meg újra.

A (19)-es figuratív nyelvi kifejezés az intézmény struktúráját aknázza ki a metaforikus leképezésben, hiszen az intézményen belüli pozícióknak a Szent Családban rögzített szerepeket feleltethetjük meg.

5.2.3. A SZENT CSALÁD EGY (ÉLŐ) SZERVEZET

A SZENT CSALÁD (ÉLŐ) SZERVEZET fogalmi metaforában közreműködő fogalmi keretek között a TEST és a TERMŐFÖLD szerepel, melyeket a következő (20)-as, illetve a már korábban említett, most új számmal ismételt (21)-es metaforikus nyelvi példák szemléltetnek:

(20) […] *Mitglied* der Heiligen Familie […]
[…] a Szent Család *tagja* […]

(21) Was die männliche Position angeht, so ist >Heiligung< nur um den Preis einer Spaltung zu haben, die sich in der Heiligen Familie selbst bereits *präformiert* findet.
Ami a férfi pozíciót illeti, a >megszentelődés< csak egy olyan hasadás árán érhető el, amely már magában a Szent Családban is *csírájában van jelen*.

A (21)-es nyelvi kifejezésből látható, hogy a hasadás folyamata megegyezik a növény fejlődésével, mely csírájában jelenik meg. Mivel a Szent Család nyújt biztosítékot a növény fejlődéséhez, így a Szent Család fogalma akár termőföldként is értelmezhető.

A (22)-es példa a SZERVEZET rendellenességeinek aspektusára fókuszál, hiszen anomáliák is felléphetnek annak ellenére, hogy a javasolt elővigyázatossági intézkedéseket betartjuk, ami bizonyos körülmények között a SZENT CSALÁD fogalmára is igaz lehet.

(22) Die *Anomalien* der Heiligen Familie gewinnen einen anderen Stellenwert.
A Szent Család *anomáliái* más jelentőséggel bírnak.

A (20)-as nyelvi manifesztációból adódóan pedig figyelmet érdemlő kérdés lehet az is, hogy hogyan jutunk el a TEST forrásfogalomtól az EGYSÉG képi sémáig. Ezt az alábbi ábrán szeretném szemléltetni, amelyet a Kövecses (2020: 66) által elemzett A KOMPLEX ABSZTRAKT RENDSZEREK ÉPÜLETEK fogalmi metafora alapján készítettem el. A (20)-as példa alapján A SZENT CSALÁD EGY TEST fogalmi metaforára következtethetünk. A testnek vannak részei, tagjai, rendelkezik egy adott szerkezettel, vázzal, adott ütemben fejlődik, továbbá vannak bizonyos szükségletei, melyek alapján képes „működni" és fejlődni. Ezek alapján tehát olyan élőlényről van szó, amelynek van szerkezete, működése, fejlődés jellemző rá, ezáltal jutunk el az ÉLŐ SZERVEZET erősen sematizált fogalmi tartományáig. Emellett pedig valamilyen szervezettségen alapul a részek működése, amelyben a RÉSZ-EGÉSZ és az EGYSÉG képi sémák is szerepet kapnak, valamint a KITERJESZTÉS képi sémát is felhasználjuk a SZENT CSALÁD értelmezési folyamatában. Az 1. ábra reprezentálja az előbbi példa alapján, hogy a Kövecses (2020) által javasolt többszintű megközelítés milyen komplex módon tekint a fogalmi metaforákra.

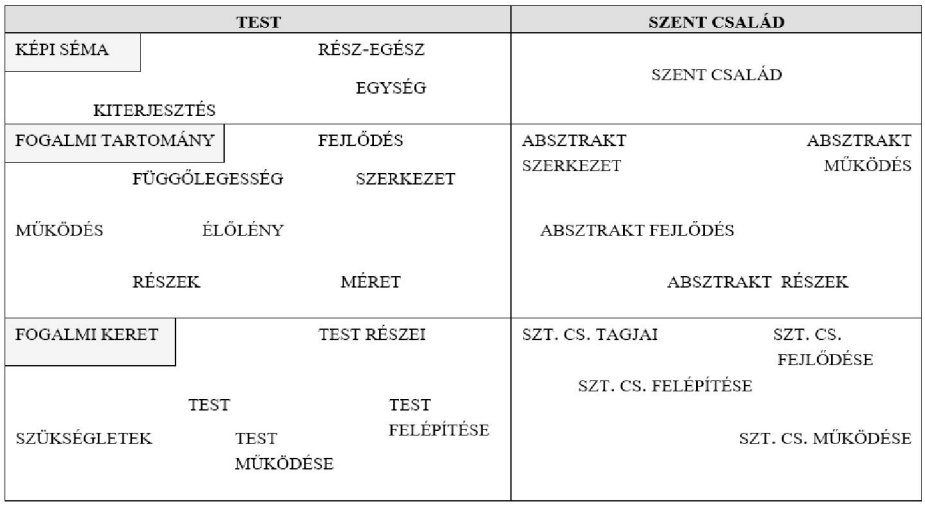

1. ábra. A SZENT CSALÁD EGY TEST fogalmi metafora Kövecses (2020) többszintű nézete alapján

5.2.4. A SZENT CSALÁD EGY GÉP

Ez a fogalmi metafora szintén meghúzódik a SZENT CSALÁD fogalmának konceptualizációja mögött, mely alapján a GÉP egyes aspektusaira szeretném helyezni a hangsúlyt. Tekintsük például az alábbi nyelvi kifejezést:

(23) […] für eine sozialgeschichtliche *Funktionsbestimmung* der Heiligen Familie.
[…] a Szent Család *funkciójának* társadalomtörténeti meghatározásáért.

A (23)-as nyelvi kifejezésben a gép funkcionális aspektusai válnak a SZENT CSALÁD fogalom metaforikus értelmezési keretévé. Ez azt jelenti, hogy a GÉP fogalmi keretben a gép működése a keretszerű tudásunk részeként határozható meg.

5.2.5. A SZENT CSALÁD EGY FIZIKAI ENTITÁS

Ami ezt a konceptuális metaforát illeti, a hozzá kapcsolódó fogalmi keretek halmaza különféle elemeket tartalmaz, mint ahogy az a kiválasztott nyelvi példákból is egyértelműen kiderül:

(24) […] das Numinose, das *Unnahbare, Abgründige, Durchbrochene, Liminale* der Heiligen Familie […]
[…] a Szent Család fenségessége, *megközelíthetetlensége, mélységes, megtört, liminális* mivolta […]

(25) Im *Gravitationsfeld* der Heiligen Familien Familie zerfallen alle Unterscheidungen, ohne die kein Verwandtschaftssystem bestehen kann.
A Szent Család *gravitációs mezőjében* minden megkülönböztetés felbomlik, amely nélkül nem létezhet rokonsági rendszer.

A (24)-es nyelvi kifejezés fizikai jellemzőket hangsúlyoz a SZENT CSALÁD fogalmának tulajdonságaiként, s az azokról alkotott mindennapi ismereteinket vetíti a célfogalomra. A (25)-os példában a SZENT CSALÁD fogalmára a BOLYGÓ fogalmi keret elemei képezhetők le. A CENTRUM-PERIFÉRIA képi séma szerint a SZENT CSALÁD központi entitásként, prototípusként jelenik meg egy adott kategóriában, mely körül a további tagok helyezkednek el.

5.2.6. A SZENT CSALÁD EGY ÁLLOMÁS

A KIINDULÓPONT-ÚT-CÉL képi séma arra a legalapvetőbb, gyakran ismételt testi tapasztalatunkra épül, mely szerint, mikor mozgásban vagyunk, valahonnan elindulunk, majd eljutunk valahová. Ennek a sémának is egyszerű struktúrája van, és kevés elemből áll: KIINDULÓPONT, ÚT, CÉL és egy adott IRÁNY (Kövecses 2021: 53). A (26)-es figuratív nyelvi kifejezés éppen ezt a képi sémát szemlélteti, mely részt vesz a SZENT CSALÁD fogalmának konceptualizálásában:

(26) Kein *Weg* von der Heiligen Familie zur Macht.
Nincs *út* a Szent Családtól a hatalomhoz.

5.2.7. Részösszefoglalás

A SZENT CSALÁD fogalmával kapcsolatos metaforikus nyelvi kifejezések fogalmi metaforákhoz való hozzárendelése alapján a 3. táblázatban (lásd lent) összefoglaltakat állapíthatjuk meg a fogalmi keretek vagy fogalmi tartományok, illetve a képi sémák szintjén. A Kövecses (2020) által javasolt többszintű nézet szemléltetése gyanánt A SZENT CSALÁD EGY TEST fogalmi metaforát mutattam be részletesebben, melynek alapján egyértelművé vált, hogy az említett sematikussági szintek jól alkalmazhatók a CSALÁD és a SZENT CSALÁD körüli konceptuális metaforák bonyolult hálózatának és a megjelenő fogalmak kapcsolati rendszerének leírására: a többszintű megközelítés a vizsgált fogalmak körül felállított fogalmi metaforák strukturált és átlátható rendszerét biztosítja. Az elemzés eredményeként megjegyzendő továbbá, hogy a SZENT CSALÁD fogalmának vannak közös jegyei a CSALÁD fogalmával, az azonosított fogalmi metaforák alapján a SZENT CSALÁD fogalma tehát a CSALÁD fogalmának egyfajta részhalmazaként jelenik meg, így az elemzett szöveg alapján a SZENT CSALÁDot központi elemként lehet azonosítani, mely a CSALÁD kategóriájának prototípusaként[10] jelenik meg.

Fogalmi metafora	**Képi séma**
a Szent Család egy épület	tartály, egység, rész-egész, dolog, kiterjesztés
a Szent Család egy intézmény	egység, rész-egész
a Szent Család egy (élő) szervezet (test, termőföld)	egység, rész-egész, kiterjesztés, centrum-periféria

[10] A prototípus-elmélet szerint a prototípus az adott kategória legtipikusabb tagja, melynek ismertetőjegyei meghatározók a kategória jellemző sajátosságainak leírásában (Rosch 2009). A kategóriák olyan mentális konstrukciók, melyek kialakulása szorosan összefügg a fogalomalkotás folyamatával (Bańczerowski 2000).

a Szent Család egy gép	egység, rész-egész, dolog
a Szent Család egy fizikai entitás (pl. kötés, bolygó, anyag)	egység, rész-egész, centrum-periféria, kapcsolat, kiterjesztés
a Szent Család egy megálló	kiindulópont-út-cél

3. táblázat. A SZENT CSALÁD fogalmának konceptualizációja

6. Összegzés

Az tanulmány keretén belül tehát Albrecht Koschorke *Die Heilige Familie und ihre Folgen* c. könyvében a CSALÁD és a SZENT CSALÁD fogalmával kapcsolatos nyelvhasználatot vizsgáltam, figyelmem középpontjában a nyelvi adatok mögött meghúzódó konceptuális metaforák álltak.

Az azonosított fogalmi tartományokon és fogalmi kereteken túl a képi sémák kérdésköre is fokozott figyelmet kapott, hiszen az elemzett szövegben a TARTÁLY, a RÉSZ-EGÉSZ, a CENTRUM-PERIFÉRIA, a DOLOG, a KIINDULÓPONT-ÚT-CÉL, a KITERJESZTÉS, az EGYSÉG és a KAPCSOLAT képi sémák hangsúlyosan megjelentek. Az elemzett szövegben azonosított fogalmi metaforák forrásfogalmainak csoportosításánál tehát figyelembe kellett venni a sematikusság különböző szintjeit, így az adott forrásfogalmakról és a hozzájuk kapcsolódó különböző szinteken elhelyezkedő fogalmakról alkotott koherens tapasztalatainkat alkalmazzuk a CSALÁD és a SZENT CSALÁD céltartományként való értelemzéséhez.

Az elemzés során a célfogalmakhoz társított forrásfogalmak nem csupán hasonlóságot mutatnak, hanem különös eltéréseket is, hiszen a CSALÁD konceptualizálása során egyértelműen tetten érhető az EGYSÉG képi séma, valamint a TÁMADOTT ELLENFÉL és az ÉRTÉK fogalmi keretek, ezzel szemben a SZENT CSALÁD értelmezési folyamatában az előbb említett fogalmak nem vesznek részt. Kognitív szinten az EGYSÉG képi séma hiánya azt sugallja, hogy az egységesség, összetartozás beágyazottsága nem jellemző a vallási megalapozottságú CSALÁD konceptualizálására. Bár a FIZIKAI ENTITÁSOK forrásfogalmat mindkét célfogalom esetében sokrétű specifikusabb forrásfogalmak képviselik, amelyek a fizikai jellemzőket, a fizikai és a kémiai mechanizmusokat állítják az előtérbe, kiegészítésként azonban a SZENT CSALÁD egy adott kategória prototípusaként nyilvánul meg a BOLYGÓ fogalmi kerettel összefüggésben. Az ÉLŐ SZERVEZET tartományon belül TESTként jelenik meg a CSALÁD fogalma és a SZENT CSALÁD fogalma is, illetve ismét hasonlóság tárható fel abban a tekintetben, hogy az említett fogalmak ZÁRT TÉRként konceptualizálódnak az elemzett könyv alapján. A GÉP fogalmi kereten belül szintén érdekes különbség érvényesül, hiszen eltérő keretszerű tudásfókuszok válnak hangsúlyossá az értelmezési folyamatokban: az általános CSALÁD fogalom konceptualizálásában a funkcionális aspektus emelhető ki, míg a SZENT CSALÁD jelentésalkotásában a PROGRAMOZÁS és a KÓD fogalmak dominálnak.

A feltérképező elemzésből nyilvánvalóvá vált továbbá, hogy a két vizsgált fogalomról való metaforikus gondolkodás komplex rendszert alkot, valamint a konceptualizációs folyamatban számos forrásfogalom kap helyet a fogalmi keretek, fogalmi tartományok és a képi sémák szintjén is, mindemellett a további vizsgálatokban nem kizárható elemzési út a metonimikus motiváltság vizsgálata sem.

Mindent összevetve elmondható, hogy bár az elvégzett kutatás Koschorke szövegére szorítkozik, ezért általános következtetéseket napjaink német családfelfogására vonatkozóan természetesen nem vonhatunk le az eredményekből, az itt alkalmazott kognitív nyelvészeti megközelítés talán mégis potenciális kiindulópontul szolgálhat további, a keresztény-nyugati és a nem keresztény családfogalomra koncentráló metaforakutatás számára, illetve a Kövecses (2020) által javasolt többszintű nézet további alkalmazásához. A CSALÁD fogalmának további vizsgálatai során szintén megfogalmazható célkitűzésként, hogy a fogalmat más keretezésben és más diskurzusokban is górcső alá vegyük: például a magyar (keresztény) vallási diskurzusban a különböző felekezetekben megvalósuló metaforakutatás vagy a konzervatív és a liberális családfelfogás nyelvi összehasonlítása alapján további érdekes, a CSALÁD összetett fogalmának még pontosabb leírását, illetve a célcsoportok nyelvhasználatában és gondolkodásában esetlegesen megjelenő különbségek feltárását szolgáló kognitív megközelítésű eredményekhez juthatunk.

Források

Koschorke, Albrecht 2011. *Die Heilige Familie und ihre Folgen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Hivatkozott szakirodalom

Bańczerowski Janusz 2000. A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *Magyar Nyelv* 96/1: 35–47.

Cuc, Vu Hoang 2020. Conceptual metaphor A FAMILY IS A HOUSE in Vietnamese. *VNU Journal of Foreign Studies* 36/6: 43–56.

Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22/2: 133–187.

Kou, Danyang 2018. *The Concept of FAMILY in Mandarin Chinese. A Cognitive Linguistic Approach to the Comprehension of Chinese JIA*. Budapest.

Kou, Danyang – Farkas, Orsolya 2014. Source domains in conceptualizations of the state in Chinese and Hungarian political discourse. In Wen, Xu – Kövecses, Zoltán (eds): *Cognitive Linguistic Studies 1*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 101–130.

Kövecses Zoltán 2005. *A metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.

Kövecses Zoltán 2006. A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. *Világosság* 8–9–10, 87–97.

Kövecses, Zoltán 2020. *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses Zoltán 2021. Testesültség (embodiment) a nyelvben és gondolkodásban – kognitív nyelvészeti megközelítés. *Replika* 121–122: 49–61.

Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lakoff, George 1996. *Moral Politics*. 1st edition. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, George 2008. The neural theory of metaphor. In Gibbs, Raymond W. Jr. (ed.): *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press: 17–38.

Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Levold, Tom 2003. Familie zwischen Heimstatt und Cyberspace. Die Veränderung von Familienkonstrukten im Spiegel ihrer Metaphern. *KONTEXT* 34/3: 237–254.
Nargundkar, Rajendra 2008. *Marketing Research: Text and Cases.* 3rd Edition. New Delhi: Tata McGraw Hill.
Majoros, Krisztián 2018. *Die Zelle im Trichter. Eine korpusbasierte Methode der Metaphernsuche*. Berlin: Peter Lang.
Musolff, Andreas 2004. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. London: Palgrave Macmillan.
Pragglejaz Group 2007. MIP: a method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22/1: 1–39.
Rosch, Eleanor 1978. Principles of categorization. In Rosch, Eleanor – Lloyd, Barbara B. (eds): *Cognition and Categorization*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates. 27–48.
Temirgazina, Zifa – Rakhimzhanov, Kanat – Akosheva, Marzhan – Luczyk, Malgorzata – Kulumzhanov, Nurzhan – Shaharman, Aigerim – Zyuldubayeva, Razida 2022. The semiotics of FAMILY in Kazakh wedding toasts from the perspective of intercultural communication. *Metaphor and the Social World* 12/2: 270–291.
Tjarks, Anjes 2011. Familie*nbilder gleich Weltbilder. Wie familiäre Metaphern unser politisches Denken und Handeln bestimmen.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

László-Sárközi Gyopárka
Debreceni Egyetem
Nyelvtudományok Doktori Iskola
sarkozigyopi@gmail.com

A hírekben rejlő befolyásolási szándék kiszűrése a szövegnyelvészet eszközeivel

A tanulmány fő célja, hogy a szövegnyelvészet eszközeinek segítségével hozzájáruljon a hírszövegekben felbukkanó manipulációs szándék azonosításához. Kiindulópontját Teun van Dijk holland szövegnyelvész újságírással kapcsolatos munkássága képezi, azon belül is a hírszövegek szuperstruktúrájának vizsgálata. Abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a van Dijk-féle séma változásai bizonyos esetekben utalhatnak rejtett manipulációs szándékra. A hipotézis tesztelése érdekében egy harminc cikkből álló elemzési minta kialakítására került sor, amelyek szlovákiai magyar nyelvű hírportálokon jelentek meg. Az elemzés központjában a fő esemény elnevezésű kategória változásai álltak. Mint kiderült, a fő esemény eltolása, illetve a hírséma bizonyos kategóriáinak előtérbe helyezése alkalmas lehet az olvasók figyelmének elterelésére, ezzel együtt pedig a manipulációra is.

Kulcsszavak: manipuláció, hírszöveg, Teun van Dijk, szuperstruktúra, fő esemény.

1. A nyelvi manipuláció kutatása a szövegnyelvészetben

A nyelvi eszközökkel történő manipuláció vizsgálata a szövegnyelvészet egyik fontos és napjaikban is aktuális kutatási területe, Magyarországon és külföldön egyaránt. A *manipuláció* Árvay (2003: 12) meghatározása alapján a befolyásolás kategóriájába sorolható, csakúgy, mint a meggyőzés. A kommunikáció folyamatában a két tevékenység a közlő szempontjából igencsak hasonlít egymásra, hiszen mindkettőnek az a célja, hogy a befogadó véleményében vagy attitűdjében valamilyen – a közlő számára előnyös – változás következzen be. A befogadó oldaláról szemlélve azonban van egy lényeges különbség. Bártházi (2008: 444) szerint „a manipulációt és a meggyőzést az különbözteti meg egymástól, hogy míg a meggyőzés során a kommunikátor szándéka ismert a befogadó előtt, a kommunikátor nyíltan megvallja, hogy mit szeretne elérni, és nyíltan felvonultatja az érveit, eszközeit célja elérése érdekében, addig a manipuláció durva megtévesztés, amelynek során vagy a közlő eszközei nem tudatosulnak a befogadóban, vagy a diskurzus valódi célja nem ismeretes a számára, esetleg mindkét eset egyszerre áll fenn".

A szövegnyelvészet számos irányzata foglalkozik a nyelvi manipulációval, és az elemzési szempontok gyakran eltérőek az egyes kutatóknál. Ha a szövegtípusok felől közelítjük meg a nyelvi manipuláció kérdéskörét, az érdeklődés középpontjában leginkább a reklámszövegek állnak (például a már idézett Árvay Anett és Bártházi Eszter esetében), de a politikai beszédek és a hírszövegek elemzése is egyre elterjedtebb. Ha viszont a szövegek strukturális felosztását tekintjük mérvadónak, folytathatunk mikro-, mezo- és makroszintű elemzéseket, a manipulációs szándék mindhárom síkon kimutatható.

Az alábbi tanulmányban egy hírszövegekből összeállított szövegkorpusz átvizsgálására kerül sor egy makroszintű szövegelemzési módszer segítségével. Fontos leszögezni, hogy csakis a tájékoztató műfajcsaládba tartozó újságcikkek kerültek az elemzési mintába, amelyeknél az egyik legfontosabb szerkesztési elv az objektivitás megtartása, ellentétben a publicisztikai műfajcsaládéval, amelynek nem titkolt célja az olvasók meggyőzése (Bernáth (szerk.) 2008: 104).

1.1. A hírszövegek szuperstruktúrája

A hírszövegek felépítését vizsgáló szövegnyelvészeti elméletek közül az egyik legmeghatározóbb Teun van Dijk korai munkássága. A holland kutató az 1970-es évek végén fektette le szövegmodelljének alapjait, amellyel a mondatkapcsolatok felszíni és mélyrétegeit egyaránt tanulmányozta, majd az 1980-as években a modellt fokozatosan tovább fejlesztette, a szintaktikai és szemantikai megközelítések mellé beemelve a pragmatikai, a retorikai és a stilisztikai kutatások legújabb eredményeit (Tolcsvai Nagy 1998: 114–115). E tanulmány szempontjából ugyancsak lényeges, hogy van Dijk a kognitív pszichológia formálódó elméleteit is felhasználta a szövegértelmezés folyamatának leírására, aminek kiemelkedően fontos szerepe van az újságcikkek makrostrukturális felépítésében.

Van Dijk 1988-ban jelentette meg a nagy hatású *News as discourse* című kötetét, amelyben makro- és mikroszintű kutatást egyaránt végzett. Megállapította, hogy hírek elemzésekor a szövegek mikroszintű vizsgálati módszereit (szintaktikai, szemantikai, pragmatikai) makroszinten is érdemes alkalmazni, hiszen ezzel a módszerrel azonosíthatóvá válik a globális koherencia, vagyis a szövegszerűség egyik legfontosabb ismérve. A makroszintű elemzési módszer kialakításakor figyelembe vette a már említett szövegbefogadási elméleteket, amelyekkel a kognitív pszichológia művelői akkoriban sokat foglalkoztak. Van Dijk kiindulópontja az volt, hogy a szövegek egymás után következő állításokból (vagyis propozíciókból) épülnek fel, ezek a nyelv legkisebb, jelentéssel bíró konstrukciói. A befogadók a propozíciókat úgynevezett *makroszabályok* segítségével (kihagyás, általánosítás, értelmezés) redukálják, így az egyszerű állításokból úgynevezett *makropropozíciók* (vagy szövegtopikok) jönnek létre. A befogadók tulajdonképpen ezen topikok rendezésével interpretálják a szöveget. A folyamatot egyfajta összegző mechanizmusként kell elképzelni, melynek eredményeként a makrostrukturális egységekből (általában bekezdések, de a szöveginterpretáció szubjektivitása miatt az egyes befogadóknál ezek lehetnek kisebb vagy nagyobb szövegegységek is) az olvasók deriválják a számukra lényegesnek tartott információkat. A kötetben van Dijk ezt a módszert alkalmazva készített hírekből kinyert vázlatokat, amelyeket *szemantikai makrostruktúrák*-nak nevezett el (van Dijk 1988: 25–35).

A szemantikai makrostruktúrák – diskurzustípustól függően – bizonyos rendezési elvek mentén jöhetnek létre. A holland kutató itt ismét visszatért a mikroszintű vizsgálati módszerek szövegszintű kiterjesztéséhez – megállapította, hogy miként a hagyományos értelemben vett *szintaxis* a nyelvi jelek összekapcsolásának szabályrendszereként értelmezhető, úgy makroszinten is léteznek olyan kategóriák és szabályok, amelyek a szövegek szerveződésében fontos szerepet játszanak. A makroszintű kategóriák az őket működtető szabályok segítségével hierarchikus viszonyba rendezhetők, ezt a szerveződést van Dijk (1988: 49–50) *szuperstruktúrá*-nak nevezte el. Ahogy Tolcsvai (1998: 115) fogalmazott, „a szuperstruktúra a szöveg formája, típusa, függetlenül annak tartalmától (a makrostruktúrától), tehát egyfajta séma".

Van Dijk megfigyelése alapján több diskurzustípus is rendelkezik sajátos szuperstruktúrával: a történetmesélésnek is megvan a maga sémája, de a hétköznapi társalgásnál és a tudományos diskurzusnál is megfigyelhető egyfajta rendező elv. A holland szövegnyelvész a már idézett kötetében kifejezetten a hírszövegek szuperstruktúrájának feltárására tett kísérletet. Ennek érdekében több száz újságcikket vett górcső alá, és az elemzés tanulságait felhasználva összeállította a hírek általános sémáját (Van Dijk 1988: 49–55).

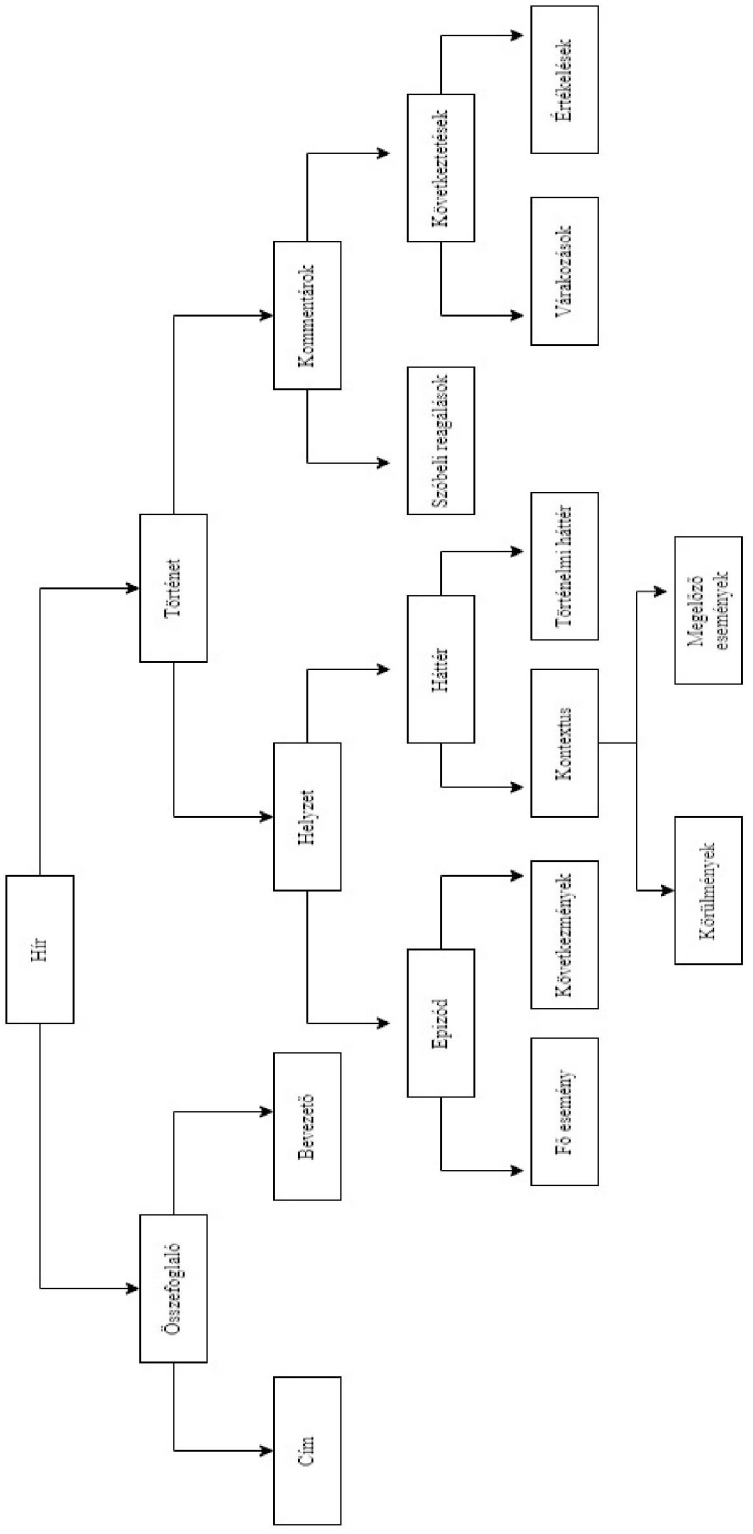

1. ábra. Teun van Dijk általános hírsémája

A hírszövegek felépítése természetesen nem mindig egyezik az ábrán látható sémával – a cikkek többségében nem bukkan fel az összes kategória, és gyakran a hierarchikus viszonyok is módosulnak. Van Dijk azonban leszögezte, az összefoglalóban található két kategória, vagyis a cím és a bevezető sémában betöltött pozíciója stabilnak tekinthető, ezek mindig a szöveg elején találhatók, és egymás után következnek. Az is gyakorinak mondható, hogy a fő esemény, vagyis a hírben szereplő legfontosabb információ a címben és/vagy a bevezetőben kap helyet, ami nem véletlen, hiszen a hírszövegek felépítésére a relevancia alapú elrendezésmód jellemző (erről még a későbbiekben lesz szó). A szerző maga is elismerte, hogy bizonyos kategóriák elkülönítése problémákba ütközhet, illetve olyan is előfordulhat, hogy egy-egy makropropozíció egyszerre több, vagy egyetlen kategóriába sem illik bele. A megkülönböztetési nehézségek például a megelőző események és a történelmi háttér elnevezésű kategóriák esetében merülhetnek fel, mivel nem mindig egyértelmű, hogy mi az az időbeli távolság, ami már „történelminek" nevezhető. A követendő elemzési stratégia ilyen helyzetben az, hogy a kutató a megelőző események kategóriájába sorolja azokat az információkat, amelyek szemantikai szempontból szorosan kapcsolódnak a fő eseményhez, míg a történelmi háttér inkább egyfajta háttérmagyarázatként szolgál a kialakult helyzet megértéséhez, de a fő eseményhez nem fűzik szoros tartalmi-logikai szálak (van Dijk 1988: 54–55).

A hírek további gyakori kategóriái a körülmények és a szóbeli reagálások, amelyek elsődleges funkciója a fő esemény árnyalása. Különösen látványos ez a szóbeli reagálások esetében, amelyek lényege, hogy különböző szempontból értékeljék a fő eseményhez tartozó információhalmazt. Van Dijk hangsúlyozta, az újságírók számára is előnyös, ha a történésekkel kapcsolatban megszólítanak hozzáértő személyeket, jól képzett szakembereket, hiszen ezzel úgy tudnak véleményeket közvetíteni, hogy közben megőrizhetik az objektivitásra való törekvés szándékát. Más kérdés, hogy a nyilatkozó szakértők kiválasztása, illetve az egyoldalú vélemények közvetítése mennyire feszíti szét az objektivitás határait, viszont ugyanez a dilemma a hírszelekciós folyamatok során is felmerülhet. Az objektivitás határvonalánál maradva: van Dijk megfigyelte, hogy a hírekben – gyakran indirekt formában – felbukkan az újságírók személyes véleménye, annak ellenére, hogy a szakmabeliek többsége ragaszkodik a tájékoztatás és a véleményformálás elkülönítéséhez. Éppen ezért a szuperstruktúrába két szubjektív kategóriát épített be: a várakozásokat és a következtetéseket (van Dijk 1988: 55–56).

Végül pedig érdemes kitérni a következmények kategóriájára, amelynek van Dijk (1988: 54) nagy jelentőséget tulajdonított. Mint írta, a következmények gyakran legalább annyira fontosak, mint maga a fő esemény. Hozzá kell azonban tenni, hogy a holland kutató műve abban az időszakban jelent meg, amikor még nem létezett internetes újságírás. Az új médium magával hozott egy sor új szerkesztési módszert, köztük a szakaszos tájékoztatást, amelynek lényege, hogy a fontosabb események külön anyagként kerülnek fel a hírportálokra. Gyakran előfordul tehát, hogy egy-egy esemény következménye önálló hírként szerepel, ezzel pedig a fő esemény kategóriájába kerül.

Van Dijk leszögezte: a hírséma egyes kategóriái nagy biztonsággal összepárosíthatók a hírek szemantikai makrostruktúrájának egyes makropropozícióival. A makroállítások visszavezethetők a legalapvetőbb állításokig, így a szuperstruktúra tulajdonképpen átszövi a teljes szöveget, globálistól egészen a lokális szintig (van Dijk 1988: 51).

Tolcsvai Nagy (1998: 114–115) a már idézett tanulmányában megállapította, hogy van Dijk a korai munkásságában elsősorban a generatív grammatikából merített, majd az évtizedek során fokozatosan átdolgozta és újraértelmezte a szövegmodellekkel

kapcsolatos elméleteit. A szakembernél az 1980-as években egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a kognitív tudomány korai felfedezései, amelyekre a *News as discourse* című kötetében többször is utalt. Tolcsvai Nagy (1998: 115) ezzel kapcsolatban megjegyezte, a szövegfeldolgozás kognitív aspektusait hangsúlyozó kutatások a hazai szövegnyelvészetben nem fejtettek ki olyan nagy hatást, viszont azt is kiemelte, hogy a szövegsémák (lásd a 1. ábrát) alkalmazása nagy szerepet játszott „a szövegtan statikus jellegének feloldásában". Arról, hogy az ezredfordulót követően milyen irányt vett a van Dijk-féle modell felhasználása a magyar szövegnyelvészetben, a következő fejezetben bővebben is szó lesz.

A hírséma ugyanakkor nemcsak tudománytörténeti szempontból jelentős. Aktualitása és relevanciája abból adódik, hogy a manipulációs szándékot nem mikroszintű tartalmi-szemantikai elemek azonosításával próbálja kiszűrni, hanem makroszintű általános kategóriák segítségével. Az előbbi módszerrel számos különféle pragmatikai, retorikai és stilisztikai elemzés született az utóbbi években (lásd: Bańczerowski 2006, Kökényesi 2018), viszont a makroszintű kutatások terén továbbra is a van Dijk-féle modell tűnik a legalkalmasabbnak. A manipulációs szándék nem feltétlenül mutatkozik meg a szavak, mondatok szintjén, néha csak a tágabb szövegösszefüggések vizsgálatával válik egyértelművé, a hírséma pedig általánosan alkalmazható módszernek bizonyul, nyelvtől, médiafelülettől és sajtóorgánumtól függetlenül. A mikro- és makroszintű elemzések egymást kiegészítve nyújthatnak komplex áttekintést egy adott szöveg manipulatív mivoltáról.

1.2. A szuperstruktúra felhasználása a magyar szövegnyelvészetben

Van Dijk hírszövegekkel kapcsolatos módszerét több magyar szakember is felhasználta. Elsősorban Andok Mónika nevét kell kiemelni, aki a 2004-es doktori disszertációjában a Magyar Távirati Iroda belföldi hírein alkalmazta a van Dijk-féle elemzést. Amellett, hogy a szuperstruktúra hierarchiájának változásaival kapcsolatban fontos észrevételeket fogalmazott meg (amelyekről a későbbiekben még lesz szó), arra is felfigyelt, hogy a séma felépítésének alakulása nagyban függ a tematikai mezőtől: „Vagyis attól függően, hogy milyen témáról szól a hír: politikai, gazdasági, kulturális vagy bulvár, attól függően eltérő lesz a szerkezete is. Nem véletlenül, hiszen más típusú cselekvésekről számol be egy politikai és másról egy bulvárhír. Ha ugyanarról a dologról írnak is, más szempontrendszer szerint, más prezentációs technikával teszik ezt" (Andok 2004: 91). Ebben a tanulmányban az elemzés tárgyát kifejezetten a politikai témájú cikkek képezik, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az Andok által felsorolt tematikai mezők közül leginkább a politikaiban érhető tetten a rejtett manipulációs szándék.

A kutatás szempontjából nagyon fontos tanulságokkal szolgált Jakusné Harnos Éva munkássága, aki az elsők között vetette fel, hogy a hierarchia változásainak okairól még nem készült részletesebb elemzés. Tanulmányában a Magyar Nemzet és a Népszabadság cikkeit vizsgálta, majd megállapította, hogy az egyes kategóriák elhelyezése összefüggésben állhat a manipulációs szándékkal. „A hírszöveg felépítése szintén része az olvasó befolyásolásának, mert bizonyos eseményeket, sőt, véleményeket és előrejelzéseket előtérbe helyez, másokat pedig az által tompít, hogy a szöveg hierarchiájában alacsonyabbra teszi őket" – írta Jakusné Harnos (2008: 138).

Ezt a gondolatmenetet felhasználva arra teszek kísérletet, hogy a szuperstruktúra hierarchiájának változásain keresztül rámutassak a hírszövegekben rejlő manipulációs szándékra. Azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy a szuperstruktúra bizonyos kategóriáinak eltolódása alkalmas lehet-e az olvasók befolyásolására, és ha igen, milyen

tipikus makrostrukturális „együttállásokat" érdemes mellőzniük az újságíróknak, ha el akarják kerülni a manipuláció vádját.

2. Az elemzési minta

A hírséma felépítésének változásait egy harminc cikkből álló szövegkorpusz anyagán vizsgáltam. A hírszövegek forrásaként három szlovákiai magyar nyelvű hírportált választottam – az Új Szót, a Körképet és a Paramétert – amelyeket tizenegy napon keresztül, 2023. március 27. és április 6. között vizsgáltam. A portálok kiválasztásakor a nyilvánosan elérhető olvasottsági adatokból indultam ki, a cél a legolvasottabb honlapok besorolása volt. A szövegkorpusz összeállítása során pedig az egyik legfontosabb szelekciós elv az volt, hogy minden nap egyetlen, magas hírértékű témát választottam, amelyet mindhárom hírportálon más módon dolgoztak fel. Ez a szempont azért is volt lényeges, mert az ugyanahhoz a témához kötődő hírsémák különbségein keresztül figyelhető meg legjobban az esetleges befolyásolási szándék. A magas hírérték pedig szorosan összefügg a terjedelemmel – a szuperstruktúra hierarchiájának változásai leginkább a hosszabb hírek esetében láthatóak.

Fontos még megjegyezni, hogy az eredetileg tervezett, tíznapos vizsgálati időintervallum egy nappal meghosszabbodott, mivel április elsején egyetlen olyan téma sem állt rendelkezésre, amelyet mindhárom hírportál más módon dolgozott volna fel. A „B" és a „C" jelölésű témakör esetében pedig előfordult, hogy az egyik portál egy nappal később publikálta az adott hírt, mint a másik kettő, ennek ellenére a szövegek bekerültek a korpuszba.

Az elemzett témakörök és cikkek listája:

- A) téma: Eduard Heger beszéde a Szlovák Külpolitikai Társaság konferenciáján (márc. 27.)
  - 1. hír: Heger: Putyin zsákmányt keres (Új Szó)
  - 2. hír: Eduard Heger: Szlovákia földrajzilag, szellemileg és gazdaságilag is a Nyugathoz tartozik (Körkép)
  - 3. hír: Heger szerint Szlovákia lakossága a legfejlettebb országokat tömörítő elit klubba tartozik (Paraméter)
- B) téma: A Szövetség elfogadhatónak tartja a névváltoztatást (márc. 28–29.)
  - 4. hír: Bizalmatlanul méregeti egymást a Magyar Fórum és a Szövetség (Új Szó)
  - 5. hír: Simon Zsolt megkezdte a Szövetség-Aliancia felszalámizását (Körkép)
  - 6. hír: A Szövetség elnöksége is rábólintott a névváltoztatásra, a Magyar Fórum szerint egyre fogy az idő (Paraméter)
- C) téma: A szlovákiai politikusok megbízhatóságáról szóló felmérés (márc. 29–30.)
  - 7. hír: Čaputovában bíznak meg a legtöbben, Matovičban a legkevesebben (Új Szó)
  - 8. hír: Felmérés: Forró az egyik „legkevésbé megbízhatatlan" politikus. A Szövetség és az MF választói fenyegetésnek tekintik az USA-t (Körkép)
  - 9. hír: Matovičban már annyira sem bíznak az emberek, mint Kotlebában, de Sulík is ezen az úton halad (Paraméter)
- D) téma: Igor Matovič 500 eurós feltétele a választási együttműködésről (márc. 30.)
  - 10. hír: Matovič: A választásért adott 500 euró a koalíciós feltételünk (Új Szó)

- 11. hír: Íme Matovič B-terve: Csak olyan koalícióba lép be, amely ezt a feltételt teljesíti (Körkép)
- 12. hír: Választási ígéret lett a biztos 500 euróból a választáson való részvételért – Matovič kifizetteti, ha megválasztják (Paraméter)

- E) téma: Gyimesi György és a magyar formanyomtatványok (márc. 31.)
  - 13. hír: A meccs Gyimesi és a Híd között még nem ért véget (Új Szó)
  - 14. hír: Miközben a Szövetség-Aliancia és Simon Zsolt a választási listáról veszekednek, Gyimesi György dolgozik: Magyarosít az állami hivatal (Körkép)
  - 15. hír: Magyar „űrlapokkal" kavar Gyimesi György, de csak a kétnyelvű hivatali ügyintézés elindítását lassítja vele (Paraméter)
- F) téma: Richard Sulík és a KDH viszonya (ápr. 2.)
  - 16. hír: A KDH saját államfőjelöltet állít, az SaS támogatná Čaputovát (Új Szó)
  - 17. hír: Sulík örül, hogy a keresztény-konzervatívok nem tudtak megállapodni (Körkép)
  - 18. hír: Saját jelöltet indít az elnökválasztáson a parlamenten kívüli párt, Sulíkék elárulták, kit támogatnának (Paraméter)
- G) téma: Juraj Šeliga elhagyja pártját (ápr. 3.)
  - 19. hír: Távozik Šeliga a Za ľudíból (Új Szó)
  - 20. hír: Juraj Šeliga és Jana Žitňanská távoznak a Za ľudí pártból (Körkép)
  - 21. hír: Ennyi volt: Šeliga és több társa távozik a Za ľudí pártból (Paraméter)
- H) téma: A Szövetség nem indul együtt a Magyar Fórummal a parlamenti választáson (ápr. 4.)
  - 22. hír: A Magyar Fórum nem indul együtt a Szövetséggel a választáson (Új Szó)
  - 23. hír: Nincs megállapodás a Magyar Fórum és a Szövetség között. Simonéknak kevés volt a felajánlott listás hely (Körkép)
  - 24. hír: Nem tárgyal tovább a Szövetséggel a Magyar Fórum, nem lesz egy közös magyar lista az őszi választáson (Paraméter)
- I) téma: Andruskó Zoltán vallomása a Kuciak-per tárgyalásán (ápr. 5.)
  - 25. hír: Májusban is folytatódik a Kuciak-ügy tárgyalása (Új Szó)
  - 26. hír: Andruskó Zoltán magyarul írt levélben vall Kuciak és Basternák meggyilkolásáról (Körkép)
  - 27. hír: Andruskó szerint az egykori speciális ügyésznek is érdekében állt, hogy megöljék Žilinkát (Paraméter)
- J) téma: A Magyar Fórum egy szlovák párttal fog össze a parlamenti választáson (ápr. 6.)
  - 28. hír: Simonék további szlovák pártokkal tárgyalnak, Forró szerint viszont a „magyar egységet" verik szét (Új Szó)
  - 29. hír: Beindult a sárdobálás: Bugár és Simon nekiment az MKP-nak (Körkép)
  - 30. hír: Közös listán indul a Magyar Fórum és az ODS, a listavezetőt még keresik, más pártokkal is tárgyalnak (Paraméter)

3. Az elemzés tanulságai

Az imént felsorolt hírek sémájának elkészítése és összevetése számos tanulsággal szolgált a rejtett manipulációs szándék kiszűrésével kapcsolatban. A jelen tanulmány keretei azonban nem teszik lehetővé, hogy minden egyes kategóriát külön bemutassak, ezért most a szuperstruktúra egyik legfontosabb elemére, a fő eseményre koncentráltam.

3.1. A fő esemény szerepe

Ahogy van Dijk a már idézett kötetében megjegyezte (1988: 134), a *fő esemény* a hírszövegek szuperstruktúrájának egyik legdominánsabb eleme, a cím és a bevezető mellett ez a kategória bukkan fel leggyakrabban az újságcikkekben. Ez nem véletlen, hiszen az újságírás legfontosabb funkciói közé tartozik az új és társadalmilag hasznos információk közvetítése. A fő esemény – ahogy a megnevezés is jelzi – az adott információhalmaz legfontosabb és legaktuálisabb mozzanatait sűríti magába. Tulajdonképpen ez az „apropója" a cikk megírásának, ehhez fűződnek a médiakutatók által sokat vizsgált hírértéktényezők is.

3.2. A fő esemény azonosítása

A fő esemény megléte nem, viszont az azonosítása, valamint a szuperstruktúrában való elhelyezése számos kérdést felvet. A hírsémák összeállításakor a kutató számára az első és egyik legfontosabb kérdés, hogy mely mondat, bekezdés vagy egyéb szövegegység tartalmazza az említett kategóriát. Ennek megállapítására van Dijk kötete kínál bizonyos fogódzókat – a szerző leszögezi, hogy a fő eseményt általában az összefoglaló, vagyis a cím és a bevezető hordozza. Itt érdemes kiemelni az újságcikkekben érvényesülő, relevancia alapú elbeszélőmód kialakulását. Van Dijk a szövegértelmezés folyamatával kapcsolatban hangsúlyozta a legelső befogadott információk fontosságát, szerinte ezek kulcsszerepet játszanak abban, hogy az olvasók végül milyen következtetéseket vonnak le a cikkek elolvasása után (van Dijk 1988: 34). Az újságírásban ezért is válhatott általánosan elfogadottá az a módszer, hogy a legrelevánsabb információkat a szöveg elején helyezik el, szemben a történetmesélésben gyakran használt kronologikus elbeszélőmóddal, amelyben az események időrendben követik egymást.

3.3. A fő esemény megismétlődése

Van Dijk további fontos megfigyelése, hogy a fő esemény a szövegek jelentős részében megismétlődik (van Dijk 1988: 57). A limitált karakterszám miatt gyakori eljárás, hogy az újságírók a fő eseményt először megemlítik a címben (vagy legalább utalnak egy-egy mozzanatára), majd a bevezetőben bővebben is kifejtik a felvetett információt. Sőt, az is előfordul, hogy a bevezetőben egyéb kategóriákat is felvonultatnak (leggyakrabban a körülményeket és a szóbeli reagálásokat, ritkábban a következményeket). Az általam vizsgált szövegkorpuszon belül huszonhat cikk címében szerepel a fő esemény, huszonöt alkalommal megismétlődik a bevezetőben, és tizenhat esetben újra felbukkan a szuperstruktúra másik átfogó kategóriájában, vagyis a történetben. Kutatásaim alapján a történetben való újbóli felbukkanás már szorosan összefügghet a manipulációs szándékkal, de még mielőtt erre kitérnék, érdemes néhány szót ejteni a fő esemény és az újság, illetve az újságíró viszonyáról.

3.4. A fő esemény megválasztása

A kutatási minta tíz témaköre közül öt esetében fordult elő, hogy egyazon eseménnyel kapcsolatban mindhárom hírportálon más-más információkat jelöltek meg fő eseményként. Ez önmagában nem meglepő, hiszen ahogy a hírértékkényezők relevanciája, úgy a fő esemény megítélése is újságonként (sőt, akár újságírónként) eltérő lehet. Az elemzés alapján azonban ki lehet jelenteni, hogy szoros összefüggés van az újságírók döntése és a cikkek jellege között: azoknál a szövegeknél, amelyeknek a témája valamilyen esemény vagy történés, sokkal egyértelműbb a fő esemény megválasztása.

Erre a sajátosságra egyébként már Andok Mónika is utalt, aki a Magyar Távirati Iroda 629 cikkét vizsgálva megállapította, hogy a szövegek 90 százaléka szerkezetileg jelentősen eltér a van Dijk-féle szuperstruktúráktól, mivel a hírügynökségi hírek túlnyomó többségének központi témáját a szóbeli reagálások alkotják, nem pedig valamilyen cselekmény (Andok 2004: 82). Ezt a megfigyelést a saját kutatásom is alátámasztja, annyiban viszont pontosítja, hogy bár a hírügynökségekre jellemző szakaszos tájékoztatásmód egyre inkább érvényesül az online hírportáloknál is, de nem elhanyagolható arányban képviseltetik magukat azok a hírek, amelyeknek a központi témáját valamilyen történés adja.

Míg a hírügynökségek újságírói szigorúan a sajtótájékoztatón elhangzottakat rögzítik, addig a hírportálok szövegalkotói az elmondottakat kiegészítik megelőző eseményekkel, körülményekkel, következményekkel, sőt, szükség esetén történelmi háttérrel is (az elemzésben erre is akadt példa), ezzel cselekménységerű jelleget adva a történéseknek. A kutatási minta tíz témája közül négy esetében is érvényesült, hogy a fő eseményt egy sajtótájékoztatón elhangzott információ adta, de az újságírók további kategóriákkal bővítették a van Dijk-féle sémát. Ezeknél a híreknél a legtöbb esetben nyilvánvaló volt, hogy az újságíró mit tart a fő eseménynek – ha nem volt egyértelmű, annak köze lehetett a befolyásolási szándékhoz.

A kutatási mintában azonban akadtak olyan témák is, amelyeknél a fő esemény megválasztása fejtörést okozhatott az újságíróknak. Elsősorban azon hírek sorolhatók ide, amelyeknek a középpontjában nem valamilyen cselekmény állt. Példaként említhetjük a „Richard Sulík és a KDH" elnevezésű, „F" jelölésű témát, amelynek a megírását egy politikai vitaműsorban elhangzott kijelentések ösztönözték. Ennél a témánál az Új Szó és a Paraméter más-más információt tartott fontosnak, mint a Körkép, így más lett a fő esemény is: az előbbi két portálnál a KDH és az SaS államfőjelöltjei kerültek a fókuszba, az utóbbinál pedig Richard Sulík KDH-ról alkotott véleménye. A teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy ebből a témából is létre lehetett volna hozni nagyobb terjedelmű szövegeket, amelyek szerteágazóbb sémákat eredményeztek volna – például bővebben kifejtve a körülményekkel, a megelőző eseményekkel vagy a következményekkel, amelynek eredményeként a hírek egyszerű kijelentések helyett sokkal inkább történetszerű jelleget öltöttek volna –, de az újságírók ezt nem tartották fontosnak, feltehetően azért, mert egy másik hírközlő médiumnál zajló beszélgetésből alkottak cikket.

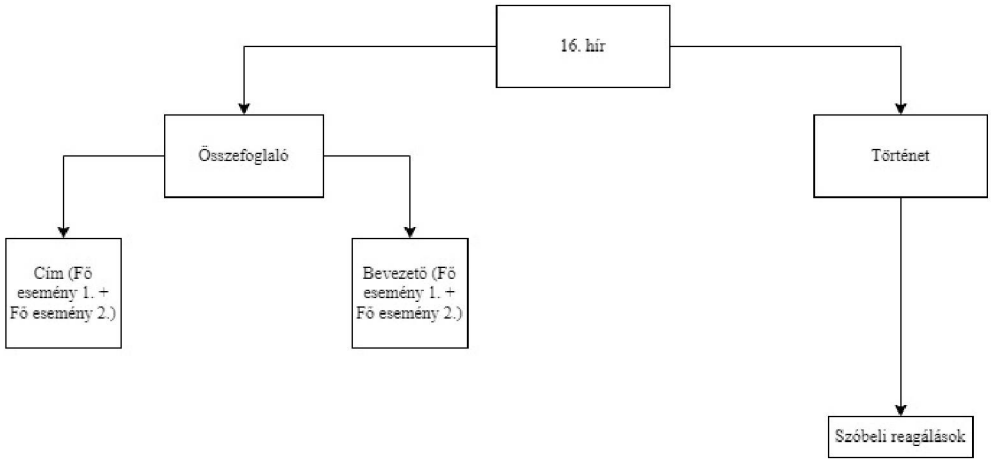

2. ábra. A 16. hír sémája (Új Szó)

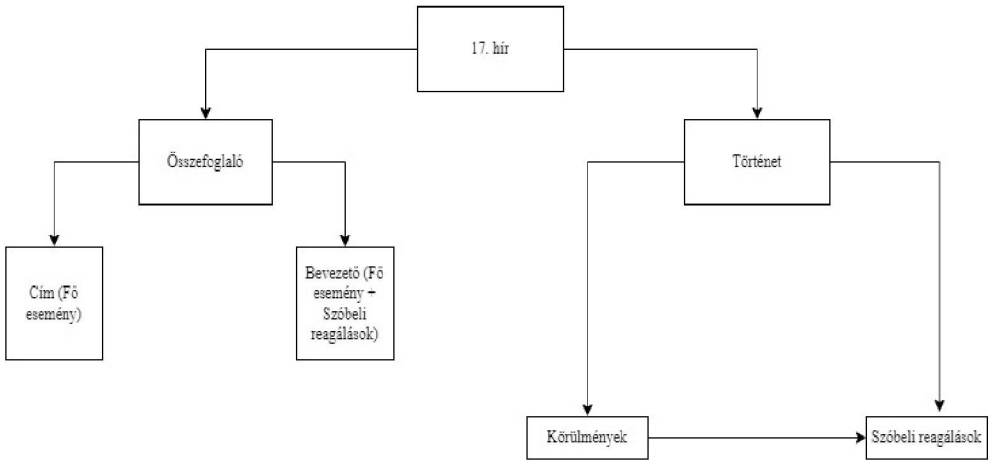

3. ábra. A 17. hír sémája (Körkép)

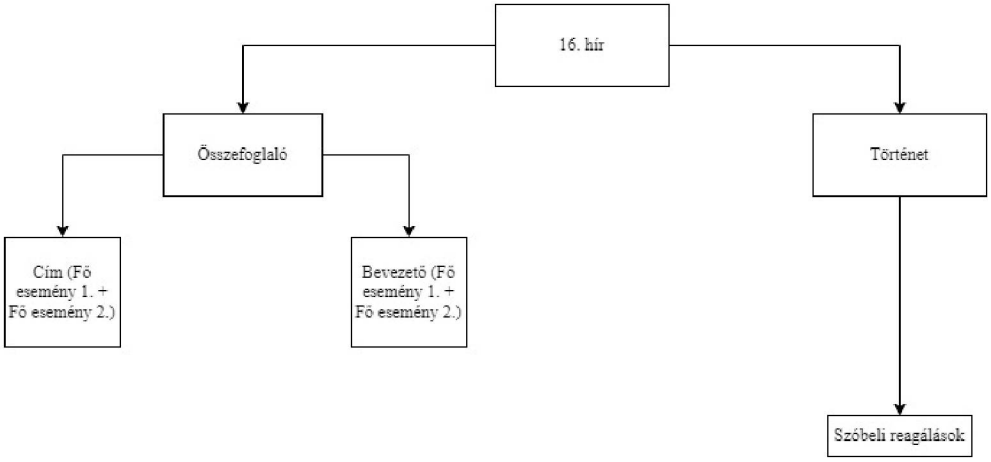

4. ábra. A 18. hír sémája (Paraméter)

A fő esemény eltérő megítélésének több oka is lehet. Összehasonlítva a sajtótájékoztatókkal, a vitaműsorok esetében fontos különbség, hogy utóbbiakban általában több témát is érintenek a műsorvezetők, míg a sajtótájékoztatók javarészt egyetlen központi témára épülnek. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nincsenek olyan sajtótájékoztatók, ahol több témát is feszegetnek, illetve nincsenek olyan vitaműsorok, ahol csak egyetlen téma merül fel, de általánosságban a szlovákiai politikában és médiában nem ez a jellemző. Éppen ezért a sajtótájékoztatóknál az újságíróknak könnyebb kiválasztaniuk, mi legyen a fő esemény. Ezzel szemben egy olyan politikai vitában, ahol 4–5 aktuális és magas hírértékű téma is felmerül, elképzelhető, hogy az újságíró másként ítéli meg, mi lehet a legfontosabb a lap olvasótábora számára. Ugyanakkor azt a lehetőséget sem szabad elvetni, hogy az újságíró szándékosan, ideológiai alapon választja meg a fő eseményt, mert úgy gondolja, hogy az adott kijelentés használhat vagy éppen árthat egy politikusnak.

Ugyanez a dilemma merül fel „A szlovákiai politikusok megbízhatóságáról szóló felmérés" című, „C" jelölésű témánál is. Ebben az esetben a központi információt egy frissen megjelenő felmérés eredményei jelentették. Ebből kifolyólag a cselekményszerűség itt is a háttérbe szorult, és a hírsémák általánosságban nem lettek szerteágazók, mivel a cikkek tulajdonképpen csak az adatok felsorolásából álltak. A három szöveg közül a Körkép cikkét kivételnek tekinthetjük, mivel itt az újságíró bővebben is elemezte az adatokat és több fő eseményt is felvetett.

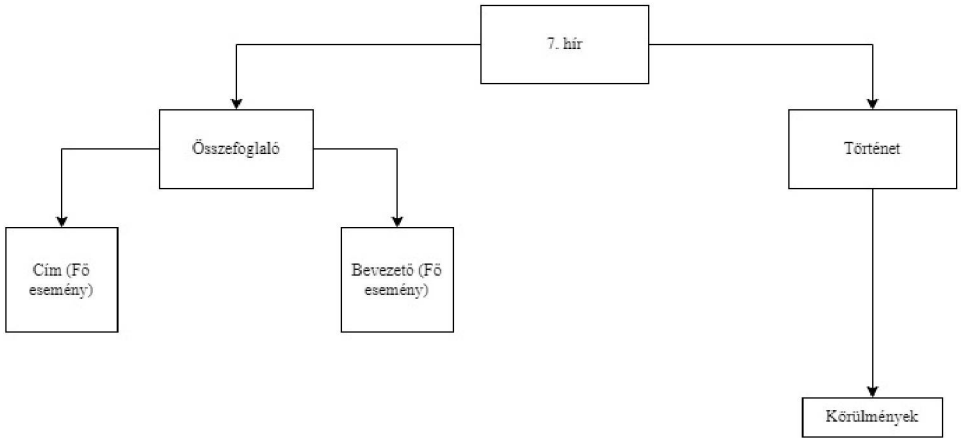

5. ábra. A 7. hír sémája (Új Szó)

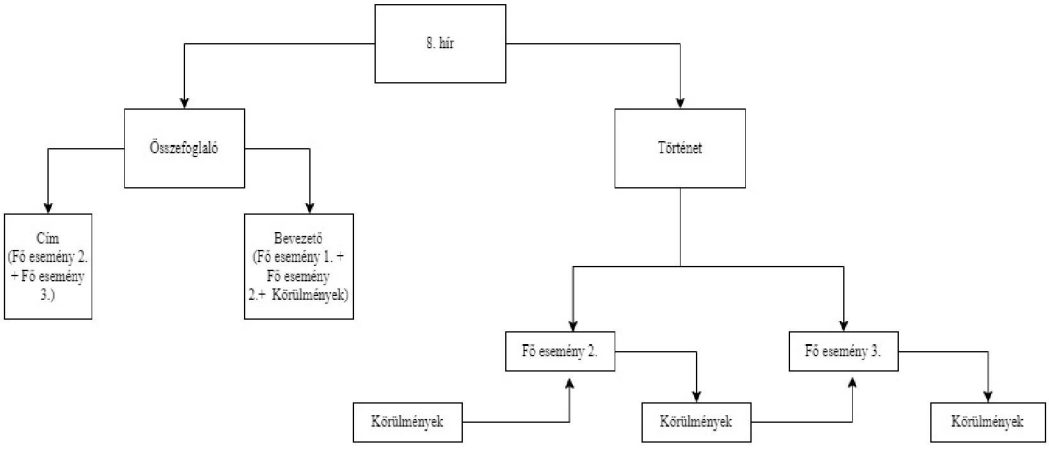

6. ábra. A 8. hír sémája (Körkép)

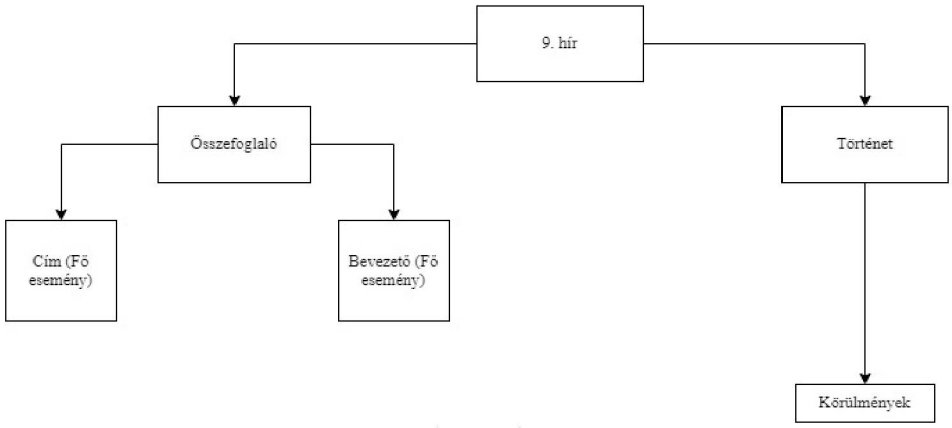

7. ábra. A 9. hír sémája (Paraméter)

Mivel egy nagy adathalmazról volt szó, az újságíróknak sok lehetőségük volt azzal kapcsolatban, hogy milyen információkat emeljenek ki fő eseményként. Beszédes, hogy mindhárom vizsgált portál más-más politikus nevét emelte ki a címben: az Új Szó Zuzana Čaputová és Igor Matovič, a Körkép Forró Krisztián, a Paraméter pedig Matovič mellett Marian Kotleba és Richard Sulík nevét említette meg (bővebben lásd az „elemzési minta" alfejezetben). Ennél a témánál is jogosan merülhet fel, hogy az újságírók ideológiai alapon választották ki a felsorolt politikusokat. A van Dijk-féle modell segítségével azonban nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy önmagában a fő esemény megválasztása mennyire utalhat manipulációs szándékra. Az elemzés szempontjából viszont fontos tanulságokkal szolgált, hogy a hírséma változásai sokkal inkább a cselekményszerű témákat boncolgató szövegek esetében figyelhetők meg.

3.5. A fő esemény eltolása

Mint már említettem, a relevancia alapú elrendezés és az ezzel összefüggő szövegértelmezés miatt újságírói szempontból az a legideálisabb, ha a fő esemény a címben és a bevezetőben is felbukkan. Ez az ismétlődés nemcsak hogy nem minősül hibának, hanem az újságíró azon szándékáról árulkodik, hogy valóban előtérbe akarja helyezni a legaktuálisabb és legfontosabb információt, ezzel eleget téve az objektivitásra való törekvés egyik fontos kritériumának. Nem ritka azonban, hogy a fő esemény egy összetettebb információhalmaz annál, mint hogy a címben és a bevezetőben egyértelműen ki lehessen fejteni. Ilyenkor a fő esemény felbukkanhat a szuperstruktúra történetében (mint átfogó kategóriában), általában az első helyek valamelyikén. A kutatási mintában összesen ötször fordult elő, hogy a fő esemény megjelent a címben és a bevezetőben, közvetlenül ezután pedig a történet első kategóriájaként (bár hozzá kell tenni, hogy a 2. és a 29. cikk esetében kimaradt a bevezető, a cím után azonnal a történet következett).

Emellett arra is akadt példa, hogy a fő esemény hátrébb tolódott a történetben. Általában olyan kategóriák előzték meg, mint a körülmények (hét cikk esetében) és a szóbeli reagálások (három cikk esetében). Ezekkel a makrostrukturális „együttállásokkal" kapcsolatban azonban szintén ki lehet jelenteni, hogy önmagukban nem utalnak manipulációs szándékra, de ez csakis abban az esetben igaz, ha a fő esemény említésre kerül a címben és a bevezetőben (vagy legalább a két kategória egyikében).

Akkor viszont egyértelműen manipulációs szándékról lehet beszélni, ha a fő esemény eltolódik, és nem szerepel a címben és a bevezetőben, vagy ha mégis, akkor csak egy homályos utalás formájában, amelyből nem derül ki egyértelműen az olvasók számára, hogy mi is történt. Ilyenkor minél később bukkan fel a fő esemény a történetben, annál biztosabbak lehetünk abban, hogy a hírek makrostrukturális kategóriáinak elrendezésében szerepet játszott a befolyásolási szándék. Minél több megelőző esemény, körülmény vagy szóbeli reagálás (esetleg egyéb kategória) előzi meg a legfontosabb információkat, annál valószínűbb, hogy az újságírók el akarják terelni a figyelmet a fő eseményről, és egyéb, kevésbé releváns információkat akarnak előtérbe helyezni, amelyek aztán a teljes szövegértelmezési folyamatot deformálhatják.

Ez viszonylag ritka „együttállásnak" tűnhet, viszont a tizenegy napig tartó vizsgálat alatt két olyan cikk is bekerült az elemzési mintába, amelyben a fő esemény eltolása egyértelműen szándékos újságírói döntésnek bizonyult.

3.5.1. A „B” jelölésű témakör cikkei

Az első és egyben legszembetűnőbb példa a második, „B” jelölésű témakörben, azon belül is az 5. hír (Körkép) sémájában fedezhető fel. A témát illetően mindhárom hírportál úgy ítélte meg, hogy a fő eseményt a Szövetség névváltoztatással kapcsolatos döntése jelenti, de a kategóriát mégis eltérő módon illesztették be a hírsémába. A Paraméter cikkének (6. hír) címéből és bevezetőjéből egyértelműen kiderül, hogy mi is történik a szlovákiai magyar pártok háza táján.

A Szövetség elnöksége is rábólintott a névváltoztatásra, a Magyar Fórum szerint egyre fogy az idő

2023. MÁRCIUS 28. - 18:45 | BELFÖLD

Megosztás 14

A Szövetség Elnöksége ma (kedden) egyetértett a Híd Platform javaslatával, és kész módosítani a nevét annak érdekében, hogy folytatódjanak a tárgyalások a Magyar Fórummal (MF). Az MF hivatalos tájékoztatást még nem kapott, a megbeszélések február elején történt megszakadása óta azonban már szlovák pártokkal is tárgyaltak Simon Zsolték.

8. ábra. A 6. hír címe és bevezetője (Paraméter)

A Körkép cikkénél azonban a homályos megfogalmazásmód miatt sem a címből, sem pedig a bevezetőből nem derül ki, hogy mi is történt valójában, a fő esemény csak ezek után következik.

Simon Zsolt megkezdte a Szövetség-Aliancia felszalámizását

Az MKP egyelőre tehetetlenül sodródik a Szövetségre irányuló liberális, progresszív nyomás hatására.

Frissítve: 20.42 Az MKP egyelőre tehetetlenül sodródik a Szövetségre irányuló liberális, progresszív nyomás hatására.

Kedden, március 28-án ülésezett a Szövetség-Aliancia Országos Elnöksége. Ezen döntés született, miszerint elfogadható számukra, hogy a párt nevében szerepeljen a Magyar Fórum kiegészítés.

9. ábra. Az 5. hír címe és bevezetője (Körkép)

Ez már önmagában is a csorbítja az objektivitásra való törekvés kritériumát, a problémát pedig csak fokozza, hogy a bevezető újságírói értékítéleteket tartalmaz.

Van Dijk a szuperstruktúra megalkotása során rámutatott, hogy bizonyos cikkek tartalmaznak újságírói következtetéseket, akár várakozások, akár értékelések formájában. Előbbi kategória a jövőbeli események latolgatásáról szól, utóbbi pedig az újságírók saját véleményét tükrözi egy adott eseménnyel kapcsolatban. A holland szakember kiemelte, számos újságíró véli úgy, hogy a tényt és a véleményt élesen el kell különíteni

egymástól, ennek ellenére a következtetések kategóriája mégis felbukkan a szövegekben, gyakran indirekt formában (van Dijk 1988: 56).

Az 5. hír sémájában a címben és a bevezetőben egyértelműen az értékelések kategóriájába sorolható szövegegységek találhatók, ami már önmagában is befolyásolási szándékot jelez, de azzal, hogy a szerző a fő esemény elé helyezte ezt a kategóriát, egyértelmű jelét adta, hogy a történések átkeretezésére törekszik.

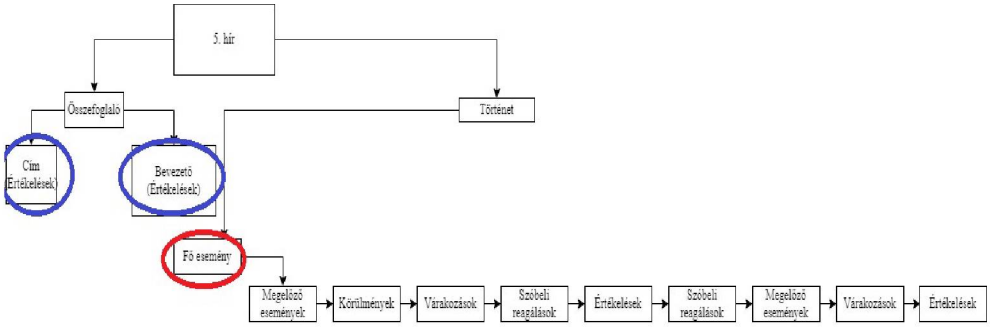

10. ábra. Az 5. hír sémája (Körkép)

Az Új Szó cikkének (4. hír) címe szintén értékítéletet hordoz magában, bár a fő esemény azonnal kiderül a bevezetőből. Ettől függetlenül az értékelések – még ha a bevezetőben vagy a történetben nem is bukkannak fel újra – mindenképpen csorbítják az objektivitást.

Bizalmatlanul méregeti egymást a Magyar Fórum és a Szövetség

Pozsony | A Szövetség elnöksége úgy döntött, elfogadható számukra, hogy a párt megnevezését kiegészítsék a Magyar Fórum nevével. Mindezt annak érdekében, hogy a két szereplő együtt indulhasson az előre hozott parlamenti választáson. A Magyar Fórum vezetője, Simon Zsolt ugyanakkor bizalmatlan a Szövetséggel szemben.

11. ábra. A 4. hír címe és bevezetője (Új Szó)

3.5.2. Az „E" jelölésű témakör cikkei

Külön említést érdemel a kutatási minta ötödik, „E" jelölésű témaköre, amelyet mindhárom hírportál látványosan eltérő módon kezelt. A Körkép cikkénél (14. hír) ismét feltűnő a fő esemény eltolása, ráadásul az előző szöveghez képest itt még hátrébb került a történetben.

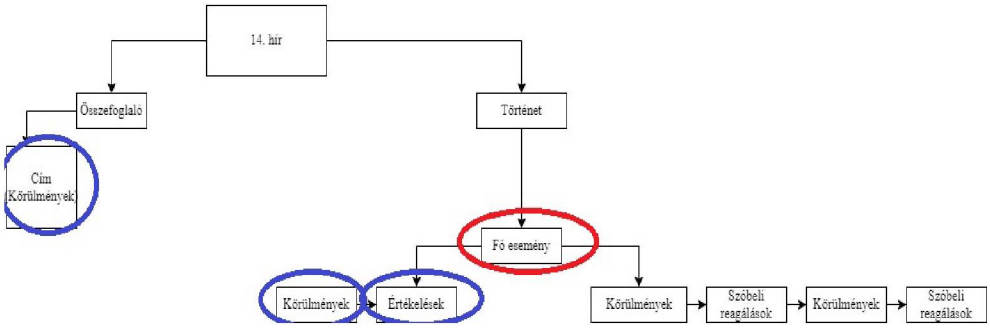

12. ábra. A 14. hír sémája (Körkép)

A cikk címe az 5. hírhez képest kissé konkrétabb, de továbbra sem derül ki egyértelműen az olvasó számára, hogy mi a fő esemény.

13. ábra. A 14. hír címe és alcíme (Körkép)

Érdekesség, hogy a cikkből teljesen hiányzik a bevezető. Feltehetően ebben nem volt szándékosság: a hírszerkesztés során előfordulhat, hogy az időkényszer miatt az újságíró egyszerűen elfelejt bevezetőt írni, vagy az is elképzelhető, hogy a frissítés során történt hiba. Ezzel azonban annak az esélye is elveszett, hogy a címben szereplő homályos állítást azonnal tisztázni lehessen.

A soron következő szövegegységet a szokatlan jellege miatt nehéz bármelyik kategóriába besorolni, talán a körülményekhez áll a legközelebb. Ezután egy olyan bekezdés következik, amely leginkább az értékelések kategóriájába illik bele. Az újságíró csak ezeket követően közli a fő eseményt, így a történeten belül két, egymástól eltérő makrostrukturális szövegegység is megelőzi a legfontosabb információt.

Frissítve: 15.40 Képzeljük el az alábbi helyzetet: Pista bácsi felutazik a járási székhelyre, hogy a munkahivatalban valamilyen szociális támogatással, segéllyel kapcsolatos ügyet intézzen. Mivel nem járatos a napi bürokráciában, eleve gyomorgörccsel vág neki az útnak. A helyszínen, látva a formanyomtatványok bonyolult szlovák nyelvezetét, a hivatalnokok nem mindig segítőkész hozzáállását, lehet, hogy inkább fel is adja az egészet.

Az ilyen esetekre, de más összefüggések miatt is döntött úgy Gyimesi György, az OĽaNO magyar nemzetiségű képviselője, hogy lép az ügyben. Hiszen nyelvében él a nemzet, a felvidéki magyarok pedig teljes értékű állampolgárai kellene, hogy legyenek az országnak.

Felkereste Milan Krajniak szociális ügyi minisztert, és kijárta nála, hogy magyarosítsák a nyomtatványokat. Például a különböző kérvényeket, munkahivatali dokumentumokat, különböző igazolásokat, stb. A minisztérium így több nyelvre (a magyar mellett ukránra, angolra, németre, stb.) is lefordította az egyes mintanyomtatványokat, segítve azok megértését és helyes kitöltését.

14. ábra. A 14. hír első három bekezdése (Körkép)

A Paraméteren megjelent írás (15. hír) címe ugyan informatívabb, mint a Körkép cikkének címe, de a megfogalmazásmód így is értékítéletet hordoz magában, amiből egyértelműen kitűnik az újságíró véleménye. Ebben a cikkben azonban kevésbé tolódik el a fő esemény, hiszen a bevezetőben bővebben ki van fejtve.

Magyar „űrlapokkal" kavar Gyimesi György, de csak a kétnyelvű hivatali ügyintézés elindítását lassítja vele

2023. MÁRCIUS 31. - 13:51 | BELFÖLD

Megosztás 13

Magyar nyelvű űrlapokat igér Gyimesi György (OĽaNO) a szociális ügyi hivatalokba, de nem lehet majd kitölteni őket, csak „mankót" adnak a szlovák kitöltéséhez. Közben a minisztériumot törvény kötelezi a kétnyelvű űrlapok használatára, de ezt vonakodik használni. Bukovszky László kormánybiztos szerint csak be kellene tartani a kisebbségi nyelvtörvényt.

15. ábra. A 15. hír címe és bevezetője (Paraméter)

A 15. hírrel kapcsolatban sajátos ellentmondás, hogy bár a címen kívül a történetben is felbukkan az értékelések kategóriája, viszont ennek ellenére is látható az objektivitásra való törekvés szándéka, mégpedig abban a formában, hogy az újságíró a szóbeli reagálások keretében teret ad a sajtótájékoztatón bírált Bukovszky László kisebbségi ügyi kormánybiztosnak a válaszreakcióra. Ezt az újságírói feladatot a Körkép és az Új Szó munkatársa nem végezte el. Ha a Paraméter cikke nem tartalmazna direkt formában megfogalmazott értékítéleteket, nem merülne fel a befolyásolási szándék az írással kapcsolatban.

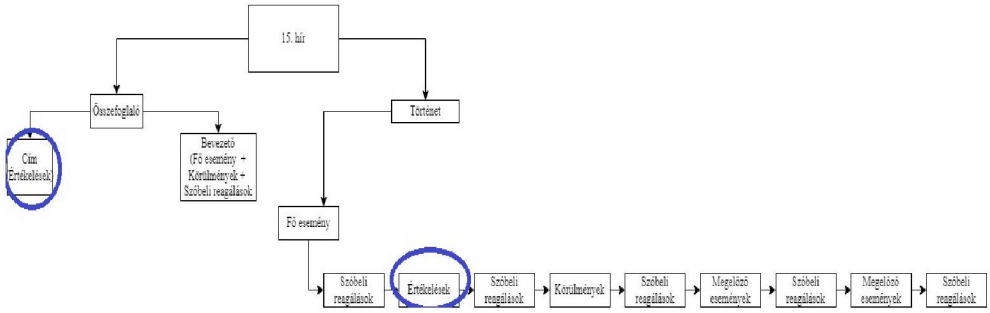

16. ábra. A 15. hír sémája (Paraméter)

A 13. hír, vagyis az Új Szó cikke szintén sajátos módon kezelte Gyimesi György sajtótájékoztatóját. Itt már semmilyen formában nincs szó a fő esemény eltolásáról, hiszen maga a kategória megjelenik a címben és a bevezetőben is, de az Új Szó újságírója más információt tartott érdemesnek a kiemelésre, mint a másik két portál munkatársa. Míg a 13. hírben a Híd és Gyimesi viszonya kerül a fókuszba, addig a 14. és a 15. hírben a magyar formanyomtatványokat érintő információk. Az Új Szó cikkében is szó esik a hivatali ügyintézés változásairól, de csak a szöveg legvégén, a második fő esemény formájában.

KÖZÉLET | 2023. március 31. 15:51

A meccs Gyimesi és a Híd között még nem ért véget

Pozsony | Gyimesi György az OĽaNO magyar parlamenti képviselője közeledne a Szövetséghez, békülne a Híd-platformmal is, de az utóbbiban politizáló Sólymos László szerint Gyimesi populista politikus. A Híd pedig elhatárolódott attól, hogy populistákkal működjön együtt.

17. ábra. A 13. hír címe és bevezetője (Új Szó)

Önmagában nem furcsa, hogy egy cikken belül több fő esemény is előfordul, az viszont már szokatlanabb megoldás, hogy az első fő esemény nem egyezik azzal a témával, amely miatt elsődlegesen meghirdették a sajtótájékoztatót. Mint már korábban leszögeztem, pusztán a fő esemény megválasztása alapján nem lehet egyértelmű befolyásolási szándékról beszélni, azonban felmerülhet a gyanú, hogy az újságíró szándékosan szorított háttérbe egy olyan témát, amely az adott politikus számára fontos lehet. Az objektivitásra való törekvés kritériuma szempontjából elfogadhatóbb megoldás lett volna, ha a második fő eseményt külön cikkben tárgyalják, már csak azért is, mert a két téma nem függ össze szorosan egymással.

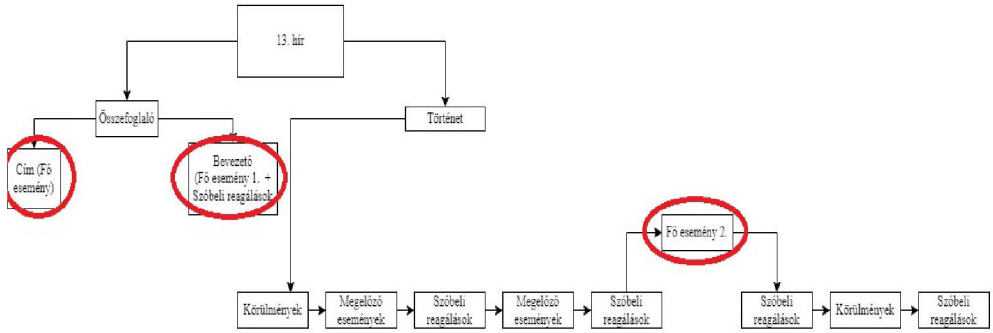

18. ábra. A 13. hír sémája (Új Szó)

4. Összegzés

A hírszövegek makrostrukturális szempontú elemzése számos tanulságot hozott felszínre a van Dijk-féle szuperstruktúra módosulásairól. A dolgozatban bemutatott kutatási minta a szövegkorpusz méretét tekintve jócskán elmarad a holland szövegnyelvész vagy akár Andok Mónika elemzéseitől, de ez a viszonylag kis korpusz is alkalmas volt arra, hogy releváns következtetéseket vonhassak le a potenciális befolyásolási szándékkal kapcsolatban.

A manipulációt illetően a szuperstruktúra egyik legfontosabb kategóriája a fő esemény, hiszen ez tartalmazza a leglényegesebb információkat. Van Dijk leszögezte, hogy a szövegek értelmezésében különösen fontos szerepet játszanak az első befogadott információk – éppen ezért alakulhatott ki a hírekben a relevancia alapú elbeszélőmód. Ezt a stratégiát követve a fő eseménynek ideális esetben már azonnal az összefoglalóban (vagyis a címben és a bevezetőben) meg kellene jelennie. Az sem számít hibának, ha a legfontosabb információ az említett kategóriákban megismétlődik, sőt, a kutatásban arra is láthattunk számos példát, hogy a fő esemény a történetben is visszatért.

Ugyanazon témával kapcsolatban gyakran előfordul, hogy a különféle hírportálok más információkat emelnek ki fő eseményként. A kutatás eredményei alapján egyértelmű összefüggés van a fő esemény megválasztása és a cikkek tartalma között. Az újságírók nagyobb eséllyel emelik ki ugyanazokat az információkat azoknál a híreknél, amelyeknek a középpontjában valamilyen esemény áll – a kutatás alapján ide lehet sorolni a sajtótájékoztatókat is. Viszont azoknál a témáknál, ahol nincs egy letisztult, történetszerű narratíva, nagyobb eséllyel lesz eltérő a fő esemény (ide sorolhatjuk például a vitaműsorokat vagy a felmérésekről szóló cikkeket). Bár a fő esemény megválasztása önmagában is utalhat manipulációra, de a szuperstruktúra segítségével nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy szándékos befolyásolásról van-e szó.

Sokkal egyértelműbb a helyzet akkor, amikor az újságíró nyilvánvaló módon felismerte a fő eseményt, de szándékosan hátrébb tolta a szövegben. Már az is gyanakvásra adhat okot, ha az összefoglaló egyik kategóriája sem tartalmazza a legfontosabb információt, de ha a történeten belül is megelőzi néhány kategória, akkor már nyilvánvaló a manipulációs szándék. Ilyen esetben az újságíró láthatóan nem szeretné, ha az olvasó azonnal a cikk elején szembesülne a lényeges információkkal, ez pedig a teljes cikk félreértelmezéséhez vagy átkeretezéséhez vezethet.

Ebben a kutatásban elsősorban arra kerestem a választ, hogy a fő eseménnyel kapcsolatos módosulások milyen formában utalhatnak befolyásolásra. Az elemzést azonban ki lehetne bővíteni a hírséma többi kategóriájának vizsgálatával. Érdemes lenne górcső

alá venni például az újságírói következtetések felbukkanásának arányát, hiszen ezek megléte már önmagában is csorbítja az objektivitásra való törekvést. További érdekes elemzési szempont lehet a megelőző események elhelyezése a szövegekben, vagy akár a körülmények és a szóbeli reagálások részletesebb vizsgálata.

Fontos még hozzátenni, hogy a média manipulációs technikáit interdiszciplináris megközelítéssel lehet a leghatékonyabban kimutatni, így a szövegnyelvészeti módszer mellett – amely kifejezetten a makroszintre koncentrál – érdemes beemelni olyan stilisztikai, pragmatikai, retorikai és egyéb szempontú vizsgálatokat is, amelyek alkalmasak a mezo- és mikroszintű elemzésre. A stilisztikai módszerek közül hasznos lehet az úgynevezett stílustörések, azon belül is az expresszív kifejezések vizsgálata, amelyek egyértelműen „kilógnak" a tájékoztató műfajcsalád közömbös és személytelen stílusából (lásd: Lanstyák 2023), és funkciójukat tekintve alkalmasak lehetnek a manipulálásra. A pragmatika eszköztára szintén segítséggel szolgálhat a nyelvi manipuláció vizsgálata során, legyen szó akár a metaforák használatáról, a közlések szerkezetéről, vagy az olyan – manapság egyre elterjedtebb – kommunikációs stratégiákról, mint a „címkézés" (bővebben: Bańczerowski 2006). A retorikai megközelítések közül pedig a látványretorikai vizsgálati módszerek is érdekes tanulságokkal szolgálhatnak (vö. Kökényesi 2018). Ezek azonban már egy következő kutatás témáját képezik.

Hivatkozott szakirodalom

Andok Mónika 2004. *A hír mint szövegtípus konstruálódása a társasadalmi kommunikációban.* Doktori disszertáció. Pécs–Budapest: PTE BTK.

Árvay Anett 2003. A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XX: 11–35.

Bańczerowski, Janusz 2006. A nyelv mint manipuláció eszköze. In Tóth Szergej (szerk.): *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 89−111.

Bártházi Eszter 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv* 104/4: 443–463.

Bernáth László (szerk.) 2008. *Bevezetés a műfajismeretbe*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó – MÚOSZ.

Jakusné Harnos Éva 2008. A figyelem irányításának eszközei a hírszövegek szerkezetében. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könvykiadó. 135–140.

Kökényesi Nikoletta 2018. Négy országos napilap vizsgálata a tartalomelemzés módszerével. In Balázs László – H. Tomesz Tímea (szerk.): *Utak és útkereszteződések: Emlékkötet H. Varga Gyula 70. születésnapjára*. Eger: Líceum Kiadó. 131–140.

Lanstyák István 2023. A nyelvi aformalizmus és a formális stílus. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 25/1: 3–36.

Tolcsvai Nagy Gábor 1998. A szövegtan kialakulása (Tudománytörténeti áttekintés). In Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.): *Szemiotikai Szövegtan 11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)*. Szeged: JGYF Kiadó. 109–137.

Van Dijk, Teun 1988. *News as discourse*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.

NAGY ROLAND
Comenius Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
roland.nagy@uniba.sk

A tótkomlósi szlovák pedagógusok kétnyelvűségének sajátosságai

Kutatásom témája a tótkomlósi szlovákság nyelvhasználata: a tótkomlósi pedagógusok nyelvválasztási szokásainak, identitásának, kétnyelvűségének feltérképezése, homlokzatvédő tevékenységeik elemzése. Elsődlegesen arra kerestem a választ félig strukturált interjús módszer segítségével, hogy hogyan jellemezhető a tótkomlósiak nyelvhasználata a magyar és szlovák nyelv viszonyában, illetve, hogy hogyan vélekednek ők maguk a nyelvükről. Kutatásomban vizsgáltam továbbá, hogy hol van lehetőségük alkalmazni a szlovák nyelvet, hogyan kezelik hovatartozásukat, mely tényezők alakítják azt, valamint, hogy hogyan hat identitásukra a tanár mivoltuk és az iskolai jelenlét. A terepmunka során hét pedagógusnő volt segítségemre, akik kérdéseim megválaszolása közben egy általam korábban figyelmen kívül hagyott kutatható jelenségre is felhívták figyelmemet: a közöttünk lévő tanár-diák viszony újrakonstruálódásának köszönhetően esetenként sajátos homlokzatvédő és -támadó magatartást tanúsítottak, és ez a jelenség a két nyelv viszonyában érdekesen változott.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, homlokzatvédés, pedagógusok, magyarországi szlovákság, identitás

1. Bevezetés

Kutatásom témája a magyarországi szlovák nemzetiség, azon belül a tótkomlósi szlovákság nyelvhasználata, tótkomlósi pedagógusok nyelvhasználatáról alkotott álláspontjának, nyelvválasztási szokásainak, szlovák nemzetiségi identitásainak[1], kétnyelvűségének feltérképezése. A választott vizsgálati módszer, a félig strukturált interjúzás továbbá lehetővé tette annak a tanulmányozását, hogy a résztvevőknek a pedagógus szerepekkel kapcsolatos diszkurzív munkája hogyan formálja a beszélgetést. A téma választását indokolta, hogy tótkomlósi szlovákként magam is nap mint nap betekintést nyerhetek a nemzetiségi életbe.

Kutatásomban elsődlegesen arra kerestem a választ, hogy hogyan jellemezhető a tótkomlósiak nyelvhasználata a két nyelv (a szlovák és a magyar) viszonyában, valamint azt vizsgáltam, hogy mi befolyásolhatja a szlovák nemzetiségi identitástudatot, s hogyan konstruálódik meg nyelvileg ez az identitás az interjúk keretében. A vizsgálati szempontok az interjú során is formálódtak, hiszen az interjúk közben felmerültek olyan homlokzatvédő és -támadó tevékenységek, amelyek megfigyelése, elemzése egy újabb aspektussal egészítette ki a kezdetben megfogalmazott kérdésfelvetéseket. Ilyen később felmerült kérdés volt például, hogy a pedagógusok hogyan viselkednek, hogyan nyilvánulnak meg egy újrakonstruált tanár-diák szerepben, mely esetében ezúttal a diák kérdez.

---

[1] Az identitás önmagában egy rendkívül összetett fogalom, ahogy a nyelvhasználati formák társadalmi jelentései, úgy ez sem statikus, hanem az interakcióban, a résztvevők közös tevékenysége során formálódik, illetve folyamatosan változik (Bucholtz–Hall 2005). A tanulmány során nem célom a jelenséget teljes komplexitásában vizsgálni, csupán a nemzetiségi vetületére helyezem a hangsúlyt, a magyarországi szlovák nemzetiség kétnyelvűségének sajátosságait és az adatközlők két nyelvvel kapcsolatos attitűdjeit szeretném jobban megismerni, az identitás kérdésére pedig csak az interjúhelyzetben felmerült identitások – különösen a nemzetiségi – nyelvi konstruálásával összefüggésben térek ki.

Előzetesen feltételeztem, hogy napjainkban a tótkomlósi szlovákok életét közel sem határozza meg olyan mértékben a szlovák nyelv használata, mint korábban: ez a nyelv inkább csak a pedagógusok, önkormányzati, szervezeti tagok, kutatók kommunikációjában jelenik meg. Feltételeztem továbbá, hogy a tótkomlósi interjúalanyaim a nyelvet alapul véve szemlélik a nemzetiséget, s a nyelv segítségével konstruálják saját identitásukat is, illetve hogy gyakran félnek szlováknak mondani magukat, mert azt gondolják, hogy van egy bizonyos „kritériumrendszer", aminek ehhez teljesülnie kell (például „helyesen" kell beszélniük a szlovák irodalmi nyelvet, járniuk kell szlovák rendezvényekre, mindennapi szinten kell beszélniük szlovákul). A következőkben ezeket a hipotéziseket igyekszem alátámasztani vagy megcáfolni.

2. Kétnyelvűség és a tótkomlósi szlovák közösség

A kétnyelvűség definiálása nagy kihívás (1. Bartha 1999), mivel maga a terminus nem alkalmas arra, hogy leírjon egy társadalmi modellt, nem értelmezhető tökéletesen, hogy egy egyénnek, vagy egy közösségnek a nyelvi repertoárja egyszerre két nyelvet tartalmazzon, esetleg, hogy egyszerre két nyelven legyen jelen (Hymes 2001: 458).

A kétnyelvűség többek között vizsgálható az egyén és a közösség aspektusából, valamint tekinthető stabil vagy átmeneti állapotnak is. Lehet tanulmányozni pszicholingvisztikai, grammatikai, szociálpszichológiai keretben. A kétnyelvű egyének és közösségek vizsgálatával kapcsolatos eredmények rávilágítanak arra, hogy minden kétnyelvűségi helyzet komplex, illetve, hogy a jelenséget számos aspektusból érdemes vizsgálni. Például fontos tanulmányozni, hogy a két nyelv milyen szerepet tölt be az egyének, közösségek életében, mennyire van jelen hétköznapjaikban, gondolkodásmódjukban, kultúrájukban, melyik nyelvvel azonosulnak inkább, hogyan és mikor váltak kétnyelvűvé, illetve milyen tényezők játszottak szerepet az egyik vagy másik nyelv elsajátításában. Bizonyos vizsgálati szempontok szerint (Bartha 1999: 34) beszélhetünk produktív vagy receptív, aktív vagy passzív, természetes vagy iskolai, irányított, kulturális, elit vagy népi, elsődleges vagy másodlagos, szerzett vagy tanult, korai vagy kései, kiegyensúlyozott vagy domináns kétnyelvűségről, illetve ezek vegyített, kevert, vagy éppen két kategória átmenetében élő változatairól. Azonban ezen tulajdonságok egyénenként változhatnak, egy közösség, egy csoport kétnyelvűségét nem lehet egységesen kezelni. A magyarországi szlovákság nyelvének skálán való elhelyezkedését az életkor, a végzettség, a hivatás, a lakóhely, és még számos egyéb tényező jelentősen befolyásolja.

Általánosságban a nyelvek használati mintázatait számos tényező befolyásolja, és ez fokozottan igaz kisebbségi helyzetben. Minden olyan embercsoport „melynek etnikai hovatartozása, normái, értékrendje és nyelve alapján az uralkodó csoport elnyomásával, hátrányos megkülönböztetésével kell szembesülnie, kisebbségnek tekinthető" (Anderson 1994, idézi: Bartha 1999: 77). A magyarországi szlovákok nyelvhasználatára legnagyobb részben a kisebbségi nyelvhasználat körülményei, beszédhelyzetei és színterei lehetnek befolyással, emellett befolyásoló tényezőként említhetők az iskolák, a magyar nyelvű oktatása, a szlovák nyelv tanításának minősége, valamint az is, hogy a beszélők a mindennapokban alapvetően magyar nyelvi környezetben élnek (Tóth 2008: 17).

Tótkomlós viszonylag sokáig meg tudta őrizni tiszta szlovák jellegét, 1880-ban a lakosság 90,4%-a vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, ez 7605 fő a 8416-ból, 1900-ban pedig 88,4%, ami 9050 fő a 10 235-ből. Ezt a homogenitást először az 1848-49-es szabadságharc bontotta meg, majd az 1946-47-es csehszlovák-magyar lakosságcsere,

mely során körülbelül 3000 szlovák hagyta el a települést, a helyükre pedig 1900 magyart telepítettek (Szincsok 2016: 13-16). 1949. január 30-án helyi, szlovák szervezet alakult, céljuk a közösség nemzeti életének élénkítése, megörökítése, anyanyelvi kultúrájának fejlesztése volt. Emellett megalakult a Szlovák Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola, szlovák dalkör, színjátszócsoport, népi együttes, néptánc egyesület szerveződött, melyeknek egy része a mai napig aktívan tevékenykedik. A 2022-es népszámlálási adatok szerint Tótkomlóson összesen 5330 fő él, melyből jelenleg 553 vallotta magát szlovák nemzetiségűnek.[2]

A tótkomlósi szlovákság produktív nyelvhasználói a nyelvek és a dialektusok elsajátítása, a tanulási tapasztalatok, illetve a munkahelyi nyelvhasználat alapján három nagyobb egységre oszlik (1. sz. ábra). Van a szlovák lakosságnak az a része, mely természetes módon, otthon sajátította el, iskolában soha nem tanulta a szlovákot, majd olyan munkát vállalt, ahol nem volt szükség a szlovák nyelvre. Az ő köreikben megmaradt a népi nyelvhasználat, a komlósi dialektus[3] alkalmazása barátok között, utcán, piacon. Egy másik csoportba azok tartoznak, akik hasonló módon otthon tanulták meg a szlovák nyelvet, azonban tanulmányaikat is szlovák nyelven folytatták, így a komlósi nyelvhasználat mellett az irodalmi nyelvet is elsajátították. Ők a kétdialektusú kétnyelvű személyek, az ő esetükben amellett, hogy mind a magyar, mind a szlovák nyelv valamilyen módon a mindennapi életük részét képezi, a szlovák nyelven belül két területi változat ismerete és használata jellemző. Mindkettőt produktívan alkalmazzák a színtértől, a beszélgetés résztvevőitől, illetve számos egyéb tényezőtől függően. Ennek a csoportnak nagy része olyan területen helyezkedett el, ahol mindennapi szinten szükséges a szlovák nyelv alkalmazása, azonban előfordulnak olyanok is, akik nem feltétlen szlovák nyelvvel kapcsolatos hivatást választottak, otthon viszont megmaradt a nyelv. A harmadik csoport esetében már nem beszélhetünk otthoni nyelvelsajátításról, az ide sorolható beszélők az iskolában tanulták a szlovák nyelvet, azonban a szlovák nyelvet használó munkakörnyezetben való elhelyezkedés biztosítja a rendszeres (aktív, produktív) nyelvhasználat meglétét. Ezen csoport tagjai a már nem anyanyelvi beszélők, ők az „új beszélők”[4]. Úgy vélem, ez a megkülönböztetés mindenképp fontos, hiszen azoknak a

[2] https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/ Utolsó elérés: 2023.10.31.

[3] A délkelet-alföldi szlovákság a dél-közép-szlovákiai tájak nyelvi sajátosságait viselte, mivel ezekre a területekre valószínűleg Nógrád, Zólyom és Hont megyéből érkeztek a legnagyobb számban szlovákok (Gyivicsán 1993: 37). Közép-Szlovákia déli részéről indultak el, majd néhány megálló beiktatásával jutottak el Tótkomlósra, ennek köszönhetően nyelvük a közép-szlovák, illetve az átmeneti tartózkodási helyek nyelvjárásának jegyeit hordozta magán, melynek sajátosságai mai napig fellelhetőek. Emellett nagy mértékben hatott a közösség nyelvi értékeire, attitűdjeire az evangélikus egyház liturgikus és a 16. századtól irodalmivá váló nyelve, melynek alapja a cseh Králici Biblia volt. Különös hierarchia alakult ki a beszélt szlovák nyelv, a különböző nyelvjárások, illetve a cseh egyházi nyelv között, normatív nyelvváltozatnak azonban az utóbbit tartották (Tuska 2009: 147). A letelepedés után kialakult a térség egyedi középszlovák nyelvjárása, melyet Pavel Ondrus komlósi és csanádi nyelvjárásként jellemez (Ondrus 1956: 35).

[4] Maga a fogalom különböző többnyelvű részterületek összekapcsolására szolgál, egy olyan nyelvészeti modell, amely segít az összetett beszélői viszonyok megértésében. A fogalmat olyan kutatók dolgozták ki, akik Európa kevésbé használatos – a nyelvpolitikáknak köszönhetően újraélesztett – nyelveivel foglalkoztak. Teret biztosítottak a nem anyanyelvi beszélők, illetve a regionális kisebbségi nyelvet beszélők kapcsolatainak építésére, elkülönítették az új dialektust

beszélőnek az esetében, akik intézményi keretek között sajátították el a – esetünkben a szlovák – nyelvet, más motiválja a nyelvhez, kultúrához, identitáshoz való hozzáállásukat. Ezek a személyek csak az irodalmi szlovák nyelvet beszélik, ami nem jelenti, hogy nem kötődnek az etnikumhoz, csupán csak máshogy. Véleményem szerint, aki ebből a csoportból nem olyan munkakörben, olyan társas-társadalmi közegben helyezkedik el, ahol szüksége van a szlovák nyelvre, nem feltétlenül marad produktív nyelvhasználó. Ettől függetlenül ők is az „új beszélők" csoportjába sorolhatók, azonban a szlovák nyelvvel való kapcsolatuk az iskola után valószínűleg sokkal csekélyebb, nincs meg az otthonról hozott, továbbörökítésre, megőrzésre törekvő motiváció.

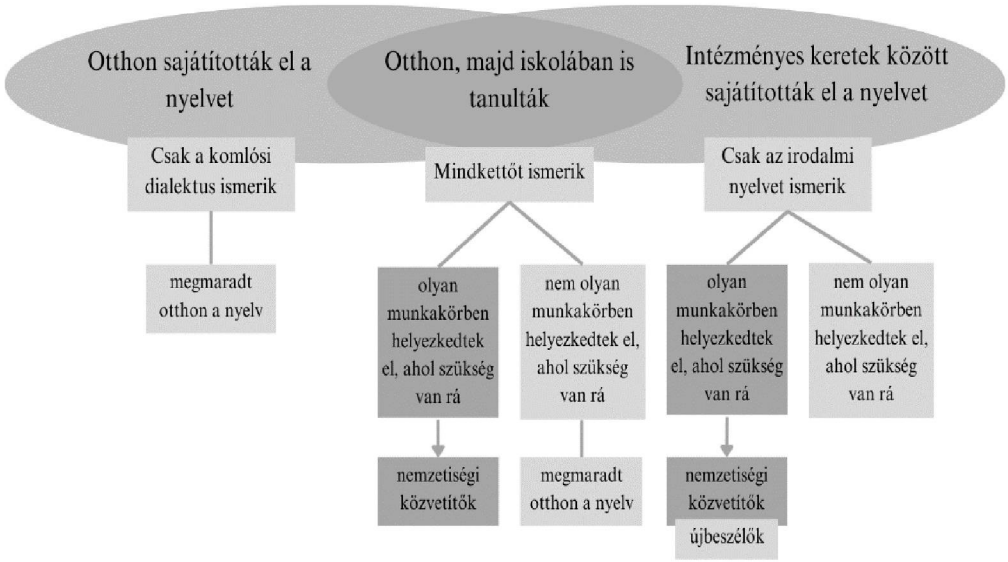

1. ábra. A tótkomlósi szlovákság produktív nyelvhasználói

3. Módszertan

A kutatás alapjául két nyelven zajló, félig strukturált interjúk szolgáltak, melyek során tizennégy tótkomlósi lakos nyelvi életrajzát, a közösségről alkotott szubjektív véleményét ismerhettem meg (korábbi szociolingvisztikai kutatás Tótkomlóson: Tóth et al. 2010: 109–149). Tótkomlósiként az adatközlők kiválasztása során elsősorban a saját ismeretségi körömet mozgósítottam, illetve a helyi szlovák önkormányzat vezetője is segített néhány lehetséges résztvevőt találni. A tizennégy adatközlő közül többen a Komlósi Szlovák Klub tagjai, illetve a tótkomlósi Szlovák Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Óvoda egykori vagy jelenlegi pedagógusai, egykori diákjai voltak. Az adatközlők az életkor, a végzettség és a szlovák nyelvi-kisebbségi identitás konstrukciói szempontjából egyaránt különböztek, ennek következtében úgy döntöttem, a dolgozatban csak hét olyan interjúval foglalkozom részletesebben, amelyeknek a résztvevői relatíve

beszélőket, illetve az új beszélőket őshonos kisebbségi, bevándorlói és menekült kontextusban (O'Rourke–Pujolar 2015).

sok közös jegyet mutatnak. A félig strukturált interjúval mint adatgyűjtési módszerrel az volt a célom, hogy az informális stílusú mindennapi társalgásokhoz hasonlító diskurzusok szülessenek, melyekbe a kérdések, beszélgetési témák indirekt módon, kötetlen jelleggel ágyazódnak be. A beszélgetések legtöbb esetben a résztvevőknél, illetve az iskolában zajlottak, így számukra ismerős, kényelmes közegben folyhattak a beszélgetések. A továbbiakban tárgyalt interjúk négy nyugdíjas és három jelenleg is tanító pedagógusnővel készültek; közülük a legfiatalabb résztvevő 50, a legidősebb pedig 86 éves volt. Az alábbi táblázat tartalmazza a hét résztvevő életkorát, végzettségét, a velük folytatott interjúk hosszát, illetve az interjúk helyszínét.

Résztvevők	életkor	nem	végzettség	interjú ideje	interjú hossza	interjú helyszíne
A1n84	84	nő	képesítés nélküli, nyugalmazott szlovák tanár	2022.10.21.	35 perc	résztvevőnél
A2n71	71	nő	képzett, nyugalmazott szlovák tanár	2022.10.21.	51 perc	résztvevőnél
A3n86	86	nő	képesítés nélküli, nyugalmazott tanító	2022.10.22.	1 óra 19 perc	résztvevőnél
A4n62	62	nő	képzett, szlovák-biológia szakos tanár, jelenleg iskolaigazgató	2022.11.02.	44 perc	iskolában
A5n50	50	nő	képzett történelem-magyar szakos tanár	2022.11.03.	31 perc	iskolában
A6n62	62	nő	képzett, nyugalmazott, orosz-szlovák-ének szakos	2022.11.04.	23 perc	iskolában
A7n52	52	nő	képzett, szlovák-hittan tanár	2022.11.04.	30 perc	iskolában

1. táblázat. Az interjúk tizennégy résztvevőjéről

Az interjúk minden esetben előre megbeszélt módon zajlottak, az adatközlőknek a beszélgetés legelején felajánlottam, hogy magyarul, illetve szlovákul is beszélgethetünk, esetleg mindkét nyelven, és bármikor nyugodtan válthatnak. Összességében mind a hét interjú tartalmazott magyar és szlovák nyelvű megnyilatkozásrészeket is.

- egy adatközlő csupán egyetlen alkalommal váltott át, akkor is egyetlen kifejezés erejéig (A7n52),
- négy adatközlő csak néhol szúrt be magyar szavakat (A1n84, A2n71, A3n86, A4n62),
- egy interjúalany néhány kérdést magyarul, néhányat szlovákul válaszolt meg (A6n62),
- egy adatközlő pedig a kérdésekre általánosságban szlovákul válaszolt, ahol szükségesnek érezte, ott viszont magyarul tett kiegészítéseket (A5n50).

Minden diskurzust digitális diktafonnal rögzítettem, és az interjúk közben vázlatos jegyzeteket is készítettem. A beszélgetések után rögtön terepmunkanaplóba rögzítettem észrevételeimet, gondolataimat, feljegyzéseimet.

A valódi terepmunka előtt készítettem egy próbainterjút a nagymamámmal, aki szintén kétnyelvű tótkomlósi szlovák, azonban az irodalmi szlovák nyelvváltozatot nem, csak a tótkomlósi dialektust ismeri, beszéli. A vele folytatott interjú során megfigyeltem, hogy melyek azok a kérdések, amelyek túl specifikusak, esetleg melyek azok a szavak, amelyeket nem ért, milyen kérdések feleslegesek, s milyenekre lehet még szükség. A vele folytatott beszélgetés után új struktúrába szerveztem a kérdéseimet, átdolgoztam az interjú alapjait. Az így létrejövő kérdéssor negyvenöt előre megfogalmazott kérdésből állt össze, melyeket hét tematikai egységbe (Pachné Heltai 2017: 57) rendeztem.

Az első részben személyesebb adatokra voltam kíváncsi, születési helyre, időre, gyerekkort befolyásoló tényezőkre, illetve a gyermekkori nyelvi helyzetükre, a szlovák nyelv elsajátításának körülményeire, állandó lakóhelyekre, munkakörökre. A következő rész a vallási életre vonatkozó kérdéseket tartalmazott, hogy milyen felekezethez tartozónak vallja magát az illető, járt-e gyerekkorában templomba, jelenleg jár-e templomba, s amennyiben igen, milyen nyelvű szertartásokat részesít előnyben, voltak-e gyermekkorában vallásos szokásaik, s ezek közül tart-e bármilyen szokást jelenleg. A harmadik részben az adatközlő nyelvi életrajzára, nyelvi gyakorlataira, nyelvválasztási szokásaira voltam kíváncsi. Pontosabban, a beszélt nyelvekre, tanult nyelvekre, mindennapi szinten használt nyelvekre került a hangsúly, majd a szlovák nyelvre koncentráltabban, hogy ki tanította meg, kivel és hol van lehetősége manapság alkalmazni a nyelvet. Ezután személyeket soroltam, s kértem, válaszoljanak, hogy magyarul, szlovákul vagy mindkét nyelvet alkalmazva kommunikáltak, kommunikálnak velük. Kíváncsi voltam mindemellett a boltban, piacon, utcán zajló beszélgetéseik, olvasási, tévénézési szokásaik nyelvére. A negyedik kategóriába soroltam a saját, illetve közösség nyelvéről, nyelvi gyakorlatairól alkotott mindennemű szubjektív megítélést, pontosabban, hogy mit gondolnak a komlóson használt nyelvről, beszélik-e, mennyiben érzik másnak, mint a Szlovákiában beszélt nyelvet, hogyan értékelik saját nyelvtudásukat, illetve hogyan értékelik a közösség nyelvtudását, kik, hol és mennyien beszélnek még Tótkomlóson szlovákul. A következő kategória Tótkomlós kulturális életét taglaló kérdéseket tartalmazott, a nemzetiségi élet aktivitásával, a komlósi szlovák rendezvényekkel, illetve a komlósi szlovák gasztronómiával kapcsolatban tudakozódtam. A hatodik részben az asszimilációt sürgető közvetlen tényezők, események felőli érdeklődés kapott helyet, beszélgettünk az adatközlőkkel a lakosságcseréről, kíváncsi voltam a véleményükre, megítélésükre, hogy mit gondoltak, esetleg mit hallottak az ideérkezőkről, mennyiben változtatta meg ez a település struktúráját. Ezt követően direkt módon rákérdeztem, hogy mi a véleményük Tótkomlós elmagyarosodásáról, s mennyiben hozzák ezt összefüggésbe a lakosságcserével. Emellett firtattam a szlovák nyelv kiszorulásának, illetve a fiatalabb generációk zárkózottságának okát, továbbá minden interjúban felmerült ennél a résznél a „kibeszélő nyelv" terminus, hogy mikor aktiválódott a szlovák nyelv ilyen módon, mi okozta ezt, s hova vezetett ez az átalakulás. Általában a beszélgetéseknek ez volt a legspontánabb része, a gyerekkorra vonatkozó kérdések mellett, az résztvevők itt mesélték a legtöbb személyes történetet. Az utolsó részben a nemzetiségi identitásukra helyeződött a hangsúly, kértem, hogy soroljanak magyarországi településeket, ahol tudják, hogy élnek szlovákok, rákérdeztem az általuk beszélt szlovák nyelv milyenségére, illetve megkérdeztem, hogy az adatközlők szerint hol a legerősebb a szlovákság jelenléte Magyarországon. Ebben a kategóriában beszéltünk még a kétnyelvűségről, a definiálásáról, hogy ők kétnyelvűnek gondolják-e magukat, ezután közvetlen módon rákérdeztem, hogy szlováknak, magyarnak, vagy kettős identitásúnak vallják magukat, majd egy jövőbe néző

kérdéssel zártam pontosabban, hogy mit gondolnak, fognak-e Tótkomlóson még szlovákul beszélni húsz év múlva[5].

Később, az interjúk készítése során mind a struktúrát, mind a kérdéseket rugalmasan kezeltem (Babbie 1998: 336), törekedve a spontán beszélgetések kialakítására, a folytonosság fenntartására, a kérdések sorrendjét folyamatosan a beszélgetés természetes menetéhez igazítva. Az interjúk után a beszélgetéseket anonimizáltam, lejegyeztem[6], lefordítottam magyarra a szlovák részeket, az összegyűjtött anyagot rendszereztem, további megjegyzéseket fűztem hozzá, majd pedig szisztematikus elemzésnek vetettem alá.

4. A résztvevők nyelvhasználata

Az interjúk résztvevői mindannyian egész életükben Tótkomlóson éltek, szlovák családból származnak, s otthon tanulták a szlovák nyelvet. Az adatközlők közül A6n62 kivételével mindenki a tótkomlósi szlovák iskolába járt. Az iskola változó tagozatainak köszönhetően egyes adatközlők különböző időkben, különböző módokon tanulhatták a szlovák nyelvet az iskolában, A3n86 saját elmondása szerint például – függetlenül attól, hogy ő is ebbe az intézménybe járt – egyáltalán nem tanult szlovákul. A6n62 magyar általános iskolában, majd magyar gimnáziumban tanult, azonban hangsúlyozza, ő maga sem értette ennek az okát. A3n86 és A5n50 járt még más középiskolába, rajtuk kívül mindenki a békéscsabai szlovák gimnáziumban tanult tovább. Ezt követően A7n52 Pozsonyban végzett egyetemen, A1n84 és A3n86 nem végzett egyetemet, a többiek Szegeden diplomáztak a pedagógiai karon. A1n84, A2n71, A4n62 és A6n62 egyetem után a szlovák iskolában kezdett tanítani, A5n50 és A7n52 eleinte máshol tanított, később került a szlovák iskolába. Ezek alapján a kategorizálásomat figyelembe véve mindenki a második nyelvi csoportba sorolható (1. ábra), csupán a szlovák nyelv tanulmányokban, hivatásban elfoglalt helyzete, mértéke tér el, hisz valaki a tanterem falai között is, más pedig csupán az iskola, a tanári keretein belül maradt kapcsolatban a szlovák nyelvvel. A3n86 a kivétel ebből a szempontból, ő egyáltalán nem tanított a szlovák iskolában, soha nem is tanulta a szlovák nyelvet iskolában, de olyan emberek között töltötte a mindennapjait, illetve jelenleg is olyan emberek veszik körül, akik viszont igen, így ő az első és második csoport metszetében helyezkedik el. A vele folytatott beszélgetés tartalmazta a legtöbb komlósi dialektusban is előforduló terminust, hiszen neki volt az adatközlők közül a legkevesebb lehetősége elsajátítani az irodalmi nyelvhez kapcsolódó nyelvi repertoárt. Be is vallotta az interjú közben, hogy neki összefolyik, mi a komlósi és mi az irodalomi nyelv.

(1) A3n86: „Radšej by som tak vravela, že tak bežné veci, no takto, **hogy mondjam, társalgási nyelv**, že ja tak sa viem dohovoriť s každým, ale už ako som aj tu vravela, že také slová teraz neviem, či je to po slovensky, či je to volaké nárečie alebo volačo …neviem."
(Inkább azt mondanám, hogy az általánosabb dolgokat, na, hogy mondjam, társalgási nyelv, hogy én mindenkivel el tudok beszélgetni, de ahogy már

[5] Jelen tanulmányban csak a feltett kérdésekre érkező válaszok minimális részének elemzésére van lehetőségem kitérni.

[6] A szövegeket a szlovák ortográfia szerint írtam le, nem nyelvjárási lejegyzést készítettem.

mondtam, hogy nem tudom ezekről a szavakról, hogy szlovákul vannak, vagy ez valamilyen nyelvjárás, vagy mi… nem tudom.)

Emellett a múltbeli dolgokról, gyerekkoráról sokkal részletesebben mesél, valószínűleg életének ehhez az időszakához erősebben kapcsolódik a szlovák nyelv, így az ezzel kapcsolatos témákat rutinosabban, alaposabban ki tudja fejteni az adott nyelven. Többször tapasztalható az is, hogy az interjú közben váltogatja a narrációs stratégiákat, gyakran kilép a narrátor semlegesnek tűnő szerepéből, közbevet más nyelven megjegyzéseket, illetve amikor idéz, igyekszik valósághűen tenni azt, azon a nyelven, ahogy az valóban megtörtént. Ennek köszönhetően sok a magyar idézés az interjúban, melyeket követően ugyanúgy, természetes módon folytatja a mesélést a legutóbb használt nyelven.

(2) A3n86: „Tak sa spytovali, že **mér nem voltál tegnap**, tak on povedal, že **mert tapasztaltunk**, a to ma zvali **tapasztottunk**… malo byť… **az anyád erre arra nem tudsz magyarul**? A dvadsaťpäť dostal."
(Tehát kérdezték, hogy miért nem voltál tegnap, erre ő mondta, hogy mert tapasztaltunk, és azt akarta, hogy tapasztottunk… azt kellett volna… az anyád erre arra nem tudsz magyarul? És huszonötöt kapott.)

A1n84-en és A2n71-en úgy érzékeltem, hogy az irodalmi szlovák nyelvhez tartozó erőforrásokat kevésbé mozgósítják már, állításuk szerint többnyire a komlósi dialektust használják az ismerősökkel, többször javították magukat, magyarázkodtak, szabadkoztak az általuk vélt „hibáik" miatt, görcsösen törekedtek a szerintük „tiszta szlovák" interjúkra, az irodalmi nyelvtudás aktiválására.

(3) A1n84: „[…] to je to je to je... **no várjál csak, nézd már, nem jut eszembe, környezetnek a nyelve, no, mit akarok mondani. Komlós egyik legszebb szlovák tudású, mondjuk én most akadozok itten,** ale na Komlóši rozprávajú najkrajšie, literárny jazyk, no nie literárny jazyk, takýto domáci jazyk, tak hovoríme, že ideme do bovdu, no, tak si to miešané."
([…] ez a ez a ez a na várjál csak, nézd már, nem jut eszembe, környezetnek a nyelve, na, mit akarok mondani. Komlós egyik legszebb szlovák tudású, mondjuk én most akadozok itten, de Komlóson beszélik a legszebb irodalmi nyelvet, na nem irodalmi nyelvet, ilyen otthoni nyelvet, azt mondjuk, hogy megyünk a boltba, na, így keverten.)

A4n62 és A7n52 rendkívül rutinosan használták az irodalmi szlovák nyelvet, A4n62 ugyan többször alkalmazott komlósi frázisokat is, azonban feltételezhetően csak az interjú kedvéért – néhány irodalmi szlovák nyelven ismertetett fogalmat közölt helyi szófordulatokkal is.

(4) A4n62: „Vianoce sme mali ako **kracsún.** […] Mali sme vianočný stromček ako **karácsonyfú**."
(Karácsonyunk úgy volt, hogy kracsún. […] Volt karácsonyfánk is, mint kárcsonyfú.)

(5) A4n62: „[…] hneď pri dome bol sejk, teda jazierku, a oproti bol cintorín… na Komlóši vravia **temetou.**"
([…] rögtön a ház mellett volt egy árok, vagyis tavacska és azzal szemben volt a temető… Komlóson úgy mondják, hogy temetou.)

(6) A4n62: „Ja by som veľmi bola rada, keby aj na trhu, na pľaci sa ešte rozprávali po slovensky ľudia.... veľmi sa teším, keď počujem slovenčinu, keď sa stretnem s takým človekom, kto o ktorom viem, že vie dobre po slovensky, tak s tým sa po slovensky [rozprávam]."
(Nagyon örülnék, ha a piacon, a piacon még beszélnének szlovákul az emberek... nagyon örülök, ha szlovákot hallok, ha találkozok olyan emberrel, aki akiről tudom, hogy jól tud szlovákul, akkor vele szlovákul [beszélek].)

Érdekes volt emellett, hogy az interjú közben egyszer hívta a fia, s annak ellenére, hogy a fiával magyarul beszélt, a telefonbeszélgetés alatt, előtte tőlem szlovákul kérdezte, hogy felveheti-e, illetve szlovákul szabadkozott, majd a beszélgetést követően is szlovákul mondta el, hogy miért hívta a fia.

A7n52 még gördülékenyebben beszélt, több idegen szót is használt, ügyelt a választékosságra.

(7) A7n52: „Síce je to zaujímavé, že niektorí z nich vôbec nevedia po slovensky, alebo aspoň nechcú vedieť po slovensky, a tam sa aj narodili, ale deti si vôbec neučili po slovensky, to je tiež... Potom to je už pochopiteľné, ale asimilácia nie od toho závisí, že že oni sem prišli… Nie... skôr závisí z tunajších podmienok. [...] Rýchla je asimilácia, ale ja to hovorím, že asimilácia závisí aj od nás, lebo my jej môžeme prekážať, a spojim spomaliť, a kým je škola tak zatiaľ asi úplne nevie nevie sa jedna národnosť asimilovať. Zatiaľ kým je tu slovenská škola, tak zatiaľ asi máme ešte šancu."
(Bár érdekes, hogy vannak, akik egyáltalán nem tudnak szlovákul, vagy legalábbis nem akarnak szlovákul tudni, és ott is születtek, de a gyerekeiket szintén nem tanították szlovákul... Akkor ez érthető, de az asszimiláció nem attól függ, hogy idejöttek... Nem... Inkább a helyi viszonyoktól függ. [...] Az asszimiláció gyors, de én azt mondom, hogy az asszimiláció tőlünk is függ, mert mi akadályozhatjuk, mi lassíthatjuk, és amíg van iskola, addig nem tud egy nemzetiség teljesen asszimilálódni. Amíg van itt szlovák iskola, addig talán van még esélyünk.)

Valószínűsíthető az interjú alapján, hogy a külföldi, szlovák nyelvterületen végzett tanulmányok adtak számára magasabb szintű irodalmi nyelvi hátteret és olyan mértékű nyelvi magabiztosságot, tudatosságot, ami más interjúalanyoknál ilyen mértékben nem volt tapasztalható[7].

[7] Az interjúk készítését követően elkezdtem tüzetesebben megfigyelni a magyarországi szlovákság vezetőinek nyelvhasználatát, nyelvhez való viszonyulását is. Többek esetében utánakérdeztem, hogy pontosan hol, hogyan és mit tanultak. Kiderült, hogy a magyarországi szlovákság élén álló országos vezetők, politikában szervesen részt vevők a legtöbb esetben Szlovákiában végezték az egyetemet, esetleg a tanulmányaik során egy-két félévet, vagy egy-két hónapot kint töltöttek

A5n50 nem szlovák szakos tanár, csupán a történelemóra keretein belül szokott néhány fogalmat két nyelven említeni, ettől függetlenül a nyelvhelyességre erősen koncentrálva, bár néhol akadozva válaszolt a kérdésekre. Azonban a vele készült interjú anyagát többször átfésülve érződött, a beszédminták, beszédformák repertoárja behatárolta a személyes nyelvi mezőt (Hymes 2001: 478), nem olyan részletesen kidolgozott válaszokat adott szlovák nyelven, mint magyar nyelven, csak azt mondta szlovákul, amit pontosan ki tudott fejezni. Körülbelül az interjú felénél suttogva jelezte, hogy egy szót magyarul mondana inkább, törekedett arra, hogy ennek a kódváltásnak[8] a hangfelvételben ne legyen nyoma. Ekkor megerősítettem, hogy nyugodtan mondhatja magyarul is. Ezentúl a kérdésekre elsődlegesen szlovákul válaszolt, majd a legtöbb esetben kiegészítette a mondandóját magyarul is, minősítette, részletezte, magyarázta, hangsúlyozta a szlovákul már elhangzottakat.

A6n62, aki csak az egyetemen tanulta a szlovák nyelvet, sokkal bizonytalanabb volt a nyelvtudásában. Az interjú elején tisztázta, hogy magyarul szeretne a kérdésekre válaszolni, majd az első kérdés után szlovákul válaszolt. Valószínűleg a kölcsönösség elve hatott rá, tehát azon a nyelven folytatta a társalgást, ahogyan megszólítottam (Bartha 1999: 99). Az első négy kérdésnél végig szlovákul zajlott a beszélgetés, az adatközlő sokat akadozott, valószínűleg a kodifikált nyelvtanhoz mérte magát, bizonytalan volt, de ettől függetlenül szlovákul válaszolt. Az ötödik kérdés elhangzása után belépett egy pillanatra a terembe a fia, és rögtön átváltott magyarra. Ezután már nem is tért vissza a szlovákra, az interjú végéig a magyar nyelvet használta. Érdekes, hogy tudatosan magyarul szerette volna az elejétől megválaszolni a kérdéseket, mégis a szlovák kérdések hallatán természetes módon szlovákul szólalt meg, azonban a fia érkezésének hatására valamiért mégis el szeretett volna különülni a szlovák nyelvi csoporttól.

5. Nyelvhasználati színterek

A szlovák nyelv használatának színterei az adatközlők szerint Tótkomlóson mára az iskolára, a szlovák klubra, nagyon ritkán a piacra, boltra, utcára, temetőre korlátozódtak. Az iskolát hatan a szlovákság alapjának, elsődleges kiindulópontjának tekintik, szinte mindent az iskolára vezetnek vissza. Ez alól A3n86 a kivétel, aki az iskolában pedagógusként nem igazán tudta használni a szlovák nyelvet, mivel leginkább magyar kollégái voltak. A5n50-nek, aki talán a legnagyobb mértékben az iskolai keretek között gondolkodik, a legtöbb kérdésre elsődlegesen az iskolához kapcsolódó válasz jutott az eszébe, a kétnyelvűség definiáláskor is első megközelítésben az iskolával összefüggésben fogalmazta meg válaszát, és csak később vonatkoztatta önmagára, illetve a saját nyelvhasználatára

az anyaországban. Ezek alapján az állapítható meg, hogy a szlovák irodalmi nyelv elsajátítása a nyelvjárási környezetben valamiféle nyelvi tőkeként, többletként értelmeződik, a magyarországi szlovákság esetében az irodalmi nyelv szolgál a hatalom nyelveként, mely magyarázatot ad arra, hogy miért törekedtek a legtöbben az interjúk során az irodalmi nyelven való válaszadásra.

[8] A kétnyelvűség kutatásának egyik kiemelkedően fontos témája a kódváltás jelensége, mely során olyan egyazon diskurzuson belüli megnyilatkozásokról beszélhetünk, melyek két, vagy több nyelven zajlanak (Bartha 1999: 119). Ennek a két nyelvnek az elemei jelentéstani, prozódiai és mondattani szempontból is egységet alkotnak. Ezen váltások a leggyakrabban az informális stílus esetén aktiválódnak, hiszen ezek a megnyilatkozások a beszélő részéről kisebb koncentrációt igénylenek. A váltások esetén szokás különválasztani a bázisnyelvet, tehát a befogadónyelvet a vendégnyelvtől, vagyis beágyazott nyelvtől (Borbély 2001: 187).

a kérdést. A1n84, A2n71, A3n86, A4n62 és A6n62 a szlovák klub tagjai, az ő esetükben erősen jelen van az iskola mellett a klub is mint szlovák identitásuk kibontakoztatásának fontos helyszíne. Ugyanakkor ketten kiemelték, hogy már ott is két nyelven kommunikálnak, mert több tagnak ott van a házastársa is, aki nem tud szlovákul.

Ahogy említettem, minden adatközlő elsődlegesen a komlósi szlovák dialektust sajátította el gyermekkorában, sőt, öten hangsúlyozták, hogy mennyire közel áll hozzájuk ez a dialektus.

(8) A4n62: „[…] veľmi krásne stredoslovenské mäkké nárečie máme. Šťastie, že spisovná slovenčina sa zakladá na stredoslovenskom nárečí, teda nami ľahko aj spisovnú slovenčinu sa naučí, ale ja radšej rozprávam komlóšskú slovenčinou s tými archaizmami, tak ako rozprávali aj predkovia."
([…] nagyon gyönyörű, középszlovákiai, lágy nyelvjárásunk van. Szerencse, hogy az irodalmi szlovák nyelvnek az alapja a középszlovák nyelvjárás, ezért mi könnyen megtanulhatjuk az irodalmi nyelvet is, de én szívesebben beszélem a komlósi szlovákot azokkal az archaizmusokkal, ahogy az elődeink is beszéltek.)

A3n86 annyit felel nevetve, hogy *„To je naša, to je naša takto to je najlepšie najkrajšie* ('A mienk, a mienk ezért ez a legjobb, legszebb'). Ő is utal a A4n62 által mondottakra; *„Ja som ni* ***szakember****, ale naveky som počula že je najbližšie k... k...* ***irodalmi nyelvhez****"* ('Én nem vagyok szakember, de mindig hallottam, hogy ez van a legközelebb az irodalmi nyelvhez'). Alátámasztja, hogy ez biztosan így lehet, mert amit olvas könyvet szlovákul, abból sok minden ért. Tulajdonképpen a komlósi beszéd presztízsét emeli, hogy közel van az irodalmi nyelvhez, illetve, hogy archaikusabb, mint az irodalmi nyelv.

Emellett négyen kiemelték, hogy a szlovák volt az anyanyelvük, és csupán később, óvodában tanultak meg magyarul.

(9) A4n62: „Doma sme sa len po slovensky rozprávali, žiadne maďarské slová … veľmi zriedka, ak sme mali takých... mali sme takých susedov, čo pri výmene obyvateľstva prišli zo Slovenska, a ak oni nerozumeli, alebo nevedeli, tak len taký čas sme rozprávali s nimi po maďarsky, ale inač medzi sebou len po slovensky. Otcove posladné slová boli tiež slovenské."
(Otthon csak szlovákul beszélgettünk, egyetlen magyar szót… nagyon ritkán, ha voltak olyanok… voltak olyan szomszédaink, akik a lakosságcsere miatt jöttek Szlovákiából, és ha ők nem értették, vagy nem tudták, csak akkor beszéltünk velük magyarul, de máskor egymás között csak szlovákul. Az apukám utolsó szavai is szlovákul voltak.)

Érdekes, hogy maga az anyanyelv fogalma többnyelvű szituációban egészen más értelmet nyer, mint az egynyelvű beszélők esetében, hiszen a kétnyelvűek nem tudhatják biztosan, melyik nyelvet sajátították el elsődlegesen. Emellett nem biztos, hogy a domináns nyelvet tekintik anyanyelvnek, sokkal inkább azt, melyhez etnikailag szorosabban kötődnek, függetlenül attól, hogy nem azon kommunikálnak a mindennapjaik során, esetleg nem beszélik hibátlanul, folyékonyan (Borbély 2018: 92–96). Ezen értelmezési különbségeket teljes mértékben alátámasztja az adatközlők anyanyelvfelfogása is.

A1n84 az 1940-es években volt általános iskolás, elmesélte, hogy akkoriban az egész faluban kizárólag a szlovák nyelv használata volt jellemző, az iskolában a diákok egymás között csak szlovákul beszélgettek.

(10) A1n84: „Takže stále len po slovensky sme sa rozprávali, nie len v rodine, ale vlastne v celej dedine toto bolo vtedy v tomto čase po slovensky sme sa rozprávali. […] Doma som sa naučila po slovensky, moja materinská reč je slovenčina.
(Szóval mindig csak szlovákul beszéltünk nem csak a családban, de az egész faluban akkoriban szlovákul beszéltünk. [...] Otthon tanultam meg szlovákul, az én anyanyelvem a szlovák.)

A4n62 – aki a 60-as években volt gyerek – már hozzátette, hogy az iskolában a kortársaival két nyelven társalogtak, mert a szlovák barátai mellett ugyanolyan sokat játszottak a magyar társaikkal is.

Az interjú során szisztematikusan rákérdeztem, hogy az adatközlők hogyan, milyen nyelven kommunikálnak, kommunikáltak bizonyos személyekkel (hasonló vizsgálati módszert alkalmazott Gál Zsuzsa (1991: 51) is). A kapott adatokat foglalja össze a 2. táblázat:

résztvevők	**életkor**	**beszédpartner**								
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
A5n50	50	M	M	SZ	SZM	SZM	-	SZM	M	-
A7n52	52	M	SZM	SZM	SZM	SZM	SZM	SZM	SZM	-
A4n62	62	-	SZ	SZ	SZ	SZM	SZM	SZM	SZM	SZM
A6n62	62	SZ	SZM	SZ	SZM	SZ	-	M	M	-
A2n71	71	SZM	SZM	SZ	SZ	SZM	-	SZM	SZM	M
A1n84	84	SZ	SZ	SZ	SZ	SZM	SZM	SZ	SZM	M
A3n86	86	SZM	SZM	SZ	SZ	SZM	SZM	SZ	SZ	M

2. táblázat. Az interjúk résztvevőinek nyelvválasztása

Az első két oszlopban a résztvevők vannak feltüntetve, illetve az életkoruk látható. (A szemléltetés, illetve könnyebb áttekintés érdekében életkor szerint növekvő sorrendbe rendeztem az interjúalanyokat.) A következő oszlopokban a beszédpartnerek találhatók, számokkal jelölve; az egyes számok értelmezése a következő: *1. Isten; 2. lelkész; 3. nagyszülők; 4. szülők; 5. barátok, kollégák, azonos korúak; 6. testvérek; 7. házastárs; 8. gyerekek; 9. unokák.* Az *SZ* betű a szlovák nyelvet jelöli, az *M* a magyart, az *SZM* jelzést pedig akkor alkalmazom, amikor a beszélők mindkét nyelvet használják váltakozva, keverve. A kihúzott cellák azokhoz az adatközlőkhöz kerültek, akiknél egy-egy kategória nem volt releváns (például nem született unokájuk, nincs házastársuk). Megfigyelhető, hogy a fiatalabb résztvevők életében jóval szervesebben jelen van a magyar nyelv, mint az idősebbek esetében. Jól látható emellett az is, hogy a szlovák nyelv fokozatosan kiszorul a mindennapi életből, a legfeltűnőbb jelenség, hogy a résztvevők beszélgetés közben váltanak a két nyelv között, illetve, hogy bizonyos dolgokat szlovákul mondanak egymásnak, azonban a mindennapi kommunikáció magyar nyelven zajlik. Az eddigi tapasztalataim alapján a szlovák nyelven elhangzó gondolatok lehetnek többek között különböző hagyományokhoz kapcsolódó kérdéskörök, például lakodalom, disznóvágás, sütés, főzés, vallás, mivel ezekről a témákról való társalgás során nem szükséges újabb,

a szlovák irodalmi nyelvből átvett fogalmakat keresniük, alkalmazhatják a repertoárjukba beépült, szülőktől, nagyszülőktől elsajátított frázisokat[9].

6. Identitás

Az interjú utolsó részében a nemzetiségi identitásra kérdeztem rá, arra keresve a választ, hogy a kutatásban részt vevő magyarországi szlovákok szlovákként és/vagy magyarként identifikálják magukat. Az interjú során megkérdeztem a résztvevőket, hogy inkább szlováknak, magyarnak, vagy kettős identitásúnak vallják magukat. Csak magyar választ önmagában senki nem adott, A1n84 és A6n62 egyértelműen szlováknak vallották magukat, A6n62 kiemeli, hogy ez lehet, hogy számára már inkább dacolás is az elmagyarosodás ellen. A2n71 és A4n62 is hasonló természetességgel mondta, hogy szlovák az identitása, majd mindketten kiegészítették, hogy magyarországi szlovák. A3n86, A5n50 és A7n52 kettős identitásúnak tartotta magát, amit A7n52 azzal magyarázott, hogy a magyarságát sem szeretné letagadni, hiszen itt él. A3n86 szintén azt mondta, hogy ő szlovák és magyar is, majd rövid hezitálás után javította magát, miszerint ő – az édesanyja miatt – inkább német és szlovák.

szlovák	magyarországi szlovák	kettős identitású
A1n84	A2n71	A3n86
A6n62	A4n62	A5n50
		A7n52

2. ábra. A résztvevő pedagógusok saját nemzetiségi identitáskonstrukciói

A saját identitás-konstrukcióik mellett arról is kérdeztem az interjúalanyaimat, hogy mit gondolnak, hol a legerősebb a szlovák identitástudat Magyarországon. Mindenki Tótkomlóst emelte ki, négyen ezt azzal indokolták, hogy itt kiemelkedően gazdag a kulturális élet. Négyen hozzátették ehhez, hogy a Dél-Alföld általában véve is nagyon erős a szlovák identitás, hiszen itt van Békéscsaba, Tótkomlós és Szarvas, emellett még több kisebb szlovákok által lakott falu. A2n71 és A4n62 mindezek mellett még a Pilis környékét is megemlítette. A1n84 külön kiemelte Békéscsabát, amit a helyi szlovák gimnáziummal, illetve a sok aktív fiatallal indokolt.

Az interjú beszédhelyzetében a résztvevők a nyelv és az iskola szerepét hangsúlyozták, amiből arra lehet következtetni, hogy a kétnyelvű identitásuknak ezek a tényezők az alapjai. Ahogy fentebb említettem, az identitás, a szlovákság megőrzésének

[9] Ezt a megfigyelést például a nagymamámmal készített próbainterjú is alátámasztotta, aki a kérdéseimet figyelmen kívül hagyva általában a számára „kényelmes" témák felé terelte a beszélgetést. Kényelmes alatt a fent említett hagyományokhoz kapcsolóló területeket értem, melyekről magabiztosan tudott szlovákul beszélni.

feladatát is teljes mértékben az iskolára, illetve a pedagógusokra hárítják. Mind a hét adatközlőnek a környezet és/vagy a szlovák klub segít megélni az identitását; ők maguk pedig a „nemzetiségi közvetítők" (Pachné Heltai 2017: 56), akik szervezeti tagként, pedagógusként a településen a szlovák identitás erősítésére, a magyarországi szlovákság továbbörökítésére törekednek. Emellett viszont érdekes, hogy amikor általában véve a magyarországi szlovákság identitása felől érdeklődtem, akkor inkább a kulturális örökségeket sorakoztatták fel, a gasztronómiát, a különböző kulturális csoportok tevékenységeit, nem pedig az identitás-megőrzés szempontjából fontos érveket a komlósi szlovákság mellett. A nyelvet külön nem nevezték meg, de előfordulhat, hogy azt inkább a kulturális örökség részeként értelmezik.

7. Az interjúhelyzet sajátosságai a homlokzat szempontjából

Az interjúhelyzet sajátos viszonyt teremt a beszélgetés résztvevői között; az egyik fél (a kérdező) információkat kér bizonyos kérdésekben – és ezáltal tanulói szerepbe kerül –, a másik fél hozzásegíti őt a kért ismeretekhez.

Több interjú esetében megfigyeltem, hogy voltak a beszélgetéseknek olyan kérdései, részletei, amelyekkel korábban még nem feltétlenül találkoztak a résztvevők, így nem is tudtak rá azonnal válaszolni. Bizonytalanságukat általában különböző homlokzatvédő stratégiákkal próbálták leplezni, sematikus válaszokat adtak (Pachné Heltai 2017: 62), esetleg kijavítottak, vagy úgy kérdeztek vissza, hogy a kérdésük más témára koncentrált, majd azt válaszolták meg ők maguk. Például arra a kérdésre, hogy élnek-e Magyarországon szlovákok Tótkomlóson kívül, szinte mindenki meglepődve, nevetve, kissé akadozva válaszolt. Véleményem szerint ezeket a bizonytalan válaszokat nem a kérdés nehézsége okozta, hanem az, hogy valószínűleg ezekre ilyen módon nem számítottak. Vagy ezt a kérdést ilyen formában (mivel evidensnek ítélhették meg a rá adott választ) még nem tette fel nekik senki.

A nehezen megválaszolható kérdések közé tartozott még, hogy hol a legerősebb a szlovák identitás Magyarországon. Erre például A5n50 visszakérdezett, hogy *To by som mala vedieť?* ('Ezt tudnom kellene?'). A5n50 esetében is előfordult egy ilyen megjegyzés, amely szerint ő nem tudós vagy nyelvész, hogy erre pontosan tudja a választ. Érdekes, hogy a nyelvet diszkurzíve fenntartó gyakorlók nem mernek nyilatkozni róla, mivel valószínűleg egyfajta „vizsgakérdésként" értelmezhették és nem tudták, mit illik vagy mit kellene válaszolniuk.

Ezek a stratégiák különböző viselkedési mintákból felépített láncsorozatok, melyek nagy szerepet töltenek be a társalgások szerkezeti kialakításában. Többféle hasonló stratégia jelenhet meg egy diskurzus során, melyek mind különböző szerepet töltenek be a kommunikációban (Boronkai 2009: 107). Az egyik ilyen stratégia, a homlokzatvédés (Goffman 2008: 12–13), mely során verbális és nonverbális jelekkel, cselekedetekkel fejezhető ki a helyzetről alkotott nézet, vélemény, szubjektív értékítélet. Alapvetően a homlokzat egy társadalmilag megerősített tulajdonságok által körvonalazott énkép, melyhez közvetlen érzelmi reakció kapcsolja az alanyt, a saját maguk és a társadalom által felállított elvárásoknak való megfelelés a cél. Az emberek alapvetően sok mindenre képesek, hogy ezt a homlokzatot megóvják és fenntartsák a saját maguk által kialakított expresszív rendet. Ez azonban egy korlátozás, egy börtön is lehet, melyben a társadalom által jóváhagyott tulajdonságok fogva tartják az alanyt.

A homlokzaton belül beszélhetünk annak fenntartásáról, óvásáról, adásáról és elvesztéséről. Az elsőnek egy belsőleg konzisztens kép az alapja, és az illető egy adott típusú kontextusban egy elvárt homlokzatot tart fenn. A homlokzatóvás esetében megőrizzük a látszatot, hogy nem vesztettük el a homlokzatunkat. A homlokzatadás az, amikor lehetőséget adunk valakinek, hogy jobb homlokzata legyen egy adott szituációban, mint amilyenre magától képes lenne. A homlokzatvesztés, homlokzat nélkül maradás során alávetett helyzetűnek érezhetjük magunkat, ha valami olyan történik a homlokzatunkkal, ami miatt szégyenkeznünk kell (Goffman 2008: 121–3).

Eredményes, célravezető kommunikáció akkor születhet, ha egy diskurzus során mindkét fél arra törekszik, hogy a saját és partnere homlokzata ép maradjon. Ennek érdekében a két fél kölcsönösen homlokzatóvó stratégiákat vethet be. Ilyenek például a beszélőt védő bókok, beszédaktusokat enyhítő stratégiák, illetve a hallgatót védő beszélő általi bocsánatkérések, udvariassági fordulatok. Saját és beszélőtársunk homlokzatát egyaránt fenyegethetik verbális és nonverbális tettek is, például elutasítások, figyelmeztetések, kritikák, ellentmondások. A bocsánatkérés az egyik legjellemzőbb kettős beszédaktus, ugyanis lehet homlokzatvédő vagy akár fenyegető is (Boronkai 2009: 107).

Úgy vélem, hogy a résztvevők által konstruált pedagógusszerep már önmagában is olyan kontextusként értelmezhető, amely összekapcsolódik valamilyen homlokzatmunkával. Ez egy olyan homlokzat alakításával összefüggő tevékenység, amit feltétlenül, minden körülmények között muszáj fenntartani, védeni, és egy társadalmilag elvárt magatartásformához igazítani. Voltak olyan interjúk, melyek során azt figyeltem meg, hogy az adatközlők fenyegetve érzik a homlokzatukat amiatt, hogy én egyetemi közegből érkezve szeretném az ő nyelvtudásukat elemezni. Úgy érezhették, hogy fenn kellett tartaniuk egy képet magukról a beszélgetés során, amely könnyen lerombolódott volna, ha például olyan kérdést teszek fel nekik, amelyet esetleg ők nem értenek, vagy nem tudnak rá válaszolni.

Ezt az attitűdöt leggyakrabban a nyugdíjas pedagógusoknál figyeltem meg, akiknek valószínűleg már kevesebb lehetőségük van alkalmazni az irodalmi nyelvet, és emiatt úgy érezhették, hogy kopott a tudásuk az én „egyetemi, irodalmi szlovákomhoz" képest. Ebből adódhat az is, hogy A1n84 és A2n71 is elmondta az interjú előtt, hogy nem biztosak benne, hogy fognak tudni válaszolni a kérdésekre. A1n84 hozzátette, hogy izgul, és hogy a hangfelvétel elindítása előtt nem mondanék-e el pár kérdést, csak hogy tudja, mire számíthat. Mindketten többször szabadkoztak a beszélgetés közben a nyelvtudásuk miatt (ahogy azt az 5. idézet is tanúsítja), gyönyörűnek tartották a komlósi szlovák nyelvet, mégis például A2n71 minden esetben javította a komlósi szlovák frázisokat irodalmira: […] *každvo… no vidíš, každé"* ([…] 'mind… na látod mind' – a *každvo* ragozási paradigma a tótkomlósi dialektusban jellemző, míg a *každé* az irodalmi nyelvváltozatban fordul elő). Valószínűsíthető, hogy a beszélő művelt értelmiségiként szerette volna megkonstruálni saját magát, és ehhez a nyelvi erőforrásaiból igyekezett tudatosan válogatni.

A6n62 is többször hangsúlyozta, hogy szlovák az anyanyelve, mégis nagyrészt magyarul zajlott az interjú. Valószínűleg úgy érezte, így tudja a leghatékonyabban megóvni homlokzatát. A négy nyugdíjas közül A3n86 a kivétel, akinél a fentebb említett szakemberekre való hivatkozáson kívül nem észleltem hasonló homlokzatvédő gesztust. Valószínűleg ez annak köszönhető, hogy nem tudja pontosan, hogy az irodalmi nyelvet vagy a komlósi dialektust beszéli, nem tanulta iskolai keretek között, így nem volt mércéje, viszonyítási pontja. Nem érezte fenyegetőnek, hogy én az irodalmi nyelvet beszélem, nem akart bizonyítani.

A dominanciaelmélet szerint (Boronkai 2009: 127) léteznek alá- és fölérendelt beszélgetési stílusok, melyeknek célja egy csoporthoz való tartozás megteremtése és fenntartása, identitás kialakítása és megőrzése. Azzal, hogy én egykori pedagógusaimmal már nem az általuk jelenleg is tanított diák szerepében léptem kapcsolatba, megváltozott a korábbi alárendelt szerepem ezekben a viszonyokban. Megmaradt a tanár-diák közötti alá-fölérendeltség, de más viszonylatban, az általános elvárásokhoz képest részben módosult formában. Azért, hogy ezt a dominancia torzulást ellensúlyozzák, több résztvevőnél tapasztaltam, hogy ha a beszélgetés során én hibáztam – akár nyelvtanilag, akár lexikailag –, rögtön kijavítottak. Feltételezhető, hogy így akarták visszatámadni a homlokzatomat, ezzel is enyhítve saját homlokzatvesztésüket. Ez valóban csupán egy feltételezés; az is elképzelhető, hogy mindössze a tanári reflexeik aktiválódtak és spontán visszaugrottak régi szerepeikhez. Bár érdemes megjegyezni, hogy az irodalmi nyelvet tekintve magabiztosabb, jelenleg is szlovákot oktató pedagógusoknál nem tapasztaltam ilyen mértékű hibakeresést és -javítást.

Fontos mindezzel együtt, hogy az interjúk során végig törekedtem az együttműködésre, a résztvevők homlokzatának megóvására, és számtalanszor hangsúlyoztam, hogy nyugodtan mondhatnak bármit magyarul is. Ha volt olyan szó, amit nem tudtak, nem javítottam ki, nem mondtam meg helyettük, hagytam, sőt, kiemeltem, hogy ez nyugodtan maradhat így magyarul. Amikor láttam, hogy egy-egy résztvevő zavarban van amiatt, hogy magyarul is meg kell szólalnia az interjú során, akkor én is magyarra váltottam esetenként, néhány kifejezés erejéig. Amely terminusokat ismertem a komlósi szlovák nyelvváltozat szavaival, azokat úgy is alkalmaztam a kérdésekben. Összességében úgy vélem, hogy eredményes volt ez a stratégia, mivel általában azt tapasztaltam, hogy a homlokzatvédő, illetve a támadó attitűdök az interjúk végére megszűntek, és az adatközlők kevésbé monitorozták önmagukat, miközben sokkal bátrabban mertek váltani a két nyelv között, mint az interjúk elején.

8. Összegzés

Az interjúk elkészítését, lejegyzését és azok áttanulmányozását követően több új kérdés is felmerült, hiszen számos olyan választ kaptam, amelyekre a beszélgetések előtt nem számítottam.

Azon feltételezésemet, miszerint a szlovák mint aktívan használt nyelv már majdnem teljesen eltűnt a településről, az interjúk részben megcáfolták. Az adatközlők szerint a szlovák nyelv mindennapi használata nagy mértékben visszaszorult, azonban az idősebb generáció még – ha komoly és tudatos előfeszítések árán is, de – igyekszik megtartani a nyelvet a hétköznapokban. Azonban, ha használják, akkor is csupán a magyar nyelvvel együtt. Továbbá megfigyeltem, hogy néhány résztvevő inkább kevesebb gondolatot osztott meg velem, de nem váltottak át magyarra vagy a komlósi dialektus használatára.

Az a pedagógus szerep, amelyet az adatközlők képviseltek, az interjúk során erős nyelvhasználati tudatossággal, standardközpontúsággal, valamint jelentős homlokzatvédő tevékenységgel társult, melynek része volt a folyamatos önmonitorozás, bocsánatkérés, szabadkozás a nyelvtudás miatt (esetleg ha egy szó nem jutott eszükbe). Jellemző volt a kódváltások minden lehetséges helyzetben való kerülése, a saját, illetve az én hibáimnak a folyamatos kijavítása. Mindez szoros kapcsolatban van a dominanciával, hiszen a résztvevők munkáját, életük jelentős részét a tanár-diák viszony alapvetően hierarchikus jellege határozta meg. Ezenkívül fenn kellett tartaniuk egy homlokzatot, amely

megfelel a társadalom, illetve a helyi közösség elvárásainak, és az interjúhelyzetben is meg kellett tartaniuk a tanár-diák viszonyhoz kötődő tanári identitást, amelyhez értelmezésük szerint szorosan hozzá tartozhat, hogy a „helyes" és elvárt beszédmódot használják.

Az interjúalanyok nemzetiségi identitásával kapcsolatban megállapítható, hogy minden adatközlő – mindamellett, hogy kapcsolódik a kulturális élethez és fontosnak tartja a nemzetiségi rendezvényeket – a nyelvet tartja identitása alapjának, azon keresztül szemléli önmagát. Ez az interjúk esetében részben annak is köszönhető, hogy mindannyian az iskola keretei között mozognak, vagy mozogtak életük nagy részében, azon belül gondolkodnak, mely a vizsgált közösségben a szlovák nyelv továbbadásának elsődleges színtere.

Azt tapasztaltam, hogy a megkérdezettek nem tesznek különbséget a szlovák nyelv változatai között, valamint az új és az olyan beszélő között, aki otthon tanulta a nyelvet, pedig véleményem szerint a nemzetiségi identitás szempontjából ezek a kategóriák nincsenek átfedésben. Egészen mást jelenthet a szlovákság mint öntudat az otthon tanulóknak és mást az új beszélőknek.

Azon hipotézisem azonban nem igazolódott be, hogy az adatközlők félnek a *szlovák* jelzőt önmagukra vonatkoztatni, mivel minden egyes résztvevő kimondta, hogy ő szlovák. Sőt, meglepően gyorsan, önmonitorozás nélkül jelentették ezt ki, ami inkább ellenkező irányba billentette a kezdeti feltételezésemet. Olyan résztvevők is így nevezték magukat, akik más, kevésbé explicit módon, más nyelvi eszközökkel nem biztos, hogy ilyen határozottan konstruálják meg a szlovák identitást, mint az interjú keretében.

Mindezek mellett mindenképp fontos kiemelni, hogy ezekre az eredményekre csupán néhány adatközlő véleményéből jutottam, megállapításaim tehát közel sem általánosíthatók Tótkomlós szlovákságának nyelvi helyzetére, kétnyelvűségi állapotára vonatkoztatva. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy olyan résztvevőkkel rögzített interjúk anyagára építettem fel a kutatást, akik a tótkomlósi szlovákság életében központi szerepet töltenek be, mivel tanárként nemzetiségi közvetítők.

Forrás

Net1= Központi Statisztikai Hivatal, Népszámlálás 2022. https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/ (Utolsó elérés: 2023. okt. 31.)

Hivatkozott szakirodalom

Anderson, Ronny 1994. Second language literacy in deaf students. In: Ahlgren, Inger – Hyltenstam, Kenneth (eds): *Bilingualism in Deaf Education*. Hamburg: Signum. 91–102.

Babbie, Earl 1998. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bodó Csanád – Heltai János Imre 2018. Mi a kritikai szociolingvisztika? *Magyar Nyelvőr* 142: 505–523.

Borbély Anna 2001. *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.

Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Borbély Anna 2018. Közösségi kétnyelvűség Magyarországon. Anyanyelv és kódváltás. In Bartha Csilla (szerk.): *Általános Nyelvészeti tanulmányok XXVIII. A többnyelvűség dimenziói. Terek, kontextusok, kutatási távlatok.* Budapest: Akadémia Kiadó. 91–108.

Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum Kiadó.

Bucholtz, Mary – Hall, Kira 2005. Identity and interaction. A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7/4–5: 585–614.

Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Kisebbségtudományi Szemle* 1: 66–76.

Goffman, Erving 2008. A homlokzatról. In Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex Kiadó. 11–36.

Gyivicsán Anna 1993. Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Hymes, Dell 2001. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 458–495.

Ondrus, Pavel 1956. *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

O'Rourke, Bernadette – Pujolar, Joan 2015. New speakers and processes of new speakerness across time and space. *Applied Linguistics Review* 6/2: 145–150.

Pachné Heltai Borbála 2017. *Nyelvcsere és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.

Szincsok György 2016. *Rendhagyó komlósi tájszótár.* Tótkomlós.

Tóth Sándor János – Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet – Zsilák Mária 2010. A nyelvi másság dimenziói Tótkomlóson. In Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon.* Kolozsvár: Kriterion. 109–149.

Tóth, Alexander Ján 2008. Teoritické a metodické východiská výskumu slovenského jazyka v Maďarsku. In Uhrinová, Alžbeta – Zsiláková, Mária (szerk.): *Slovenský jazyk v Maďarsku. Bubliografia a štúdie I.* Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba. 17–30.

Tuska Tünde, 2009. A tótkomlósi szlovákok sztereotípiái. In Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány 2008. szeptember 4–6.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 167–174.

OSZTROLUCZKI ANETT
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
oanett01@gmail.com

ELTE | BTK
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

ELTE HÖK
EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZAT